

ეკონომისტი EKONOMISTI

საერთაშორისო სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი
International Scientific-Analytical Journal

1

2021

ტომი – VOLUME

XVII

UDC33

ე-49

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Paata Gugushvili Institute of Economics

ეკონომისტი

EKONOMISTI

2021

1

ბოთი-VOLUME

XVII

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

საერთაშორისო რეცენზირებადი სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics
International Reviewed Scientific-Analytical Journal**

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

გამოდის 2009 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ,
2016 წლიდან – კვარტალში ერთხელ

**Published since January 2009 once in two months,
Since 2016 - Quarterly**

-

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 0105, გ. კიქოდის ქ. 14;
ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

**Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street,
tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103.**

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭო

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორები, პროფესორები:

რამაზ აბესაძე (მთავარი რედაქტორი), იური ანანიაშვილი, გივი ბედიანაშვილი, თეიმურაზ ბერიძე, გიორგი ბერულავა, ვახტანგ ბურდული, რევაზ გველესიანი, რევაზ გოგობია, რევაზ კაკულია, თემურ კანდელაკი, მურმან კვარაცხელია, პაატა კოლუაშვილი, ელგუჯა მექვაბიშვილი, სოლომონ პავლიაშვილი, ვლადიმერ პაპავა (აკადემიკოსი), უშანგი სამადაშვილი, ავთანდილ სილაგაძე (აკადემიკოსი), ავთანდილ სულაბერიძე, მირიან ტუხაშვილი, თეიმურაზ შენგელია, მურმან ცარციძე, ნოდარ ჭითანავა, ეთერ ხარაიშვილი, მიხეილ ჯიბუტი.

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭოს უცხოელი წევრები

ჯეფრი საქსი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი, გაეროს სპეციალური მრჩეველი), ფრენკ არაუჰო (პროფესორი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი ბერკლი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი დევისი), ლარისა ბელინსკაია (პროფესორი, ვილნიუსის უნივერსიტეტი), რუსლან გრინბერგი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი), სიმონე გუერჩინი (პროფესორი, ფლორენციის უნივერსიტეტი), ბარნი ერედია (პროფესორი, კალიფორნია, აშშ), ვოლფგანგ ვენგი (პროფესორი, ბერლინის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ტომას დ. ვილეტი (პროფესორი, კლერმონტის უნივერსიტეტი), ელდარ ისმაილოვი (პროფესორი, ბაქოს სოციალური მართვისა და პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი), გინდრა კანაუსკიენე (პროფესორი, ვილნიუსის უნივერსიტეტი), სტივენ კოენი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი), ვლადიმერ მენშიკოვი (პროფესორი, დაუგავილის უნივერსიტეტი, ლატვია), სლავომირ პარტიცკი (იოანე პავლე II-ს სახელობის ლუბლიანას კათოლიკური უნივერსიტეტი), გალინა სავინა (პროფესორი, ხარკოვის ტექნიკური უნივერსიტეტი), დაროლ ჯ. სტეინლი (პროფესორი, პეპერდაინის უნივერსიტეტი), ალექს სტუპნიცკი (პროფესორი, ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტი), ადამ ნიუმენ ტიორნერი (პროფესორი, ლესტერის უნივერსიტეტი, ლესტერი, დიდი ბრიტანეთი)

მთავარი რედაქტორის თანაშემწე – ეკონომიკის დოქტორი მამუკა ხუსკივაძე

პასუხისმგებელი მდივანი – ეკონომიკის დოქტორი თეა ლაზარაშვილი

SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Doctors of economics, Professors:

Ramaz Abesadze (**Editor-in-chief**), Yuri Ananiashvili, Givi Bedianashvili, Teimuraz Beridze, Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Nodar Chitanava, Revaz Gogokhia, Revaz Gvelesiani, Mikheil Jibuti, Revaz Kakulia, Eter Kharashvili, Paata Koghuashvili, Murman Kvaratskhelia, Temur Kandelaki, Elguja Mekvabishvili, Vladimer Papava (academician), Solomon Pavliashvili, Ushang Samadashvili, Teimuraz Shengelia, Avtandil Silagadze (academician), Avtandil Sulaberidze, Murman Tsartsidze, Mirian Tukhashvili.

FOREIGN MEMBERS OF THE SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Jeffrey D. Sachs (Professor at Columbia University, UN Special Adviser), Frank P . Araujo (Professor, University California at Berkeley, University California at Davis), Larisa Belinskaia (Professor, Vilnius University), Steven Cohen (Professor, Columbia University.), Barney Eredia (Professor, President at Educational Consortium Institute at Aptos), Ruslan Grinberg (Corresponding member of RAS), Simone Guercini (Professor, University of Florence), Eldar Ismailov (Professor, Baku Institute of Social Management and Political Science), Gindra Kasnauskiene (Professor, Vilnius University), Vladimir Menshikov (Professor, Daugavpils University, Latvia), Slavomir Partycki (Professor, The John Paul II Catholic University of Lublin), Galina Savina (Professor, Kharkiv Technical University), Darrol J. Stanley (Professor, University of Pepperdine), Oleksiy Stupnitsky (Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv), Adam Newman Turner (Professor of Management at Leicester University), Wolfgang Weng (Professor, Technical University of Berlin), Thomas D. Willett (Professor, Claremont Graduate University).

Assistant Editor-in-chief – Doctors of economics **Mamuka Khuskivadze**

Executive Secretary – Doctors of economics **Tea Iazarashvili**

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Доктора экономических наук, Профессора:

Рамаз Абесадзе (**главный редактор**), Юрий Ананиашвили, Гиви Бедианашвили, Теймураз Беридзе, Георгий Бериулава, Вахтанг Бурдули, Реваз Гвелесиани, Реваз Гогохия, Михаил Джибути, Реваз Какулия, Темура Канделаки, Мурман Кварацхелия, Паата Когуашвили, Элгуджа Меквабишвили, Владимир Папава (академик), Соломон Павлиашвили, Ушанг Самадашвили, Теймураз Шенгелия, Автандил Силагадзе (академик), Автандил Сулаберидзе, Мириан Тухашвили, Мурман Царцидзе, Этер Хараишвили, Нодар Читанава.

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ НАУЧНО-РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Джеффри Д. Сакс (профессор, Колумбийский университет, Специальный советник ООН), Франк П. Арауджо (профессор, Калифорнийский университет в Беркли, Калифорнийский университет в Дэвисе), Лариса Белинская (профессор, Вильнюсский университет), Стивен Козн (профессор, Колумбийский университет, Нью-Йорк, США), Барни Эредиа (профессор, Калифорния, США), Руслан Гринберг (Член-корреспондент РАН), Симоне Гуерчини (профессор, Университета Флоренции), Эльдар Исмаилов (профессор, Бакинский институт социального управления и политологии), Гиндра Каснаускене (профессор, Вильнюсский университет), Владимир Меньшиков (Профессор, Даугавпилсский университет, Латвия), Славомир Партицкий (профессор, Люблинский католический университет Иоанна Павла II), Галина Савина (профессор, Харьковский технический университет), Даррол Дж. Стэнли (профессор, Университет Пеппердайна), Алексей Юступницкий (профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко), Адам Ньюман Тернер (профессор, Лестерский университет), Вольфганг Венг (профессор, Технический университет Берлина), Томас Д. Виллетт (профессор, Университет Клермонта).

Помощник главного редактора - доктор экономики **Мамука Хускивадзе**

Ответственный секретарь - доктор экономики **Теа Лазарашвили**

ს ა რ ჩ ე შ ი - C O N T E N T S

საიუბილეო თარიღები 8

**ბუნებათსარგებლობისა და გარემოს დაცვის ეკონომიკა –
ECONOMY OF NATURE USE AND ENVIROMENT PROTECTI**

Ramaz Abesadze, Nana Bibilashvili– Economic problems of environmental protection 12

Рамаз Абесадзе, Нана Бибилашвили – Экономические проблемы защиты окружающей среды 18

რამაზ აბესაძე, ნანა ბიბილაშვილი – გარემოს დაცვის პრობლემები ევროკავშირში 25

მამუკა ხუსკივაძე – COVID-19 პანდემიის ეკოლოგიური შედეგები 34

Mamuka Khuskivadze – Ecological Results of the COVID-19 Pandemic (Expanded Summary) 42

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკა – AGRICULTURAL ECONOMY

პაატა კოლუაშვილი, გეგა ბაღათურია – სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობა აგრარულ სფეროში 45

Paata Koguashvili, Gega Baghaturia – Public-private Relationship in Agriculture (Expanded Summary) 52

ქროვნული ეკონომიკა – NATIONAL ECONOMY

ნანა ადეიშვილი – საქართველოს ინდუსტრიული პოლიტიკის პერსპექტივები 54

Nana Adeishvili – Perspectives of Industrial Policy in Georgia (Expanded Summary) 63

Нана Адеишвили – Перспективы промышленной политики Грузии (Резюме) 65

ბიზნესი – BUSINESS

ზურაბ გარაკანიძე – გაზის ბაზრის დემონოპოლიზაცია „თურანის ჭიშკარმა“ არ უნდა შეაჩეროს 67

Zurab Garakanidze – The demonopolization of the gas market should not be stopped by the Turan Gate (Expanded Summary) 76

Valeri Arghutashvili – Business studies issues in the context of regional development Case in Georgia 78

ვალერი არღუთაშვილი – ბიზნესის განათლების საკითხები რეგიონული განვითარების კრილში - საქართველოს მაგალითი (რეზიუმე) 87

<i>რუსუდან კვარაცხელია, ლევანი კიკილაშვილი</i> – მწვანე ბიზნესი - ჯანდაცვის პრომოციისთვის	89
<i>Rusudan Kvaratskhelia, Levan Kikilashvili</i> – Green Business - For Health Promotion (Expanded Summary)	104

**საზღვარგარეთის ქვეყნების ეკონომიკა –
ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES**

<i>Жала Рахман кызы Алиева</i> – Анализ некоторых социальных факторов, влияющих на уровень жизни сельского населения Азербайджанской республики	106
<i>Zhala Rahman Alieva</i> – Analysis of some Social Factors Affecting the Standard of Living of the Rural Population of the Republic of Azerbaijan (Expanded Summary)	111
<i>ჯალა რაჰმან ყიზი ალიევა</i> – აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე მოქმედი ზოგიერთი სოციალური ფაქტორის ანალიზი (გაფართოებული რეზიუმე)	112

**დოქტორანტიებისა და მამბისტრანტიების სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF DOCTORAL AND UNDERGRADUATES STUDENTS**

<i>დავით კეშელავა</i> – სავალუტო კურსის რეჟიმები და კალვო-რეინჰარტის მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების ინდექსი საქართველოს მაგალითზე	114
<i>Davit Keshelava</i> – Exchange Rate Regimes and Calvo-Reinhart Fear of Floating Index, Case Study of Georgia (Expanded Summary)	122
<i>ნინო ლობჯანიძე</i> – კორონავირუსის (Covid-19) გავლენა წყლის ინდუსტრიაზე: ძირითადი გამოწვევები მსოფლიოსა და საქართველოში	124
<i>Nino Lobzhanidze</i> – The Impact of Coronavirus (Covid-19) on the Water Industry: Main Challenges Facing the World and Georgia (Expanded Summary)	133
<i>დავით კეშელავა</i> – სავალუტო კრიზისების თავისებურებები საქართველოში	136
<i>Davit Keshelava</i> – Peculiarities of currency crises in Georgia (Expanded Summary)	145
<i>ხსოვნა Memory</i>	147

საიუბილეო თარიღები

რევაზ ჯავახიშვილი – 85

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პ. გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების განყოფილების გამგეს, ბატონ რევაზ ჯავახიშვილს დაბადებიდან 85 და სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის 60 წელი შეუსრულდა.

იუბილარმა განვლო საინტერესო და შინაარსიანი ცხოვრებისეული გზა. იგი დაიბადა 1936 წელს სიღნაღის რაიონის სოფელ ტიბაანში, სადაც ვერცხლის მედალზე დაამთავრა საშუალო სკოლა და სწავლა გააგრძელა თსუ ეკონომიკის ფაკულტეტზე, რომლის წარჩინებით დამთავრების შემდეგ 1960 წელს სამუშაოდ ანაწილებენ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტში. აქ მან გაიარა სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ცალკეული საფეხურები: იყო უმცროსი მეცნიერთანამშრომელი, ასპირანტი, დისერტაციის დაცვის შემდეგ კი – უფროსი მეცნიერთანამშრომელი, ლაბორატორიისა და განყოფილების ხელმძღვანელი.

მეცნიერულ-პედაგოგიური მუშაობისადმი დიდი ინტერესი მან უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდშივე გამოავლინა. იყო პოლიტიკური ეკონომიის სტუდენტთა სამეცნიერო წრის ხელმძღვანელი, აქტიურად მონაწილეობდა საუნივერსიტეტო სამეცნიერო და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, სისტემატურად ბეჭდავდა მასალებსა და მოხსენებებით გამოდიოდა სტუდენტთა სამეცნიერო კონფერენციებზე.

ბატონი რ. ჯავახიშვილის სამეცნიერო კვლევის ინტერესები მოიცავს ეკონომიკური თეორიის, საქონლური მიმოქცევის, არასაწარმოო სფეროს დარგთა ეკონომიკის, მარკეტინგისა და საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების პრობლემებს. ბოლო დროს მისი კვლევის ყურადღების ცენტრში მოექცა სოციალური ინფრასტრუქტურის სფეროში საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრების, ეკონომიკის ინოვაციური სისტემის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები, რომელთა ირგვლივ მან გამოაქვეყნა არაერთი საყურადღებო ნაშრომი. საერთოდ კი იგი არის 130-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი, რომელთაგან 4 მონოგრაფია და 3 სახელმძღვანელოა.

სპეციალური აღნიშვნის ღირსია მისი საქმიანობა სარედაქციო-საგამომცემლო სფეროში. იგი წლების განმავლობაში მუშაობდა ჟურნალ „საქართველოს ეკონომისტის“ რედაქციაში განყოფილების გამგედ, სადაც აკად. პაატა გუგუშვილის ხელმძღვანელობით გაიარა სარედაქციო-საგამომცემლო საქმიანობის დიდი სკოლა, რამაც ფასდაუდებელი დახმარება გაუწია მას შემდგომ მუშაობაში. ბოლო წლების მანძილზე კი იგი იყო მრავალპროფილიანი საერთაშორისო რეფერირებადი და რეცენზირებადი ჟურნალ „მეცნიერება და ცხოვრების“ მთავარი რედაქტორი. ჟურნალი მართლაც რომ გამოირჩეოდა აქტუალური პრობლემატიკით, მეცნიერული და სარედაქციო-საგამომცემლო კულტურის მაღალი დონით.

ბატონ რ. ჯავახიშვილს მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის ახალგაზრდა სპეციალისტებისა და სამეცნიერო კადრების მომზადებაში. ათეული წლების მანძილზე იგი სალექციო მუშაობას ეწეოდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, იყო გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და თბილისის ეკონომიკურ ურთიერთობათა სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, თბილისის სავაჭრო-ეკონომიკური ინსტიტუტის პრორექტორი. მისი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობის აქტიური მხარდაჭერით შეიქმნა თსუ კახეთის (სიღნაღის) ფილიალსა და თეუსუ-ში მარკეტინგისა და საერთაშორისო ბიზნესის კათედრები, რომლებსაც თვითონვე ხელმძღვანელობდა წლების განმავლობაში. მისი ავტორობითა და ხელმძღვანელობით მომზადდა არაერთი სასწავლო სახელმძღვანელო, პროგრამა და სილაბუსი მარკეტინგსა და გლობალურ ბიზნესში. მისი ხელმძღვანელობით მომზადებულმა ექვსმა ასპირანტმა, 50-ზე მეტმა ბაკალავრმა და მაგისტრმა წარმატებით დაიცვა საკვალიფიკაციო ნაშრომი. ქვეყნის სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებლებში მისი მონაწილეობით აღზრდილი მრავალრიცხოვანი სპეციალისტები წარმატებით საქმიანობენ მეცნიერების, ეკონომიკისა და კულტურის სხვადასხვა სფეროში.

ბატონი რეზო ეწეოდა აქტიურ საზოგადოებრივ საქმიანობას. ჯერ კიდევ უნივერსიტეტში სწავლისას ხელმძღვანელობდა ფაკულტეტის ახალგაზრდულ ორგანიზაციას. შემდგომში კი აქტიურად იყო ჩართული ეკონომიკის ინსტიტუტის ორგანიზაციულ-საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ამასთან ერთად, წლების განმავლობაში იგი იყო საქართველოს ვაჭრობის სამინისტროს კოლეგიასა და ცეკავშირის გამგეობასთან არსებული სამეცნიერო-საკონსულტაციო საბჭოს წევრი, არის საქართველოს ბიზნესის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი და საქართველოს ჟურნალისტთა ფედერაციის წევრი.

კიდევ ერთი შტრიხი მისი მეცნიერული ცხოვრებიდან. ბატონი რ. ჯავახიშვილი არის პ. გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის ყველა დროის ყველაზე სტაჟიანი მეცნიერთანამშრომელი, სადაც იგი აქ, აგერ უკვე 6 ათეულ წელზე მეტია, წარმატებით მოღვაწეობს, ინსტიტუტის თანამშრომლებს, მეგობრებსა და კოლეგებს შორის სარგებლობს მაღალი ავტორიტეტით, საყოველთაო სიყვარულითა და პატივისცემით. მიუხედავად არაერთი შეთავაზებისა, მას არც კი უფიქრია სხვა სამუშაოზე გადასვლა და ბოლომდე დარჩა მის მიერ არჩეული გზის – სამეცნიერო-კვლევითი და აღმზრდელობითი-პედაგოგიური საქმიანობის ერთგული.

ბატონი რეზო არის ერთგული მეოჯახე, ორი შვილის მამა და შვილიშვილებზე მზრუნველი პაპა. მიუხედავად ხანგრძლივი ინტენსიური შრომისა, იგი დღესაც მხნედ გრძნობს თავს და აქტიურად განაგრძობს ინსტიტუტში სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობას. ინსტიტუტის კოლექტივი, ჟურნალ "ეკონომისტის" რედაქცია, მრავალრიცხოვანი მეგობრები და კოლეგები გულითადად ულოცავენ ღვაწლმოსილ იუბილარს ღირსშესანიშნავ საიუბილეო თარიღს და უსურვებენ მას ჯანმრთელობას, დიდხანს სიცოცხლეს და ახალ-ახალ წარმატებებს სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის ასპარეზზე.

თსუ პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი
ჟურნალ "ეკონომისტის" რედაქცია

ვახტანგ ბურდული 75 წლისაა

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ვახტანგ შალვას ძე ბურდული დაიბადა 1945 წლის 9 ნოემბერს ქ. თბილისში. უმაღლესი განათლება მიიღო ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიზიკის ფაკულტეტზე 1964-1969 წლებში სწავლის დროს. 1973-1975 წლებში სწავლობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის და სამართლის ინსტიტუტის ასპირანტურაში მივლინებით სსრკ-ის ცენტრალურ ეკონომიკურ-მათემატიკურ ინსტიტუტში (ქ. მოსკოვი), სადაც 1976 დეკემბერში დაიცვა ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხი. 1999 წლის მარტში ვახტანგ ბურდულმა დაიცვა ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტში.

1968 წელს ვახტანგ ბურდულმა მუშაობა დაიწყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფიზიკის ინსტიტუტში უფროს ტექნიკოსად, სადაც 1969 წელს უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ გადაიყვანეს უმცროს მეცნიერი თანამშრომლის თანამდებობაზე. 1969-1971 წლებში გაიარა სავალდებულო სამხედრო სამსახური საბჭოთა არმიაში. 1971-1972 წლებში ისევ მუშაობდა ფიზიკის ინსტიტუტში უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად. 10/1972-10/1975 წლებში ვახტანგ ბურდული სწავლობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის და სამართლის ინსტიტუტის ასპირანტურაში (ამასთან 1973-1975 წლებში ასპირანტურის ხაზით მივლინებული იყო სსრკ ცენტრალურ ეკონომიკურ-მათემატიკურ ინსტიტუტში). 1975 წლიდან მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტში უმცროსი მეცნიერ თანამშრომლის, 1977 წლიდან კი – უფროსი მეცნიერთანამშრომლის თანამდებობაზე. 1981 წლიდან ის იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის მართვის ეკონომიკური პრობლემების ლაბორატორიის გამგე, 1994 წლიდან დღემდე ივანე ჯავახიშვილის თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სექტორული და რეგიონული პრობლემების განყოფილების გამგე (2016 წლიდან იგი ასევე მთავარი მეცნიერთანამშრომელია).

ვახტანგ ბურდულმა ინსტიტუტში მუშაობის მრავალი წლის განმავლობაში განახორციელა ბევრი მნიშვნელოვანი და შინაარსიანი სამეცნიერო კვლევა, ძირითადად მაკროეკონომიკის ხაზით. იგი არის 213 გამოქვეყნებული სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი, საერთო მოცულობით დაახლოებით 260 ნ.თ., მათ

შორის: 9 მონოგრაფიის, 1 დამხმარე სახელმძღვანელოსა და 2 ბროშურის. უცხოეთში გამოქვეყნებულია 58 ნაშრომი.

გამოქვეყნებული მონოგრაფიებიდან, აღსანიშნავია: Совершенствование управления экономикой региона. Тбилиси. Изд. «Мецნიერება», 1985. 204 стр.; Опыт и пути развития территориального управления. Тбилиси. Изд. «Мецნიერება», 1987. 116 стр.; ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების რეგულირების მექანიზმი და მისი პრაქტიკული რეალიზაციის გზები (საქართველოს მაგალითზე). თბილისი: “მეცნიერება”, 2004. 394 გვ. სოციალური და ეკონომიკური განვითარების კოორდინაცია რეგიონულ და ლოკალურ დონეებზე. თბილისი: “მერიდიანი”, 2006. 210 გვ.; Структурные и инновационные проблемы экономического развития. Тбилиси. Издательство Института экономики П. Гугушвили, 2014. 372 стр (თანაავტორობით რ. აბესაძესთან); Foreign experience and formation innovation system in Georgia. – LAP LAMBERT Academic Publishing. 2018. ISBN: 978-613-9-96811-4. Monograph, 150 p (თანაავტორობით რ. აბესაძესთან); საზღვარგარეთის გამოცდილება და საქართველოში ინოვაციური ეკონომიკის ჩამოყალიბების პრობლემები (ქართულ და რუსულ ენებზე, გადაცემულია გამოსაცემად თანაავტორობით რ. აბესაძესთან).

პროფესორმა ვახტანგ ბურდულმა თავისი პიროვნული თვისებებითა სამეცნიერო შედეგებით ეკონომისტთა სამეცნიერო საზოგადოებისა და თანამშრომელთა პატივისცემა და აღიარება დაიმსახურა.

პროფესორი ვახტანგ ბურდული არის ორი წარმატებული შვილის მამა და სამი შვილიშვილის პაპა. იგი ამჟამადაც აგრძელებს ნაყოფიერ სამეცნიერო მოღვაწეობას და აქტიურად განაგრძობს ინსტიტუტში სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობას. ინსტიტუტის კოლექტივი, ჟურნალ "ეკონომისტის" რედაქცია, მეგობრები და კოლეგები გულითადად ულოცავენ ბატონ ვახტანგს ღირსშესანიშნავ საიუბილეო თარიღს და უსურვებენ მას ჯანმრთელობას, დიდხანს სიცოცხლეს და წარმატებებს სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის ასპარეზზე.

ოსუ პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი

ჟურნალ "ეკონომისტის" რედაქცია

ბუნებათსარგებლობისა და გარემოს დაცვის ეკონომიკა –
ECONOMY OF NATURE USE AND ENVIRONMENT PROTECTION

Ramaz Abesadze

Doctor of Economic Sciences, Professor

Nana Bibilashvili

Doctor of Economics

ECONOMIC PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII

Annotation. *The European Union plays a major role in solving the world's environmental problems. The paper examines nature protection policies and legislation in the EU; EU Environmental Action Programs and EU environmental institutions*

Keywords: *The European Union; Sustainable development; Environmental protection; Environmental policy; Maastricht Treaty; Amsterdam Treaty.*

Introduction

One of the global problems of the XXI century is the problem of environmental protection. In the past, nature was used to meet the growing needs of human beings without any restrictions, which brought humanity to the brink of disaster. It is necessary to make fundamental changes in all elements of the economic system in order to avoid global environmental problems.

At the present stage all over the world, individual countries, international organizations are looking for ways out of this impasse. Examples of this are the setting and implementation of sustainable development goals and objectives, the processes of formation of “green” and “circular” economics, etc.

It can be said that the economy is moving to a new technical, technological, institutional and so on stage due to the need to take into account environmental requirements. Otherwise human society is in danger of catastrophe.

The EU has a leading position in solving this extremely difficult problem in the world and plays an important role.

EU policy and legislation in the field of environmental protection

Environmental policy in the EU is developed taking into account the specifics of regions and countries. Once the policy has been developed, the EU member states will finance and implement the adopted policy.

At present, the EU has the right to cooperate internationally in the field of environment, although initially (at the time of its establishment) this right was granted only to a single member state.

Due to the aggravation of the environmental crisis and the fact that environmental problems have no state border, it became necessary to carry out environmental measures at EU level. In 1972, the Council of Heads of Government of the Member States of the European Union decided to extend the powers of the European Union, including on ecology. It has acceded to various international conventions in the field of environment. The development of unified policies, legislative acts and norms, empowerment of EU institutions in this area has begun [Матвеева Е.В.. 2010].

Subsequently, the EU's role was significantly expanded, first under the Maastricht (1992) [Maastricht Treaty 1992] and then the Amsterdam (1996) [Vanhoonacker S. 2012] treaties, which made sustainable development the main objective of the Union. The main objectives of the EU environmental policy are also: protection of the environment and human health; Rational use of natural resources; International Ecological Cooperation. Principles of EU environmental activities have been developed: the principle of subsidiarity, according to which the Union should carry out environmental activities in areas where a single country can not resolve the issue; Principle of warning action, which implies warning; Prevention of environmental pollution; The precautionary principle, according to which preventive measures should be taken even in the presence of an expected hypothetical ecological threat; Principle of liquidation and compensation for damage to the environment. In case of impossibility of avoiding the damage, minimize the damage and limit its spread, finally eliminate its consequences; The principle according to which compensation is paid to those who have caused damage to nature; Compensation for damages resulting from the destruction of the source of the damage; The principle of integration, which includes the involvement of environmental issues in solving other problems. Areas of general competence were recognized: climate change; Violation of the ozone layer of the Earth; Decrease in biodiversity; Reduction of technical accidents; Freshwater resources management; Degradation of forests; Coastal Zone Management; Waste production and disposal, city ecology.

Environmental law [Стеблов А. Л. 2010] is an integral part of EU law, created as a result of integration processes, it is in line with the law of international and member states. However, the legal acts of the Union have greater force than the legislative acts of the member states. The main legal act in the field of environment is the special section of the EU Treaty on Environment, where: Objectives and principles of environmental policy; The high level of environmental protection is regulated, however, some exceptions are allowed due to the peculiarities of the regions; The legal basis of nature protection measures and procedures is presented; Allows Member States to take more stringent nature protection measures, of which they must notify the European Commission.

In general, the EU treaty reflects the problems of environmental protection quite well. It states that the EU strives for harmonious, balanced and sustainable economic development, with a high level of environmental protection.

The main areas of EU directives on the environment are: air and water quality management; Nature protection; Waste management; Chemicals management; Genetically modified organisms, etc.

Many normative acts (directives, etc.) deal with water and air quality control, waste disposal, industrial discharges, biotechnology safety, noise reduction, and other spheres. EU member states adopt these directives for strict implementation, which has a positive impact on the environmental status of these countries.

EU Environmental Action Programs

Since 1972, the EU has been developing **environmental action programs**. The Council of Europe adopted the **first EU Environmental Action Program (EaP1)**, covering the years 1973-1977. Goals, objectives, principles and priority directions of ecological activities were defined. The program also contained a number of key elements of the concept of sustainable development adopted by the UN since the 1990s. A number of acts were also adopted in 1973, which reflected at the EU level the procedures for assessing the negative impact on the environment, emission standards, etc.

The Second EU Environmental Action Program (EaP2), covering the years 1977-1981, was a continuation of the first, which also focused on water and air quality and waste issues. The crises of 1975-1978, 1981-1983 significantly reduced the results of the implemen-

tation of this program, but, nevertheless, they played a major role in the implementation of the EU environmental policy.

The Third Environmental Action Program (EaP3), covering the years 1981-1986, reflects significant changes in the EU's environmental policy. It is more closely related to the domestic market. It set out for the first time the overall environmental strategy and action of the Union, which is aimed at preventing and not managing losses. It indicates the need to harmonize standards, etc.

In The fourth Environmental action Programme – EaP (1986-1993)) recognized the shortcomings of existing programs and reflected further positive changes in environmental policy. In particular, the environmental factor was first recognized not as a mere addition to the production process, but as an integrated part of it. This specifically meant reducing the energy- and material capacity of products, minimizing waste. "Sectoral approaches" to environmental protection were developed through environmental impact analysis of individual sectors. Incentives - taxes, subsidies, trade permits were first identified. In this program, environmental policy is perceived not as a separate but an integral part of economic decisions.

The EU's Fifth Environmental Action Program (EaP5) (1993-2000)), entitled "Towards Sustainability", was developed in parallel with the implementation of the Rio Conference and Agenda 21 (1992). Its main task was to adopt a sustainable development model for the Union, with environmental issues at the forefront, especially for the poor, as they are most vulnerable to pollution and environmental catastrophes. Its main innovative elements also include: realization of the main goals of sustainable development; Focusing on the most polluting sectors (transport, energy, agriculture, etc.); Introduction of new market instruments for environmental stimulation; Public awareness; Reducing emissions of pollutants in the short and long term; Two priorities of this program can be distinguished: transition from traditional approaches (elimination of negative consequences) to new approaches (pre-actions - warning of expected results; Integration of environmental policy with economic sector policies; New approaches were also reflected in the concerted use of tools used in environmental policy. These tools are: introduction of legislative environmental standards, integration of environmental policy with sectoral policy, territorial planning; Economic (encouraging the ecology of production and consumption, internalization of economic costs); Horizontal (dissemination of information about negative impact, education, research) and financial (taxes, fees). The following categories of market instruments have been developed by the program: Taxes; Benefits that encourage sustainable production systems and the production of eco-products; Environmental audit.

The EU Sixth Environmental Action Program (EaP6) (2002-2012)), entitled "Our Choice - Our Future", addresses environmental issues such as climate change, biodiversity and over-consumption of existing legislation. Together it requires a broader approach. Attention should also be paid to key issues such as pesticide, resource, recycling, soil, urban, marine and fresh air problems. The basic conceptual and practical basis of this program is: High degree of implementation of environmental legislation in the EU; Full integration of the principles and objectives of environmental policy with other policies to be pursued; Ensuring active dialogue and transparency of information with the whole society; The EU Seventh Environment Program (2012-2020) sets out three key objectives: to protect, preserve and reproduce natural capital; Transform the union economy into a resource-saving, environmentally friendly and competitive low-carbon economy; Protect the citizens of the Union from the risks of health and well-being from the environment.

The Seventh Environmental Action Program - EaP6 [Seventh...3013; Environment.. 2020] seeks to drive sustainable economic growth by integrating resource efficiency across policy areas, such as waste, industry, raw materials and agriculture. It marks an important turning point in EU environmental policy, which previously focused on specific environmental issues in isolation. sets out nine priority objectives for EU environment policy up

to 2020. One of the priorities is to turn the EU into a resource-efficient, green and competitive low-carbon economy.

As a result of the implementation of programs, air, water and soil pollution has significantly been reduced. Today, EU citizens enjoy some of the best water quality in the world and over 18% of EU's territory has been designated as protected areas for nature.

Work on the **EU's 8th Environment Action Programme (EaP8)** has begun [**For the European...**]. The 8th EaP will serve as a guide for environmental and climate policymaking and implementation until 2020. The six thematic priority objectives of the 8th EAP concern greenhouse gas emissions reductions, adaptation to climate change, a growth model that gives back to the planet more than it takes, a zero-pollution ambition, protecting and restoring biodiversity and reducing key environmental and climate pressures related to production and consumption.

Four so-called "activators" will help Europe achieve these goals: Best implementation of legislation; The best information as a result of improving the knowledge base; More and more reasonable investments in the field of ecology; Full reflection of environmental requirements and considerations in policies.

EU environmental institutions

Ecological questions concern the highest institutes of the the European Union: European Parliament, European Commissions, European Court, etc. Also in 1993, a special body was established - the **European Environment agency - (EEA)**, and in 1994 its partner, **European Environment Information and Observation network (EIONET)**, which collect, process and analyze information on the state of the environment on the continent of Europe, as well as relevant measures. The European Investment Bank, the Regional Committees and the Committee on Economic and Social Affairs are actively involved in the activities of these organizations.

The European Investment Bank mainly provides loans, loans and guarantees in the field of nature protection and sustainable development to the EU and its regions.

In 1981, **Directorate-general for the Environment of the European Commission** was established within the European Commission. The main directions of its activities are: solving common environmental issues; Advising the European Commission on environmental issues; Processing and analysis of reports and other documents submitted by the European Environment Agency and other organizations; Analysis of possible financial costs incurred in nature conservation activities; Ensure the implementation of harmonized environmental policies in the countries of the Union and the observance of its requirements; Harmonization of member states' environmental legislation; Support for the environmental education system; Realize and support information exchange and knowledge dissemination.

There are many standing committees in the European Parliament that draft legislation and engage in a variety of activities in the field of environment and nature conservation. For example: Commission for Environment, Health and Consumer Protection (NEVI). It is the most important commission, as it covers the largest area of legislative activity on environmental issues and exercises control over the implementation and implementation of legislative acts; The Commission on Civil Liberties and Rights, Justice (LGB), which protects human rights, including environmental rights; The Committee on Economy and Finance (ECON), which, among other issues, deals with the assessment of nature conservation measures and the sale of nature conservation equipment, etc. ; Legislation and internal market Commission; Industry, Foreign Trade, Energy and Research Commission (ITRE), which is engaged in scientific research activities - new energy and resource savers, introduction of nature protection technologies, energy and nuclear safety, as well as international trade in nature protection technologies; The Commission for Agriculture and Urban Development (AGRC), which will study the issues

of rational management of agriculture, sustainable development of cities and megacities; The Fisheries Commission (PECh), which deals with the rational use of fish resources; The Commission for Regional Policy, Transport and Tourism (GTT) carries out activities in the field of regional environmental policy and transport safety; Committee on Culture, Youth, Education, Sports and Mass Information (CSTO), which is engaged in environmental education and development of environmental programs.

Gradually, an integral part of any EU policy becomes the ecological component, as if it were being transformed into an **'ecological union'**. Member states are also obliged to take environmental issues into account in their normative acts.

Environmental policy issues are coordinated by the EU Commissioner for Environment. Environmental policy instruments include normative acts and documents such as conventions, directives and regulations.

Conclusions

1. In the past, nature was used without any restrictions, which put humanity in a state of catastrophe. It is necessary to make fundamental changes in all elements of the economic system in order to avoid global environmental problems.
2. The EU has a leading position in solving this extremely difficult problem in the world and plays an important role.
3. In 1972, the Council of Heads of Government of the EU Member States decided to extend the powers of the EU, including on ecology.
4. At present, the EU has the right to cooperate internationally in the field of environment, although initially (at the time of its establishment) this right was granted only to a single member state.
5. The EU's role was significantly expanded, first under the Maastricht (1992) and then the Amsterdam (1996) treaties, which made sustainable development the main goal of the Union. Principles of EU environmental activity have been developed. The areas of common competence were: Climate change; Earth's ozone depletion; Biodiversity reduction; Reduction of technical accidents; Freshwater resources management; Forest degradation; Coastal Zone Management; Waste production and disposal, urban ecology.
6. Environmental law is an integral part of EU law. The main legal act in the field of environmental protection is a special section of the EU Treaty - on the environment, which sets out the objectives and principles of environmental policy.
7. The main areas of EU directives on environmental protection are: air and water quality management; nature protection; Waste management; Chemicals management; Genetically modified organisms, etc. EU member states adopt these directives for strict implementation, which has a positive impact on the ecological situation of these countries.
8. The EU has adopted 7 EU Environmental Action Programs since 1973, which highlight the most important environmental measures implemented and to be implemented by the EU and which have made a significant contribution not only to the protection of the EU but also to the world's nature.
9. The highest institutions of the European Union are engaged in environmental issues: the European Parliament, the European Communities, the European Court of Justice, as well as the European Environment Agency (EEA) and its partner in 1994, the European Environmental Information and Monitoring Network, European Investment Bank, Regional Committees and Committee on Economic and Social Affairs, Directorate-General for the Environment. There are several standing committees in the European Parliament: the Committee on the Environment, Health and Consumer Protection; Commission on Civil Liberties and Rights, Justice; Committee on Economy and Finance; Legislative and Internal Market Commission; Committee on Foreign Trade, Energy and Research; Agriculture and Urban Development Commission, Fisheries Commission, Regional Policy, Transport and Tourism Commission; Commission on Culture, Youth, Education, Sports and Mass Information.

10. Gradually, an ecological component becomes a part of any EU policy, as if it is being transformed into an "ecological union". Member States are obliged to take environmental issues into account in their normative acts. Environmental policy issues are coordinated by the EU Commissioner for Environment.
11. Environmental policy instruments include normative acts and documents such as conventions, directives and regulations.

References

1. Aabesadze R. 2019. Circular Economy: Essence and modern challenges. *Ekonomisti*, № 1
2. Environmental policy of the European Union
https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_policy_of_the_European_Union
3. Environment Action Programme to 2020
<https://ec.europa.eu/environment/action-programme/>
4. ENVIRONMENTAL ACTION PROGRAMMES IN THE EU- ROPEAN UNION - EVOLUTION AND SPECIFIC 2013.
<https://www.google.com/search?client=opera&q=ENVIRONMENTAL+ACTION+PROGRAMMES+IN+THE+EUROPEAN+UNION+EVOLUTION+AND+SPECIFIC&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
5. **For the European Green Deal and 8th Environmental Action Programme**
<https://eeb.org/library/priorities-for-the-european-green-deal-and-8th-environmental-action-programme/>
6. 8th Environment Action Programme: Member States ready to start negotiations with Parliament
<https://www.wiredgov.net/wg/news.nsf/articles/8th+Environment+Action+Programme+Member+States+ready+to+start+negotiations+with+Parliament+18032021152500?open>
7. Popenega V.e. 2013. ENVIRONMENTAL ACTION PROGRAMMES IN THE EUROPEAN UNION - EVOLUTION AND SPECIFIC
<https://www.google.com/search?client=opera&q=7.%09Vasile+POPEANGA.+2013.+ENVIRONMENTAL+ACTION+PROGRAMMES+IN+THE+EUROPEAN+UNION+-+EVOLUTION+AND+SPECIFIC&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
8. Seventh Environment Action Programme
<https://european-packaging.eu/policy/3-seventh-environment-action-programme.html>**Priorities**
9. The Maastricht Treaty 1992/
<https://www.britannica.com/topic/European-Union/The-Maastricht-Treaty>
10. Vanhoonaeker S. 2012 The Treaty of Amsterdam
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199546282.001.0001/oxfordhb-9780199546282-e-10>
11. Гусев А.А. Основные направления и этапы формирования экологической политики Европейского Союза <http://www.wpec.ru/text/200704171418.htm>
12. Клапцов В. М, 2010. Экологическая политика Евросоюза..
https://en.riss.ru/images/pdf/journal/2010/3/13_.pdf
13. Матвеева Е.В.. 2010. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОСОЮЗА
http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99999999_West_2010_6/48.pdf
14. Стеблов А. Л. 2010. Экологическое право РФ и ЕС
<http://be5.biz/pravo/e005/9.html>

Рамаз Абесадзе
Доктор экономических наук, профессор
Нана Бибилашвили
Доктор экономики

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII

Аннотация. В решении мировых экологических проблем лидирующие позиции занимает ЕС. В статье исследуются природоохранная политика и законодательство ЕС; Программы действий ЕС по охране окружающей среды и природоохранные институты ЕС
ключевые слова: Европейский Союз; Устойчивое развитие; Защита окружающей среды; Экологическая политика; Маастрихтский договор; Амстердамский договор.

Введение

Одна из глобальных проблем XXI века - проблема защиты окружающей среды. В прошлом природа использовалась для удовлетворения все более растущих потребностей людей без каких-либо ограничений, что поставило человечество перед лицом катастрофы. Необходимо кардинально изменить все элементы экономической системы, чтобы избежать глобальных экологических проблем.

На современном этапе во всем мире, отдельные страны, международные организации ищут пути выхода из этого тупика. Примеры этого - постановка и реализация целей и задач устойчивого развития, процессы формирования «зеленой» и «замкнутой» экономики и т. д.

Можно сказать, что экономика переходит на новые технические, технологические, институциональные и так далее рельсы в связи с необходимостью учитывать экологические требования. В противном случае человеческому обществу грозит катастрофа.

ЕС занимает лидирующие позиции в решении этой чрезвычайно сложной проблемы в мире и играет важную роль.

Политика и законодательство ЕС в области защиты окружающей среды

Экологическая политика в ЕС разрабатывается с учетом специфики регионов и стран. После разработки политики государства-члены ЕС будут финансировать и реализовывать принятую политику.

В настоящее время ЕС имеет право на международное сотрудничество в области окружающей среды, хотя изначально (на момент его создания) это право было предоставлено только одному государству-члену.

В связи с обострением экологического кризиса и тем фактом, что экологические проблемы не имеют государственной границы, возникла необходимость в проведении природоохранных мероприятий на уровне ЕС. В 1972 году Совет глав правительств государств-членов Европейского Союза постановил расширить полномочия Европейского Союза, в том числе в области экологии. Он присоединился к различным международным конвенциям в области окружающей среды. Началась разработка единой поли-

тики, законодательных актов и норм, расширение прав и возможностей институтов ЕС в этой области [Матвеева Е.В.. 2010].

Впоследствии роль ЕС была значительно расширена, сначала в соответствии с Маастрихтским (1992 г.) [Maastricht Treaty 1992], а затем Амстердамским (1996 г.) [Vanhoonacker S. 2012] договорами, которые сделали устойчивое развитие главной целью Союза. Основными целями экологической политики ЕС также являются: защита окружающей среды и здоровья человека; Рациональное использование природных ресурсов; Международное экологическое сотрудничество. Разработаны принципы экологической деятельности ЕС: принцип субсидиарности, согласно которому Союз должен осуществлять экологическую деятельность на территории, где отдельная страна не может решить проблему; Принцип предупреждающего действия, подразумевающий предупреждение; Предотвращение загрязнения окружающей среды; Принцип предосторожности, согласно которому превентивные меры должны приниматься даже при наличии предполагаемой гипотетической экологической угрозы; Принцип ликвидации и возмещения ущерба окружающей среде. В случае невозможности избежать ущерба минимизировать ущерб и ограничить его распространение, в конечном итоге ликвидировать его последствия; Принцип, согласно которому выплачивается компенсация тем, кто причинил вред природе; Возмещение ущерба, возникшего в результате уничтожения источника ущерба; Принцип интеграции, который подразумевает вовлечение экологических вопросов в решение других проблем. Области общей компетенции были признаны: изменение климата; Нарушение озонового слоя Земли; Сокращение биоразнообразия; Снижение технических аварий; Управление пресноводными ресурсами; Деградация лесов; Управление прибрежной зоной; Производство и утилизация отходов, экология города.

Экологическое право [Стеблов А. Л. 2010] является неотъемлемой частью права ЕС, созданным в результате интеграционных процессов, оно соответствует нормам международного права и права государств-членов. Однако правовые акты Союза имеют большую силу, чем законодательные акты государств-членов. Основным правовым актом в области окружающей среды является специальный раздел Договора ЕС об окружающей среде, где:

Сформированы цели и принципы экологической политики; Регулируется высокий уровень защиты окружающей среды, однако допускаются некоторые исключения из-за особенностей регионов; Представлена правовая основа природоохранных мероприятий и процедур; Позволяет государствам-членам принимать более строгие природоохранные меры, о которых они должны уведомить Европейскую комиссию.

В целом проблемы защиты окружающей среды достаточно полно отражены в соглашении ЕС. В нем говорится, что ЕС стремится к гармоничному, сбалансированному и устойчивому экономическому развитию с высоким уровнем защиты окружающей среды.

Основными областями директив ЕС по окружающей среде являются: управление качеством воздуха и воды; Охрана природы; Управление отходами; Управление химическими веществами; Генетически модифицированные организмы и др.

Многие нормативные акты (директивы и т. Д.) касаются контроля качества воды и воздуха, удаления отходов, промышленных сбросов, безопасности биотехнологий, снижения шума и других сфер. Страны-члены ЕС принимают эти директивы для строгого выполнения, что положительно влияет на экологический статус этих стран.

Программы действий ЕС по охране окружающей среды

С 1972 года ЕС разрабатывает программы действий по охране окружающей среды [[ENVIRONMENTAL... 2013]]. Совет Европы принял **первую Программу действий ЕС**

по охране окружающей среды (ЕаР1), охватывающую 1973-1977 годы. Определены цели, задачи, принципы и приоритетные направления экологической деятельности. Программа также содержала ряд ключевых элементов концепции устойчивого развития, принятой ООН с 1990-х годов. В 1973 году был также принят ряд актов, которые отражали процедуры оценки негативного воздействия на окружающую среду, стандарты выбросов и т. д. На уровне ЕС.А

Вторая программа действий ЕС по охране окружающей среды (ЕаР2), охватывающая 1977-1981 годы, была продолжением первой программы, в которой особое внимание уделялось качеству воды и воздуха и проблемам отходов. Кризисы 1975-1978, 1981-1983 годов значительно снизили результаты реализации этой программы, но, тем не менее, сыграли важную роль в реализации экологической политики ЕС.

Третья программа действий ЕС по охране окружающей среды (ЕаР3), охватывающая 1981-1986 годы, отражает значительные изменения в экологической политике ЕС. Это более тесно связано с внутренним рынком. В нем впервые изложена общая экологическая стратегия и действия Союза, которые направлены на предотвращение ущерба, а не на управление им. В нем указано на необходимость гармонизации стандартов и т. д.

В Четвертой программе действий ЕС по охране окружающей среды (**ЕаР4 (The fourth Environmental action Programme – Leap (1986-1993))**) признаны недостатки существующих программ и отражены дальнейшие позитивные изменения в экологической политике. В частности, экологический фактор впервые был признан не просто дополнением к производственному процессу, а его неотъемлемой частью. Это, в частности, означало снижение энергоемкости и материалоемкости продукции, минимизацию отходов. «Отраслевые подходы» к охране окружающей среды были разработаны на основе анализа воздействия на окружающую среду отдельных секторов. Сначала были определены стимулы - налоги, субсидии, разрешения на торговлю. В этой программе экологическая политика воспринимается не как отдельная, а как неотъемлемая часть экономических решений.

Пятая программа действий ЕС в области окружающей среды (ЕаР5) (1993–2000)), озаглавленная «На пути к устойчивости», была подготовлена параллельно с осуществлением Конференции в Рио-де-Жанейро и Повестки дня на XXI век (1992 г.). Его основная задача заключалась в принятии модели устойчивого развития Союза с приоритетом экологических проблем, особенно для бедных, поскольку они наиболее уязвимы к загрязнению и экологическим катастрофам. К его основным инновационным элементам также относятся: реализация основных целей устойчивого развития; Сосредоточение внимания на наиболее загрязняющих секторах (транспорт, энергетика, сельское хозяйство и т. д.); Внедрение новых рыночных инструментов стимулирования окружающей среды; Информирование общественности; Снижение выбросов загрязняющих веществ в краткосрочной и долгосрочной перспективе; Можно выделить два приоритета этой программы: переход от традиционных подходов (устранение негативных последствий) к новым подходам (предварительные действия - предупреждение об ожидаемых результатах); Интеграция экологической политики с политикой экономического сектора; Новые подходы также нашли отражение в согласованном использовании инструментов, используемых в экологической политике. Эти инструменты: введение законодательных экологических стандартов, интеграция экологической политики с отраслевой политикой, территориальное планирование; Экономический (поощрение экологии производства и потребления, интернализация экономических затрат); Горизонтальные (распространение информации о негативном воздействии, образование, исследования) и финансовые (налоги, сборы). В рамках программы разработаны следующие категории рыночных инструментов: налоги; Выгоды, стимулирующие устойчивые производственные системы и производство экологической продукции; Экологический аудит.

Шестая программа действий ЕС по охране окружающей среды (ЕаР6) (2002-2012)), озаглавленная «Наш выбор - наше будущее», направлена на решение экологических проблем, таких как изменение климата, биоразнообразия и чрезмерное потребление существующего законодательства. Вместе они требуют более широкого подхода. Следует также уделять внимание ключевым вопросам, таким как пестициды, ресурсы, переработка, почва, городские, морские проблемы и проблемы со свежим воздухом. Базовая концептуальная и практическая основа этой программы: Высокая степень выполнения экологического законодательства в ЕС; Полная интеграция принципов и целей экологической политики с другими политиками, которые необходимо проводить; - Обеспечение активного диалога и прозрачности информации со всем обществом; Седьмая экологическая программа ЕС (2012-2020 гг.) Ставит три ключевые задачи: защита, сохранение и воспроизводство природного капитала; Преобразование союзной экономики в ресурсосберегающую, экологически чистую и конкурентоспособную экономику с низким уровнем выбросов углерода; Защищать граждан Союза от рисков для здоровья и благополучия со стороны окружающей среды.

Седьмая программа действий ЕС по охране окружающей среды (ЕаР7) [Seventh...3013; Environment.. 2020] направлена на обеспечение устойчивого экономического роста за счет интеграции ресурсоэффективности во всех областях политики, таких как отходы, промышленность, сырье и сельское хозяйство. Это знаменует собой важный поворотный момент в экологической политике ЕС, которая ранее фокусировалась на конкретных экологических проблемах изолированно. В нем излагаются девять приоритетных задач экологической политики ЕС до 2020 года. Один из приоритетов состоит в том, чтобы превратить ЕС в ресурсоэффективную, зеленую и конкурентоспособную низкоуглеродную экономику.

В результате реализации программ значительно снизилось загрязнение воздуха, воды и почвы. Сегодня граждане ЕС обладают одними из лучших в мире качеством воды, и более 18% территории ЕС были определены как охраняемые природные территории.

Началась работа над **Восьмой программой действий ЕС по охране окружающей среды (8th Environment Action Programme (ЕаР8))** [for the European...]. Она будет служить руководством для разработки и реализации экологической и климатической политики до 2030 года. Шесть тематических приоритетных задач 8-го ЕАР включают сокращение выбросов парниковых газов, адаптацию к изменению климата, стремление к нулевому загрязнению, защиту и восстановление биоразнообразия и сокращение основных экологических и климатических давлений, связанное с производством и потреблением.

Четыре так называемых «активатора» помогут Европе достичь этих целей: Наилучшее исполнение законодательства; Лучшая информация в результате улучшения базы знаний; Все более разумные инвестиции в сферу экологии; Полное отражение экологических требований и соображений в политике.

природоохранные институты ЕС

Экологическими вопросами занимаются высшие институты Евросоюза: Европейский парламент, Европейские комиссии, Европейский суд и т. Д. Также в 1993 году был создан специальный орган - Европейское агентство по окружающей среде (**European Environment agency - ЕЕА**) а в 1994 году ее партнер, Европейская сеть экологической информации и наблюдений (**European Environment Information and Observation network, EIONET**), Которые собирают, обрабатывают и анализируют информацию о состоянии окружающей среды на европейском континенте, а также о соответствующих мерах. Европейский инвестиционный банк, региональные комитеты и Комитет по экономическим и социальным вопросам принимают активное участие в деятельности

этих организаций. Европейский инвестиционный банк в основном предоставляет ссуды, займы и гарантии в области охраны природы и устойчивого развития ЕС и его регионам.

В 1981 году в рамках Европейской комиссии было создано Главное управление по окружающей среде Европейской комиссии (**Directorate-general for the Environment of the European Commission**). Основные направления деятельности: решение общих экологических проблем; Консультирование Европейской комиссии по экологическим вопросам; Обработка и анализ отчетов и других документов, представленных Европейским агентством по окружающей среде и другими организациями; Анализ возможных финансовых затрат на природоохранную деятельность; Обеспечение реализации согласованной экологической политики в странах Союза и соблюдение ее требований; Гармонизация экологического законодательства стран-участниц; Поддержка системы экологического образования; Осуществлять и поддерживать обмен информацией и распространение знаний.

В Европейском парламенте существует множество постоянных комиссий, которые разрабатывают законы и проводят различные мероприятия в области окружающей среды и охраны природы. Например: **Комиссия по окружающей среде, здоровью и защите потребителей (Nevi)**. Это самая важная комиссия, поскольку она охватывает самую большую область законодательной деятельности по вопросам окружающей среды и контролирует исполнение и исполнение законодательных актов; **Комиссия по гражданским свободам и правам, правосудию (LGB)**, которая защищает права человека, включая экологические права; **Комитет по экономике и финансам (ECon)**, который, среди прочего, занимается оценкой природоохранных мероприятий и продаж природоохранного оборудования и т.д. ; Комитет по законодательству и внутреннего рынка (**JURI**); **Комиссия по промышленности, внешней торговле, энергетике и исследованиям (ITRE)**, которая занимается научно-исследовательской деятельностью - новыми энергосберегающими и ресурсосберегающими технологиями, внедрением природоохранных технологий, энергетической и ядерной безопасностью, а также международной торговлей природоохранными технологиями; **Комиссия по сельскому хозяйству и городскому развитию (AGRC)**, которая будет изучать вопросы рационального управления сельским хозяйством, устойчивого развития городов и мегаполисов; **Комиссия по рыболовству (PECh)**, которая занимается рациональным использованием рыбных ресурсов; **Комиссия по региональной политике, транспорту и туризму (GTT)** осуществляет деятельность в области региональной экологической политики и транспортной безопасности; **Комитет по культуре, молодежи, образованию, спорту и массовой информации (ОДКБ)**, который занимается экологическим просвещением и разработкой экологических программ.

Постепенно неотъемлемой частью любой политики ЕС становится экологическая составляющая, как если бы она трансформировалась в «экологический союз». Государства-члены также обязаны учитывать экологические вопросы в своих нормативных актах.

Вопросы экологической политики координируются Комиссаром ЕС по окружающей среде. Инструменты экологической политики включают нормативные акты и документы, такие как конвенции, директивы и постановления.

Выводы

1. В прошлом природа использовалась без ограничений, что поставило человечество в состояние катастрофы. Необходимо кардинально изменить все элементы экономической системы, чтобы избежать глобальных экологических проблем.
2. Европейский Союз занимает лидирующую позицию в решении этой чрезвычайно сложной проблемы в мире и играет важную роль.

3. В 1972 году Совет глав правительств государств-членов Европейского Союза постановил расширить полномочия Европейского Союза, в том числе в области экологии.
4. В настоящее время ЕС имеет право на международное сотрудничество в области окружающей среды, хотя изначально (на момент его создания) это право было предоставлено только одному государству-члену.
5. Роль Европейского Союза была значительно расширена, сначала в соответствии с Маастрихтским (1992 г.), а затем Амстердамским (1996 г.) договорами, которые сделали устойчивое развитие главной целью Союза. Разработаны принципы экологической деятельности ЕС. Области общей компетенции были: изменение климата; Нарушение озонового слоя Земли; Сокращение биоразнообразия; Снижение технических аварий; Управление пресноводными ресурсами; Деградация лесов; Управление прибрежной зоной; Производство и утилизация отходов, экология города.
6. Экологическое право является неотъемлемой частью законодательства ЕС. Основным правовым актом в области охраны окружающей среды является специальный раздел Договора ЕС об охране окружающей среды, в котором изложены цели и принципы экологической политики.
7. Основными сферами директив Евросоюза по окружающей среде являются: управление качеством воздуха и воды; охрана природы; Управление отходами; Управление химическими веществами; Генетически модифицированные организмы и др. Страны-члены ЕС принимают эти директивы для строгого выполнения, что положительно влияет на экологический статус этих стран.
8. С 1973 года ЕС принял 7 программ действий ЕС по охране окружающей среды, в которых подчеркиваются наиболее важные природоохранные меры, реализованные и подлежащие реализации ЕС, которые внесли значительный вклад не только в защиту ЕС, но и в защиту природы мира. В настоящее время разрабатывается восьмая программа.
9. Экологическими вопросами занимаются высшие учреждения Европейского Союза: Европейский парламент, Европейские сообщества, Европейский суд, а также Европейское агентство по окружающей среде (ЕАОС) и его партнер в 1994 году Европейская сеть экологической информации и мониторинга. Европейский инвестиционный банк, региональные комитеты и комитет по экономическим и социальным вопросам, Генеральный директорат по окружающей среде. В Европейском парламенте есть несколько постоянных комитетов. Вопросы экологической политики координируются Комиссаром ЕС по окружающей среде.
10. Постепенно, частью любой политики ЕС становится экологическая составляющая, как бы он трансформируется в «экологический союз». Государства-члены обязаны учитывать экологические вопросы в своих нормативных актах
11. Инструменты экологической политики включают нормативные акты и документы, такие как конвенции, директивы и постановления.

Использованная литература:

7. Aabesadze R. 2019. Circular Economy: Essence and modern challenges. *Ekonomisti*, № 1
8. Environmental policy of the European Union
https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_policy_of_the_European_Union
9. Environment Action Programme to 2020
<https://ec.europa.eu/environment/action-programme/>
10. ENVIRONMENTAL ACTION PROGRAMMES IN THE EUROPEAN UNION - EVOLUTION AND SPECIFIC 2013.
<https://www.google.com/search?client=opera&q=ENVIRONMENTAL+ACTION+PRO>

- GRAMMES+IN+THE+EUROPEAN+UNION+EVOLUTION+AND+SPECIFIC&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8
11. For the European Green Deal and 8th Environmental Action Programme
<https://eeb.org/library/priorities-for-the-european-green-deal-and-8th-environmental-action-programme/>
 12. 8th Environment Action Programme: Member States ready to start negotiations with Parliament
<https://www.wiredgov.net/wg/news.nsf/articles/8th+Environment+Action+Programme+Member+States+ready+to+start+negotiations+with+Parliament+18032021152500?open>
 15. Popenega V.e. 2013. ENVIRONMENTAL ACTION PROGRAMMES IN THE EUROPEAN UNION - EVOLUTION AND SPECIFIC
<https://www.google.com/search?client=opera&q=7.%09Vasile+POPEANGA.+2013.+ENVIRONMENTAL+ACTION+PROGRAMMES+IN+THE+EUROPEAN+UNION+-+EVOLUTION+AND+SPECIFIC&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
 16. Seventh Environment Action Programme
<https://europen-packaging.eu/policy/3-seventh-environment-action-programme.html>**Priorities**
 17. The Maastricht Treaty 1992/
<https://www.britannica.com/topic/European-Union/The-Maastricht-Treaty>
 18. Vanhoonaeker S. 2012 The Treaty of Amsterdam
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199546282.001.0001/oxfordhb-9780199546282-e-10>
 19. Гусев А.А. Основные направления и этапы формирования экологической политики Европейского Союза <http://www.wpec.ru/text/200704171418.htm>
 20. Клапцов В. М., 2010. Экологическая политика Евросоюза..
https://en.riss.ru/images/pdf/journal/2010/3/13_.pdf
 21. Матвеева Е.В.. 2010. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОСОЮЗА
http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99999999_West_2010_6/48.pdf
 22. Стеблов А. Л. 2010. Экологическое право РФ и ЕС
<http://be5.biz/pravo/e005/9.html>

რამაზ აბესაძე

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

ნანა ბიბილაშვილი

ეკონომიკის დოქტორი

გარემოს დაცვის პრობლემები ევროკავშირში

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII

ანოტაცია. მსოფლიოში გარემოს დაცვის პრობლემათა გადაჭრაში მოწინავე პოზიციები უჭირავს და მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ევროკავშირი. ნაშრომში გამოკვლეულია ევროკავშირში ბუნებისდაცვითი პოლიტიკა და კანონმდებლობა; ევროკავშირის ბუნებისდაცვითი სამოქმედო პროგრამები და ევროკავშირის ბუნებისდაცვითი ინსტიტუტები.

საკვანძო სიტყვები: ევროკავშირი; მდგრადი განვითარება; გარემოს დაცვა; ეკოლოგიური პოლიტიკა; მასტრიხტის ხელშეკრულება; ამსტერდამის ხელშეკრულება.

შესავალი

XXI საუკუნის ერთ-ერთ გლობალურ პრობლემას წარმოადგენს გარემოს დაცვის პრობლემა. წარსულში ადამიანთა სულ უფრო მზარდი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად ბუნების გამოყენება ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე ხდებოდა, რამაც კაცობრიობა კატასტროფის წინაშე დააყენა. საჭირო ხდება ძირეული ცვლილების გატარება ეკონომიკური სისტემის ყველა ელემენტში, რათა თავიდან იქნეს აშორებული გლობალური ეკოლოგიური პრობლემები.

თანამედროვე ეტაპზე მთელი მსოფლიო, ცალკეული ქვეყნები, საერთაშორისო ორგანიზაციები ეძიებენ გზებს ამ ჩიხიდან გამოსასვლელად. ამის მაგალითია მდგრადი განვითარების მიზნებისა და ამოცანების დასახვა და განხორციელება, “მწვანე” და “წრიული” ეკონომიკის ფორმირების პროცესები და სხვ.

შიეძლება ითქვას, რომ ეკონომიკა გადადის ახალ ტექნიკურ, ტექნოლოგიურ, ინსტიტუციურ და ა. შ. რელსებზე ეკოლოგიურ მოთხოვნათა გათვალისწინების აუცილებლობის გამო. წინააღმდეგ შემთხვევაში ადამიანთა საზოგადოებას კატასტროფა ემუქრება.

მსოფლიოში ამ უადრესად რთული პრობლემის გადაჭრაში მოწინავე პოზიციები უჭირავს და მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ევროკავშირი.

ევროკავშირის პოლიტიკა და კანონმდებლობა გარემოს დაცვის სფეროში

გარემოს დაცვასთან დაკავშირებული პოლიტიკის შემუშავება ევროკავშირში ხდება რეგიონებისა და ქვეყნების თავისებურებათა გათვალისწინებით. პოლიტიკის შემუშავების შემდეგ ევროკავშირში შემავალი ქვეყნები აფინანსებენ და ცხოვრებაში ატარებენ მიღებულ პოლიტიკას.

დღეისათვის ევროკავშირს უფლება აქვს, აწარმოოს საერთაშორისო თანამშრომლობა გარემოს დაცვის სფეროში, თუმცა თავდაპირველად (დაფუძნების დროს) ეს უფლება მხოლოდ მასში შემავალ ცალკეულ სახელმწიფოებს ჰქონდათ.

ეკოლოგიური კრიზისის გამწვავებასთან დაკავშირებით და იმის გამო, რომ ეკოლოგიურ პრობლემებს არ აქვს სახელმწიფოებრივი საზღვარი, აუცილებელი გახდა ეკოლოგიური ღონისძიებების გატარება ევროკავშირის დონეზე. 1972 წელს ევროკავშირის წევრი ქვეყნების მთავრობათა მეთაურების საბჭოს მიერ მიღებული იქნა გადაწყვეტილება ევროკავშირის უფლებამოსილების გაფართოების შესახებ, მათ შორის, ეკოლოგიის მიმართებით. იგი მიუერთდა სხვადასხვა საერთაშორისო კონვენციას გარემოს დაცვის სფეროში. დაიწყო ერთიანი პოლიტიკის, საკანონმდებლო აქტებისა და ნორმების შემუშავება, ევროკავშირის ინსტიტუტებისათვის კომპეტენციების გადაცემა ამ სფეროში [Матвеева Е.В.. 2010].

შემდგომ ევროკავშირის როლი მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ჯერ მასტრიხტისა (1992) [Maastricht Treaty 1992] და ამსტერდამის (1996) [Vanhoonacker S. 2012] ხელშეკრულებათა საფუძველზე, რომელთა მიხედვითაც მდგრადი განვითარება გახდა კავშირის უმთავრესი მიზანი. ევროკავშირის ეკოლოგიური პოლიტიკის ძირითად მიზნებად ასევე განისაზღვრა: გარემოსა და ადამიანის ჯანმრთელობის დაცვა; ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენება; საერთაშორისო ეკოლოგიური თანამშრომლობა. შემუშავდა ევროკავშირის ეკოლოგიური საქმიანობის პრინციპები: სუბსიდარულობის პრინციპი, რომლის მიხედვითაც კავშირმა ეკოლოგიური საქმიანობა უნდა გასწიოს იმ სფეროში, რომელშიც ცალკეულ ქვეყანას საკითხის გადაჭრა არ შეუძლია; გამაფრთხილებელი მოქმედების პრინციპი, რაც გულისხმობს გაფრთხილებას; პროფილაქტიკას გარემოს დაზიანებებისაგან; სიფრთხილის დაცვის პრინციპი, რის მიხედვითაც მოსალოდნელი ჰიპოთეტური ეკოლოგიური საფრთხის არსებობის დროსაც კი მიღებული უნდა იქნეს პროფილაქტიკური ზომები; გარემოსადმი მიყენებული ზიანის ლიკვიდაციისა და ანაზღაურების პრინციპი. ზიანის თავიდან აცილების შეუძლებლობის შემთხვევაში ზიანის მინიმიზაცია და მისი გავრცელების შეზღუდვა, საბოლოოდ მისი შედეგების აღმოფხვრა; პრინციპი, რომლის მიხედვითაც ზარალს ანაზღაურებს ის, ვინც ბუნებას ზიანი მიაყენა; ზიანის ანაზღაურება ზიანის წყაროს მოსპობის შედეგად; ინტეგრაციის პრინციპი, რომელიც გულისხმობს სხვა პრობლემების გადაჭრის დროს ეკოლოგიური საკითხების ჩართვასაც. საერთო კომპეტენციის სფეროებად აღიარებული იქნა: კლიმატის ცვლილება; დედამიწის ოზონური ფენის დარღვევა; ბიომრავალფეროვნების შემცირება; ტექნიკური ავარიების შემცირება; მტკნარი წყლის წყართა მართვა; ტყეების დეგრადაცია; სანაპირო ზონის მენეჯმენტი; ნარჩენების წარმოება და განადგურება, ურბანული ეკოლოგია.

ეკოლოგიური სამართალი [Степлов А. Л. 2010] წარმოადგენს ევროკავშირის სამართლის შემადგენელ ნაწილს, რომელიც შეიქმნა ინტეგრაციული პროცესების შედეგად, იგი თანხმობაშია საერთაშორისო და წევრი ქვეყნების სამართალთან. ამასთან, კავშირის სამართლებრივ აქტებს უფრო დიდი ძალა აქვს, ვიდრე წევრი ქვეყნების საკანონმდებლო აქტებს. მთავარი სამართლებრივი აქტი გარემოს დაცვის სფეროში არის ევროკავშირის ხელშეკრულების სპეციალური განყოფილება გარემოს დაცვის შესახებ, სადაც: ჩამოყალიბებულია ეკოლოგიური პოლიტიკის ამოცანები და პრინციპები; რეგლამენტირებულია გარემოს დაცვის მაღალი დონე, ამასთან, დაშვებულია გარკვეული გამონაკლისები რეგიონების თავისებურებებიდან გამომდინარე; გადმოცემულია ბუნებისდაცვით ღონისძიებათა და პროცედურების იურიდიული საფუძვლები; ნებას რთავს წევრ სახელმწიფოებს, განახორციელონ უფრო

მკაცრი ბუნებისდაცვითი ღონისძიებები, რის შესახებაც უნდა აცნობონ ევროკულ კომისიას.

საერთოდ ევროკავშირის ხელშეკრულებაში საკმაოდ სრულყოფილად და ასახული გარემოს დაცვის პრობლემები. მასში მითითებულია, რომ ევროკავშირი მიისწრაფის ეკონომიკის ჰარმონიული, დაბალანსებული და მდგრადი განვითარებისაკენ, გარემოს დაცვის მაღალი დონისაკენ.

გარემოს დაცვის მიმართულებით ევროკავშირის დირექტივების ძირითად სფეროებს წარმოადგენს: ჰაერისა და წყლის ხარისხის მართვა; ბუნების დაცვა; ნარჩენების მართვა; ქიმიურ ნივთიერებათა მართვა; გენეტიკურად შეცვლილი ორგანიზმები და სხვ.

მრავალი ნორმატიული აქტი (დირექტივები და სხვ.) ეხება წყლისა და ჰაერის ხარისხის კონტროლის, ნარჩენების უტილიზაციის, სამრეწველო გამონატყორცნთა, ბიოტექნოლოგიათა უსაფრთხოების, ხმაურის დონის შემცირებისა და ა.შ. სფეროებს. ევროკავშირის წევრი ქვეყნები ამ დირექტივებს იღებენ განუხრელი შესრულებისათვის, რაც დადებითად აისახება ამ ქვეყნების ეკოლოგიურ მდგომარეობაზე.

ევროკავშირის ბუნებისდაცვითი სამოქმედო პროგრამები

1972 წლიდან იწყება ევროკავშირის ეკოლოგიური სამოქმედო პროგრამების შემუშავება [ENVIRONMENTAL... 2013]. ევროპის საბჭომ მიიღო **ევროკავშირის პირველი ეკოლოგიური სამოქმედო პროგრამა (First Environmental action Programme - EAP1)**, რომელიც მოიცავდა 1973-1977 წლებს. განისაზღვრა ეკოლოგიური საქმიანობის მიზნები, ამოცანები, პრინციპები და პრიორიტეტული მიმართულებები. პროგრამა ასევე შეიცავდა მდგრადი განვითარების კონცეფციის არაერთ საკვანძო ელემენტს, რომელიც მიღებული იქნა გაეროს მიერ XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან. 1973 წელს ასევე მიღებულ იქნა არაერთი აქტი, ომლებშიც ევროკავშირის დონეზე აისახა გარემოზე ნეგატიური გავლენის შეფასების პროცედურები, ემისიის სტანდარტები და სხვ.

ევროკავშირის მეორე ბუნებისდაცვითი სამოქმედო პროგრამა (Second Environmental action Program - EAP2), რომელიც მოიცავდა 1977-1981 წლებს, წარმოადგენდა პირველის გაგრძელებას, რომელშიც, ამასთანავე, განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა წყლისა და ჰაერის ხარისხის უზრუნველყოფისა და ნარჩენების საკითხებს. 1975-1978, 1981-1983 წლების კრიზისებმა მნიშვნელოვნად შეამცირა ამ პროგრამის განხორციელების შედეგები, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ დიდი როლი ითამაშეს ევროკავშირის ეკოლოგიური პოლიტიკის განხორციელებაში.

ევროკავშირის მესამე ბუნებისდაცვითი სამოქმედო პროგრამა (The Third Environmental action Programme – EAP3), რომელიც მოიცავს 1981-1986 წლებს, ასახავს მნიშვნელოვან ცვლილებებს ევროკავშირის ეკოლოგიურ პოლიტიკაში. იგი უფრო მჭიდროდაა დაკავშირებული შიგა ბაზართან. მასში პირველად იქნა განსაზღვრული კავშირის საერთო ეკოლოგიური სტრატეგია და მოქმედება, რომელიც მიმართულია ზარალის თავიდან აცილებაზე და არა მართვაზე. მასში მითითებულია სტანდარტების ჰარმონიზაციის აუცილებლობაზე და სხვ.

ვეროკავშირის მეოთხე ბუნებისდაცვით პროგრამაში (The fourth Environmental action Programme – EAP4 (1986-1993)) აღიარებული იქნა წინამდებარე პროგრამების ნაკლოვანებები და ეკოლოგიურ პოლიტიკაში აისახა შემდგომი პოზიტიური ცვლილებები. კერძოდ, ეკოლოგიური ფაქტორი პირველად იქნა აღიარებული არა წარმოების პროცესთა უბრალო დანამატად, არამედ მის ინტეგრირებულ ნაწილად. ეს კონკრეტულად გულისხმობდა პროდუქციის ენერგო- და მასალატევადობის შემცირებას, ნარჩენების მინიმიზაციას. ჩამოყალიბდა გარემოს დაცვის “დარგობრივი მიდგომები” ცალკეულ დარგთა გარემოზე ზემოქმედების ანალიზის გზით. პირველად დადგინდა სტიმულირების ინსტრუმენტები – გადასახადები, სუბსიდიები, სავაჭრო ნებართვები. ამ პროგრამაში ეკოლოგიური პოლიტიკა აღიქმება არა როგორც ცალკე აღებული, არამედ ეკონომიკურ გადაწყვეტილებათა განუყოფელი ნაწილი.

ვეროკავშირის მესამე ბუნებისდაცვითი პროგრამა (Environmental action Programme 5 - EAP5 (1993-2000)) სახელწოდებით “**მდგრადი განვითარებისკენ (Towards Sustainability)**”, მომზადდა რიოს კონფერენციისა და (1992) “დღის წესრიგი 21”-ის მიზანდასახულობათა შესრულების პარალელურად. მის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა კავშირის მიერ მდგრადი განვითარების მოდელის მიღება, რომელშიც მთავარი ადგილი ეჭირა გარემოს დაცვის საკითხებს, განსაკუთრებით, ღარიბებისათვის, ვინაიდან ისინი ყველაზე დაუცველნი არიან დაბინძურებისა და ეკოლოგიური კატასტროფებისაგან. ასევე მის ძირითად ინოვაციურ ელემენტებს მიეკუთვნება: მდგრადი განვითარების ძირითად მიზანთა რეალიზაცია; ყურადღების გადატანა ყველაზე დამაბინძურებელ დარგებზე (ტრანსპორტი, ენერგეტიკა, სოფლის მეურნეობა და ა. შ.); ეკოლოგიური სტიმულირების ახალი, საბაზრო ინსტრუმენტების შემოღება; საზოგადოების ინფორმირებულობა; დამაბინძურებელ ნივთიერებათა გამოტყორცნის შემცირება მოკლე და გრძელვადიან პერიოდში; შეიძლება გამოიყოს ამ პროგრამის ორი პრიორიტეტი: ტრადიციული მიდგომებიდან (ნეგატიურ შედეგთა აღმოფხვრა) ახალ მიდგომებზე გადასვლა (წინასწარ ქმედებებზე – გაფრთხილება მოსალოდნელ შედეგებზე; ეკოლოგიური პოლიტიკის ინტეგრაცია ეკონომიკურ დარგობრივ პოლიტიკებთან; ახალი მიდგომები ასევე გამოიხატებოდა ეკოლოგიურ პოლიტიკაში გამოყენებულ ინსტრუმენტთა შეთანხმებულ გამოყენებაში. ეს ინსტრუმენტებია: საკანონმდებლო ეკოლოგიური სტანდარტების შემოღება, ეკოლოგიური პოლიტიკის ინტეგრაცია დარგობრივ პოლიტიკასთან, ტერიტორიული დაგეგმვა; ეკონომიკური (წარმოებისა და მოხმარების ეკოლოგიზაციის წახალისება, ეკონომიკურ დანახარჯთა ინტერნალიზაცია); ჰორიზონტალური (ინფორმაციის გავრცელება ნეგატიური გავლენის შესახებ, განათლება, კვლევა) და ფინანსური (გადასახადები, მოსაკრებები). პროგრამის მიერ ჩამოყალიბდა საბაზრო ინსტრუმენტების შემდეგი კატეგორიები: გადასახადები; შეღავათები, რომლებიც წახალისებენ მდგრად საწარმოო სისტემებსა და ეკოპროდუქტების გამოშვებას; ეკოლოგიური აუდიტი.

ვეროკავშირის მეექვსე ბუნებისდაცვით სამოქმედო პროგრამაში (The Sixth Environmental Action Program - EAP6 (2002-2012)), სახელწოდებით – “**ჩვენი არჩევანი – ჩვენი მომავალი**”, აღნიშნულია, რომ ისეთი ეკოლოგიური პრობლემები, როგორცაა კლიმატის ცვლილება, ბიოლოგიური მრავალფეროვნება და რესურსების გადაჭარბებული მოხმარება, არსებულ კანონმდებლობასთან ერთად მოითხოვს უფრო ფართო მიდგომას. ასევე ყურადღება უნდა გამახვილდეს ისეთ ძირეულ

საკითხებზე, როგორცაა: პესტიციდების, რესურსების, გადამუშავების, ნიადაგის, ურბანულ, საზღვაო და სუფთა ჰაერის პრობლემები. ამ პროგრამის ძირეულ კონცეპტუალურ და პრაქტიკულ საფუძველს წარმოადგენს: ევროკავშირში ეკოლოგიური კანონმდებლობის გამოყენების მაღალი ხარისხი; ეკოლოგიური პოლიტიკის პრინციპებისა და მიზნების სრული ინტეგრაცია სხვა პოლიტიკასთან, რომლის გატარებაც უხდება კავშირს; მთელ საზოგადოებასთან აქტიური დიალოგისა და ინფორმაციის გამჭვირვალობის უზრუნველყოფა; ევროკავშირის მეშვიდე ეკოლოგიური პროგრამა (2012-2020) განსაზღვრავს სამ საკვანძო მიზანს: დაიცვას, შეინარჩუნოს და გაამრავლოს ბუნებრივი კაპიტალი; კავშირის ეკონომიკა გარდაიქმნას რესურსდამზოგ, ეკოლოგიურად სუფთა და კონკურენტუნარიან დაბალნახშირბადიან ეკონომიკად; კავშირის მოქალაქეები დაიცვას გარემოს მხრიდან ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობის რისკებისაგან.

ევროკავშირის მეშვიდე ბუნებისდაცვითი სამოქმედო პროგრამის [(2013-2020) The Seventh Environmental Action Program - EAP6] [Seventh...3013; Environment.. 2020] მიზანია უზრუნველყოს მდგრადი ეკონომიკური ზრდა რესურსების ეფექტიანი ინტეგრირების მეშვეობით პოლიტიკის ყველა სფეროში, როგორცაა ნარჩენები, მრეწველობა, ნედლეული და სოფლის მეურნეობა. ეს ევროკავშირის გარემოსდაცვითი პოლიტიკის მნიშვნელოვანი გარდამტეხი მომენტია, რომელიც ადრე ყურადღებას ამახვილებდა ცალკეულ კონკრეტულ გარემოსდაცვით საკითხებზე. მასში ასახულია ევროკავშირის გარემოსდაცვითი პოლიტიკის ცხრა პრიორიტეტი 2020 წლამდე. ერთ-ერთი პრიორიტეტი არის ევროკავშირის გარდაქმნა რესურსეფექტიან, მწვანე, კონკურენტუნარიან და დაბალი ნახშირბადიან ეკონომიკად.

პროგრამების განხორციელების შედეგად, საგრძნობლად შემცირდა ჰაერის, წყლისა და ნიადაგის დაბინძურება. დღეს ევროკავშირის მოქალაქეები მსოფლიოში წყლის საუკეთესო ხარისხით სარგებლობენ და ევროკავშირის ტერიტორიის 18% -ზე მეტი დაცულ ბუნებრივ ტერიტორიებად არის მიჩნეული.

დაიწყო მუშაობა **ევროკავშირის მერვე ბუნებისდაცვით სამოქმედო პროგრამაზე** (8th Environment Action Programme (EaP8)) [For the European...]. იგი უზრუნველყოფს გარემოს დაცვისა და კლიმატის პოლიტიკის შემუშავებასა და განხორციელებას 2030 წლამდე. მისი ექვსი თემატური პრიორიტეტი მოიცავს: სათბურის გაზების ემისიის შემცირებას, კლიმატის ცვლილებასთან ადაპტაციას, ნულოვანი დაბინძურებისკენ სწრაფვას, ბიომრავალფეროვნების დაცვასა და აღდგენას, წარმოებასა და მოხმარებასთან დაკავშირებული გარემოსა და კლიმატის ძირითადი ზეწოლის შემცირებას.

ოთხი ეგრეთ წოდებული “აქტივატორი” დაეხმარება ევროპას, მიღწეულ იქნეს ეს მიზნები: კანონმდებლობის საუკეთესო რეალიზაცია; საუკეთესო ინფორმაცია ცოდნის ბაზის გაუმჯობესების შედეგად; მეტი და სულ უფრო გონივრული ინვესტიციების განხორციელება ეკოლოგიის სფეროში; ეკოლოგიური მოთხოვნებისა და მოსაზრებების სრული ასახვა პოლიტიკებში.

ევროკავშირის ბუნებისდაცვითი ინსტიტუტები

გარემოს დაცვის პრობლემატიკით დაკავებულია ევროკავშირის უმაღლესი ინსტიტუტები: **ევროპარლამენტი, ევროკომისიები, ევროპული სასამართლო** და სხვ.

ასევე 1993 წელს შეიქმნა სპეციალური ორგანო - გარემოს ევროპული სააგენტო (European Environment agency - EEA) და 1994 წელს მისი პარტნიორი ეკოლოგიური ინფორმაციისა და დაკვირვების ევროპული ქსელი (European Environment Information and Observation network, EIONET), რომლებიც ახორციელებენ ევროპის კონტინენტზე გარემოს მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციის შეგროვებას, დამუშავებასა და ანალიზს, ასევე, შესაბამის ღონისძიებებს. ამ ორგანიზაციათა საქმიანობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებენ ევროპის საინვესტიციო ბანკი, რეგიონული კომიტეტები და ეკონომიკურ და სოციალურ საკითხთა კომიტეტი. ევროპის საინვესტიციო ბანკი უმთავრესად აწარმოებს კრედიტების, სესხებისა და გარანტიების გაცემას ბუნების დაცვისა და მდგრადი განვითარების სფეროში ევროკავშირისა და მისი რეგიონებისათვის.

1981 წელს ევროპის კომისიის შემადგენლობაში შეიქმნა გარემოს გენერალური დირექტორატი (Directorate-general for the Environment of the European Commission), მისი საქმიანობის ძირითადი მიმართულებებია: გარემოს დაცვის საერთო საკითხების გადაწყვეტა; ევროპის კომისიისათვის კონსულტაციების გაწევა გარემოს დაცვის საკითხებში; გარემოს დაცვის ევროპული სააგენტოსა და სხვა ორგანიზაციების მიერ წარმოდგენილ ანგარიშთა და სხვა დოკუმენტების დამუშავება და ანალიზი; შესაძლებელ ფინანსურ დანახარჯთა ანალიზი, რომელიც გაწეულია ბუნებისდაცვით საქმიანობაზე; კავშირის ქვეყნებში ჰარმონიზებული ეკოლოგიური პოლიტიკის დანერგვისა და მის მოთხოვნათა დაცვის უზრუნველყოფა; წევრ ქვეყანათა ეკოლოგიური კანონმდებლობების ჰარმონიზაცია; ეკოლოგიური განათლების სისტემის მხარდაჭერა; ინფორმაციათა გაცვლისა და ცოდნის გავრცელების რეალიზაცია და მხარდაჭერა.

ევროპის პარლამენტში არსებობს მრავალი მუდმივი კომისია, რომლებიც შეიმუშავებენ საკანონმდებლო აქტებს და ეწევიან მრავალფეროვან საქმიანობას გარემოს დაცვისა და ბუნებათსარგებლობის სფეროში. მაგალითად: გარემოს დაცვის, ჯანმრთელობისა და მომხმარებელთა დაცვის კომისია (NEVI). იგი ყველაზე მნიშვნელოვანი კომისიაა, ვინაიდან მოიცავს ეკოლოგიურ პრობლემებზე საკანონმდებლო საქმიანობის ყველაზე დიდ სფეროს და ახორციელებს კონტროლს საკანონმდებლო აქტების რეალიზაციასა და მათ შესრულებაზე; სამოქალაქო თავისუფლებისა და უფლებების, მართლმსაჯულების კომისია (LGB), რომელიც იცავს ადამიანის უფლებებს, მათ შორის ეკოლოგიურ უფლებებს. ეკონომიკისა და ფინანსების კომისია (ECON), რომელიც, სხვა საკითხებთან ერთად, საქმიანობს ბუნებისდაცვითი ღონისძიებების შეფასებისა და ბუნებისდაცვითი ტექნიკის გაყიდვებთან დაკავშირებით და სხვ. საკანონმდებლო და შიგა ბაზრის კომისია (JURI), რომელიც დაკავებულია ეკოლოგიური კანონმდებლობით. მრეწველობის, საგარეო ვაჭრობის, ენერგეტიკისა და კვლევების კომისია (ITRE), რომელიც დაკავებულია სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობით – ახალი ენერგო- და რესურს-დამზოგი, ბუნებისდაცვითი ტექნოლოგიების დანერგვით, ენერგეტიკული და ატომური უსაფრთხოების უზრუნველყოფით, ასევე ბუნებისდაცვითი ტექნოლოგიების საერთაშორისო ვაჭრობით. სოფლის მეურნეობისა და ქალაქების განვითარების კომისია (AGRI), რომელიც შეისწავლის სოფლის მეურნეობის რაციონალური, ბუნების დამზოგი წესით წარმართვის, ქალაქებისა და მეგაპოლისების მდგრადი განვითარების საკითხებს. მეთევზეობის კომისია (PECH), რომელიც დაკავებულია თევზის რესურსების რაციონალური გამოყენების საკითხებით. რეგიონული პო-

ლიტიკის, ტრანსპორტისა და ტურიზმის კომისია (RETT), რომელიც საქმიანობას ახორციელებს რეგიონული ეკოლოგიური პოლიტიკისა და ტრანსპორტის უსაფრთხოების მიმართულებით; კულტურის, ახალგაზრდობის, განათლების, სპორტისა და მასიური ინფორმაციის კომისია (CUIT), რომელიც დაკავებულია ეკოლოგიური განათლებითა და ეკოლოგიური პროგრამების შემუშავებით [Клапцов В. М., 2010].

თანდათან ევროკავშირის ნებისმიერი პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი ხდება ეკოლოგიური შემადგენელი, თითქოს, მიმდინარეობს მისი “ეკოლოგიურ კავშირად“ გარდაქმნა. წევრი ქვეყნებიც ვალდებული არიან თავიანთ ნორმატიულ აქტებში გაითვალისწინონ ეკოლოგიური პრობლემები.

ეკოლოგიური პოლიტიკის საკითხებს კოორდინაციას უწევს ევროკავშირის კომისიის კომისარი გარემოს დაცვის საკითხებში. ეკოლოგიური პოლიტიკის ინსტრუმენტებს წარმოადგენს ისეთი ნორმატიული აქტები და დოკუმენტები, როგორცაა კონვენციები, დირექტივები და რეგლამენტები.

დასკვნები

1. წარსულში ბუნების გამოყენება ხდებოდა ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე, რამაც კაცობრიობა კატასტროფის წინაშე დააყენა. საჭირო ხდება ძირეული ცვლილების გატარება ეკონომიკური სისტემის ყველა ელემენტში, რათა თავიდან იქნეს აშორებული გლობალური ეკოლოგიური პრობლემები.
2. მსოფლიოში ამ უაღრესად რთული პრობლემის გადაჭრაში მოწინავე პოზიციები უჭირავს და მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ევროკავშირი.
3. 1972 წელს ევროკავშირის წევრი ქვეყნების მთავრობათა მეთაურების საბჭოს მიერ მიღებული იქნა გადაწყვეტილება ევროკავშირის უფლებამოსილების გაფართოების შესახებ, მათ შორის, ეკოლოგიის მიმართებით.
4. დღეისათვის ევროკავშირის უფლება აქვს, აწარმოოს საერთაშორისო თანამშრომლობა გარემოს დაცვის სფეროში, თუმცა თავდაპირველად (დაფუძნების დროს) ეს უფლება მხოლოდ მასში შემავალ ცალკეულ სახელმწიფოს ჰქონდა.
5. ევროკავშირის როლი მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ჯერ მასტრიხტი, შემდეგ კი ამსტერდამის ხელშეკრულებათა საფუძველზე, რომელთა მიხედვითაც მდგრადი განვითარება გახდა კავშირის უმთავრესი მიზანი. შემუშავებულ იქნა ევროკავშირის ეკოლოგიური საქმიანობის პრინციპები. საერთო კომპეტენციის სფეროებად აღიარებული იქნა: კლიმატის ცვლილება; დედამიწის ოზონური ფენის დარღვევა; ბიომრავალფეროვნების შემცირება; ტექნიკური ავარიების შემცირება; მტკნარი წყლის წყაროთა მართვა; ტყეების დეგრადაცია; სანაპირო ზონის მენეჯმენტი; ნარჩენების წარმოება და განადგურება, ურბანული ეკოლოგია.
6. ეკოლოგიური სამართალი წარმოადგენს ევროკავშირის სამართლის შემადგენელ ნაწილს. მთავარი სამართლებრივი აქტი გარემოს დაცვის სფეროში არის ევროკავშირის ხელშეკრულების სპეციალური განყოფილება – გარემოს დაცვის შესახებ, სადაც ჩამოყალიბებულია ეკოლოგიური პოლიტიკის ამოცანები და პრინციპები.
7. გარემოს დაცვის მიმართულებით ევროკავშირის დირექტივების ძირითად სფეროებს წარმოადგენს: ჰაერისა და წყლის ხარისხის მართვა; ბუნების დაცვა; ნარჩენების მართვა; ქიმიურ ნივთიერებათა მართვა; გენეტიკურად შეცვლილი ორგანიზმები და სხვ. ევროკავშირის წევრი ქვეყნები ამ დირექტივებს იღებენ განუხ-

რელი შესრულებისათვის, რაც დადებითად აისახება ამ ქვეყნების ეკოლოგიურ მდგომარეობაზე.

8. ევროკავშირის 1973 წლიდან მიღებული აქვს ევროკავშირის გარემოსდაცვითი სამოქმედო 7 პროგრამა, რომლებშიც ასახულია ევროკავშირის მიერ განსახორციელებელი უმნიშვნელოვანესი გარემოსდაცვითი ღონისძიებები და რომელთაც დიდი წვლილი შეიტანეს არა მხოლოდ ევროკავშირის, არამედ მთელი მსოფლიოს ბუნების დაცვის საქმეში. ამჟამად მუშავდება მერვე პროგრამა

9. გარემოს დაცვის პრობლემატიკით დაკავებულია ევროკავშირის უმაღლესი ინსტიტუტები: ევროპარლამენტი, ევროკომისიები, ევროპული სასამართლო, აგრეთვე გარემოს ევროპული სააგენტო და მისი პარტნიორი ეკოლოგიური ინფორმაციისა და დაკვირვების ევროპული ქსელი, ევროპის საინვესტიციო ბანკი, რეგიონული კომიტეტები, ეკონომიკურ და სოციალურ საკითხთა კომიტეტი, გარემოს გენერალური დირექტორატი. ევროპის პარლამენტში არსებობს მრავალი მუდმივი კომისია. ეკოლოგიური პოლიტიკის საკითხებს კოორდინაციას უწევს ევროკავშირის კომისიის კომისარი გარემოს დაცვის საკითხებში.

10. თანდათან ევროკავშირის ნებისმიერი პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი ხდება ეკოლოგიური შემადგენელი, თითქოს მიმდინარეობს მისი “ეკოლოგიურ კავშირად” გარდაქმნა. წევრი ქვეყნები ვალდებული არიან თავიანთ ნორმატიულ აქტებში გაითვალისწინონ ეკოლოგიური მოთხოვნები.

11. ეკოლოგიური პოლიტიკის ინსტრუმენტებს წარმოადგენს ისეთი ნორმატიული აქტები და დოკუმენტები, როგორცაა კონვენციები, დირექტივები და რეგლამენტები.

ლიტერატურა

1. Aabesadze R. 2019. Circular Economy: Essence and modern challenges. *Ekonomisti*, № 1
2. Environmental policy of the European Union
https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_policy_of_the_European_Union
3. Environment Action Programme to 2020
<https://ec.europa.eu/environment/action-programme/>
4. ENVIRONMENTAL ACTION PROGRAMMES IN THE EUROPEAN UNION - EVOLUTION AND SPECIFIC 2013.
<https://www.google.com/search?client=opera&q=ENVIRONMENTAL+ACTION+PROGRAMMES+IN+THE+EUROPEAN+UNION+EVOLUTION+AND+SPECIFIC&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
5. For the European Green Deal and 8th Environment Action Programme
<https://eeb.org/library/priorities-for-the-european-green-deal-and-8th-environmental-action-programme/>
6. 8th Environment Action Programme: Member States ready to start negotiations with Parliament
<https://www.wiredgov.net/wg/news.nsf/articles/8th+Environment+Action+Programme+Member+States+ready+to+start+negotiations+with+Parliament+18032021152500?open>

7. Popenega V.e. 2013. ENVIRONMENTAL ACTION PROGRAMMES IN THE EUROPEAN UNION - EVOLUTION AND SPECIFIC
<https://www.google.com/search?client=opera&q=7.%09Vasile+POPEANGA,+2013.+ENVIRONMEN-TAL+ACTION+PROGRAMMES+IN+THE+EUROPEAN+UNION+-+EVOLUTION+AND+SPECIFIC&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF->
8. Seventh Environment Action Programme
<https://europen-packaging.eu/policy/3-seventh-environment-action-programme.html>Priorities
9. The Maastricht Treaty 1992/
<https://www.britannica.com/topic/European-Union/The-Maastricht-Treaty>
10. Vanhoonacker S. 2012 The Treaty of Amsterdam
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199546282.001.0001/oxfordhb-9780199546282-e-10>
11. Гусев А.А. Основные направления и этапы формирования экологической политики Европейского Союза <http://www.wpec.ru/text/200704171418.htm>
12. Клапцов В. М., 2010. Экологическая политика Евросоюза..
https://en.riss.ru/images/pdf/journal/2010/3/13_.pdf
13. Матвеева Е.В.. 2010. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОСОЮЗА
http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99999999 West_2010_6/48.pdf
14. Стеблов А. Л. 2010. Экологическое право РФ и ЕС
<http://be5.biz/pravo/e005/9.html>

COVID-19 პანდემიის ეკოლოგიური შედეგები

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.Khuskivadze

ანოტაცია. ერთ წელზე მეტია სამყარო ცხოვრობს COVID-19 პანდემიისა და მისგან გამოწვეული ეკონომიკური კრიზისის პირობებში. სახეზეა პანდემიის ეკონომიკური და ეკოლოგიური შედეგები. ამასთან, თუ ეკონომიკური შედეგები ცალსახად ნეგატიურია, ეკოლოგიური შედეგები არაერთგვაროვანია. კორონომიკურმა კრიზისმა აშკარად გააუმჯობესა ჰაერის ნივთიერი შემადგენლობა სათბური აირებისა და სხვა მანვნი ნივთიერებების ემისიის შემცირების ხარჯზე, თუმცა იმავდროულად შეაფერხა და გადაავადა სხვადასხვა სახის ეკოლოგიური პროექტების განხორციელება. ნაშრომში გაშუქებულია ზოგადად ეკონომიკური კრიზისებისათვის დამახასიათებელი ეკოლოგიური შედეგები. გაანალიზებულია COVID-19 პანდემიის ეკოლოგიური შედეგები და შემოთავაზებულია დადებითი ეკოლოგიური ტრენდის შენარჩუნების ღონისძიებები მსოფლიოსა და საქართველოში.

საკვანძო სიტყვები. კორონავირუსის პანდემია, ეკოლოგიური შედეგები, სათბური აირების ემისია, გარემოს კომპონენტები, კლიმატის ცვლილება.

შესავალი

2019 წლის ბოლოს ჩინეთიდან COVID-19 ვირუსის მსოფლიოში გავრცელებამ საფუძველი ჩაუყარა ახალ გლობალურ ეკონომიკურ კრიზისს, რომელიც ატიპიური ხასიათისაა [პაპავა, 2020], ვინაიდან მისი გენეზისი უკავშირდება არა ეკონომიკურ, არამედ სამედიცინო სფეროს. ამიტომ ცნობილი ტიპიური კრიზისებისაგან განსხვავებით, დღის წესრიგში არ დგას კორონომიკური კრიზისის გამომწვევი მიზეზების შესწავლა და გაანალიზება.

ახალი გლობალური ეკონომიკური კრიზისი დიდი მოულოდნელობა აღმოჩნდა კაცობრიობისათვის, განსაკუთრებით მთელი რიგი ქვეყნების ეკონომიკების სწრაფი განვითარების ტენდენციის ფონზე. მდგომარეობას ართულებს ის გარემოება, რომ ადაპტირებული ანტიკრიზისული პროექტები და ღონისძიებები, ვინაიდან კრიზისის დასრულების გასაღები არ არის ეკონომიკურ გადაწყვეტილებებში, ვერ აღწევს სასურველ შედეგებს და უპირატესად, ეკონომიკური პრობლემების მიტიგაციის როლს ასრულებს.

კორონომიკური კრიზისის შედეგები თვალსაჩინოა სოციალური, ფინანსური, ეკონომიკური და ეკოლოგიური თვალსაზრისით. ამასთან, თუ ეკონომიკურ ასპექტში შედეგები ერთმნიშვნელოვნად ნეგატიურია, ეკოლოგიურ კონტექსტში მდგომარეობა სხვადასხვა ინდიკატორის მიხედვით გაუმჯობესდა, მაშინ როცა კრიზისამდე არსებული განვითარების მოდელი, კრიზისამდე არსებული ეკოლოგიური მდგომარეობის გათვალისწინებით, შეიძლება შეფასდეს როგორც არაეკოლოგიური.

კაცობრიობა ერთობლივი ძალისხმევით და მედიცინის დარგის მიღწევების გამოყენებით გარკვეული დროითი პერიოდისათვის შეძლებს პანდემიის და შესაბამისად, კორონომიკური კრიზისის დასრულებას. ქვეყნებში გატარდება პოსტკრიზისული ღონისძიებები და მივიღებთ ახალ ეკონომიკურ მდგომარეობას. შენარ-

ჩუნდება თუ არა პოზიტიური ეკოლოგიური მდგომარეობა, ამ კითხვაზე ცალსახა პასუხი არ არსებობს და დამოკიდებული იქნება ქვეყნების მიერ ეკოლოგიის ეკონომიკური და პოლიტიკური პრიორიტეტების სისტემაში ადეკვატურ ჩართვასა და ეფექტიანი ეკოლოგიური პოლიტიკის გატარებაზე.

პანდემია და ეკოლოგია

კორონავირუსის გავრცელებიდან ერთ წელზე მეტია გასული და ეკოლოგიური მდგომარეობის ამსახველი სხვადასხვა ინდიკატორების შესახებ მონაცემით დასტურდება გარემოს სისუფთავის ხარისხის გაუმჯობესება ანუ სახეზეა პანდემიის დადებითი ზეგავლენა ეკოლოგიაზე. შეიძლება ითქვას, რომ მეორდება პანდემიის ეკოლოგიური ეფექტის ფენომენი, რაც დამახასიათებელი იყო ისტორიულად არსებული პანდემიებისათვის.

დედამიწაზე ეკოლოგიური მდგომარეობის პერმანენტულად გაუარესებისა და გლობალური ეკოლოგიური პრობლემების წარმოშობის გამო ბოლო ათწლეულებში, მსოფლიოში, განსაკუთრებით განვითარებულ ქვეყნებში, გარემოსდაცვითი აქტიურობა სულ უფრო ფართო მასშტაბებს ღებულობდა, თუმცა საგრძნობი შედეგები სათბური აირების ემისიის, ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნების, გარემოს კომპონენტების სისუფთავის მაღალი ხარისხის მიღწევის თვალსაზრისით და ა.შ. ვერ იქნა მიღებული. შესაბამისად, დღის წესრიგში კვლავ რჩება მსოფლიოში „ეკოლოგიური გადატვირთვის“ აუცილებლობა. შეიძლება ითქვას, რომ ამ კონტექსტში კორონავირუსის პანდემიამ უფრო მეტი შედეგი მოიტანა, ვიდრე ბოლო წლების ეკოლოგიურმა ძალისხმევამ და აქტივიზმმა.

განვიხილოთ რა მიმართულებებით მოახდინა პანდემიამ ზეგავლენა ეკოლოგიურ სიტუაციაზე მსოფლიოსა და საქართველოში და არის თუ არა პანდემიის პერიოდში გაუმჯობესებული გარემოს მდგომარეობა სამყაროს „მწვანე მომავლის“ უზრუნველყოფის წინაპირობა.

საზოგადოდ, არ შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკურ კრიზისს მხოლოდ დადებითი ეკოლოგიური გამოვლინებები შეიძლება გააჩნდეს, ვინაიდან ის არაერთგვაროვან ზემოქმედებას ახდენს გარემოზე და შესაბამისად, იწვევს როგორც დადებით, ისე უარყოფით შედეგებს. ცალკე აღნიშვნის ღირსია ის გარემოება, რომ ნებისმიერი კრიზისი, როგორც წესი, იძლევა ახალ შესაძლებლობებს სხვადასხვა მიმართულებით, მათ შორის ეკოლოგიურ ასპექტშიც.

ეკონომიკური კრიზისების უარყოფით ეკოლოგიურ შედეგებში შეიძლება გამოიყოს:

1. ეკონომიკური კრიზისის დროს ქვეყნების მთავრობები აქტიურად ახორციელებენ ანტიკრიზისულ ღონისძიებებს, რასაც სჭირდება მნიშვნელოვანი საბიუჯეტო დანახარჯები და ხშირ შემთხვევაში იწვევს დეფიციტს. ბიუჯეტის დეფიციტის დროს, კი, როგორც პრაქტიკა აჩვენებს, პირველი რიგის მსხვერპლი არის დანახარჯები გარემოსდაცვითი ღონისძიებების დაფინანსებაზე.

2. ეკონომიკური კრიზისის დროს ადგილი აქვს ინვესტიციების შემცირებას ეკონომიკის სფეროში, რაც აფერხებს ინოვაციური რესურსდამზოგავი ტექნოლოგიების დანერგვას;

3. კრიზისულ მდგომარეობაში ბუნებრივია ქვეითდება ფირმების, კომპანიებისა და ორგანიზაციების ეკოლოგიური პასუხისმგებლობა, რაც გამოიხატება მათი მხრიდან ეკოლოგიური დანახარჯების შემცირებაში;

4. საბაზრო მექანიზმის სრულყოფილი ფუნქციონირების პირობებში, ეკონომიკური კრიზისის დროს, ძირითად სათბობ-ენერგეტიკულ რესურსებზე (ნავთობი, ბუნებრივი აირი, ნახშირი) ფასები ეცემა, რაც ზღუდავს ენერჯის განახლებადი წყაროების ათვისებას და ამ სფეროში ინვესტიციებს.

რაც შეეხება კრიზისის მიერ წარმოშობილ შესაძლებლობებს ეკოლოგიური პრობლემების დაძლევის თვალსაზრისით, ის ძირითადად შემდეგში ვლინდება:

1. კრიზისის პერიოდში გარკვეული საწარმოების მთლიანად ან ნაწილობრივ გაჩერება იწვევს მავნე ნივთიერებების გარემოში გამოშვების შემცირებას და შესაბამისად გარემოს კომპონენტების სისუფთავის მდგომარეობის გაუმჯობესებას;

2. ეკონომიკური კრიზისის დროს ერთობლივი მოთხოვნა მცირდება, რაც თავის მხრივ იწვევს საწარმოო სიმძლავრეების დაცემას და დგება ხელსაყრელი მომენტი წარმოების ტექნოლოგიური გადაიარაღებისათვის ენერგოეფექტიანობისა და რესურსეფექტიანობის ამაღლების მიმართულებით. ამგვარი სტრუქტურულ-ტექნოლოგიური რესტრუქტურისაცა შესაძლებელია განხორციელდეს სახელმწიფოს აქტიური მხარდაჭერით. მაგალითად, 2008-2009 წლების მსოფლიო ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის შემდეგ ბრიტანულმა ბანკმა HSBC ჩაატარა კვლევა იმის გასარკვევად, თუ რა პროექტების განხორციელებაზე ხარჯავენ კრიზისის დროს სხვადასხვა ქვეყნები ფულად სახსრებს. აღმოჩნდა, რომ სამხრეთ კორეაში სახელმწიფოს მიერ ანტიკრიზისული ღონისძიებების ფარგლებში გამოყოფილი თანხების 80% მიმართული იქნა სწორედ საწარმოებში რესურსდამზოვი და ეფექტიანი ტექნოლოგიების დანერგვაზე.

პანდემიის შეუქცევადი გავრცელების გამო, მთელ მსოფლიოში სახელმწიფოების მიერ ადამიანების სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის დაცვის მიზნით, შემოღებული იქნა ფართომასშტაბიანი შეზღუდვები და აკრძალვები. კერძოდ, ჩაიკეტა ქვეყნების სახელმწიფო საზღვრები და შეიზღუდა ყველა სახის სატრანსპორტო საშუალებათა მოძრაობა, შეჩერდა ან შეიზღუდა საწარმოთა საქმიანობა და მასობრივად გამოცხადდა საკარანტინო რეჟიმები. ამ იძულებითმა იზოლაციამ გამოიწვია გარემოს მდგომარეობის მკვეთრი გაუმჯობესება მისი კომპონენტების სისუფთავის ხარისხის ამაღლების შედეგად. სახელდობრ, მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა ჰაერის ნივთიერი შემადგენლობა მასში მავნე ნივთიერებების კონცენტრაციის შემცირების ხარჯზე. აღნიშნული დადებითად ზემოქმედებს როგორც ადამიანის ჯანმრთელობაზე, ისე გლობალური დათბობის პროცესის შენელებაზე. მაშინ როცა ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის სტატისტიკური მონაცემებით მსოფლიოში ყოველწლიურად მიახლოებით 7 მილიონი ადამიანი იღუპება დაბინძურებული ჰაერის სუნთქვის გამო.

ჰაერის ხარისხის გაუმჯობესება შეიმჩნევა ყველა კონტინენტზე და დასტურდება სხვადასხვა წყაროების სტატისტიკური მონაცემებით.

უკვე არაერთი წელია ჩინეთი ლიდერია სათბური აირების მსოფლიო ემისიაში. ამ ქვეყანაში კორონავირუსთან დაკავშირებულმა შეზღუდვებმა მისი გავრცელებიდან მიმდინარე პერიოდამდე გამოიწვია გარემოში გამაჟუჟყიანებელი ნივთიერებების საგრძნობი შემცირება. მაგალითად, გასული წლის მხოლოდ რამდენიმე თვის განმავლობაში CO₂-ის ემისია შემცირდა 25%-ით წინა წლის ანალოგიურ პერიოდთან შედარებით [www.carbonbrief.org]. აღნიშნული ცვლილება გამოიწვია სატრანსპორტო მიმოსვლის, განსაკუთრებით საჰაერო ფრენების შეზღუდვა/აკრძალვამ და ეკონომიკური აქტიურობის დაქვეითებამ, რამაც ზოგიერთ დარგში 40%-

საც მიაღწია. შემცირდა აზოტის დიოქსიდის (NO_2) 35-40%-ის ფარგლებში. კლიმატის საერთაშორისო კვლევების ცენტრის (CICERO) მეცნიერთა შეხედულებით თუ ჩინეთში ამგვარი „მწვანე ტენდენცია“ გაგრძელდება ერთი წელი, ჰაერის დაბინძურების გამო გარდაცვლილთა რაოდენობა შემცირდება 50-100 ათასით.

ეკოლოგიური მდგრადობის გაუმჯობესება ჰაერში მავნე ნივთიერებების ემისიის შემცირების ხარჯზე თვალსაჩინოა აშშ-სა და ევროპაში. კოლუმბიის უნივერსიტეტის მონაცემებით ნიუ-იორკში წინა წლის მარტში სატრანსპორტო ქსელის დატვირთვა 2019 წლის მონაცემებთან მიმართებაში შემცირდა 35%-ით, რისი პირდაპირი შედეგიც გახდა მზუთავი აირების გამოფრქვევის 50%-ით შემცირება და შესაბამისად, დადებითი ზეგავლენა კლიმატის ცვლილებაზე.

ევროპის კოსმოსური სააგენტოს (ESA) მონაცემებით ნახშირორჟანგის, აზოტის დიოქსიდისა და სხვა სათბურის აირების ემისია შემცირებულია ევროპის კონტინენტზე. განსაკუთრებით ის შესამჩნევია იტალიაში, დიდ ბრიტანეთში და ა.შ.

ბოლო ათწლეულების განმავლობაში დედამიწაზე ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუარესების შეუქცევადმა პროცესებმა და მისგან გამოწვეულმა სოციალურ-ეკონომიკურმა შედეგებმა საზოგადოებაში გააჩინა ეკოლოგიური გაჯანსაღების შეუძლებლობის განცდა. კორონა პანდემიის პირობებში ეკოლოგიურმა მიღწევებმა, რომლებიც მართალია არ არის მიღებული სისტემური ეკოლოგიური გადაქმნების შედეგად და მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადად უკავშირდება ეკონომიკური აქტიურობის დაქვეითებას, შესაძლებელია გააჩინოს მოსახლეობაში ეკოპტიმიზმი და ჩამოუყალიბოს ეკოლოგიურობის განცდა.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ეკონომიკური კრიზისები არაერთგვაროვან ზეგავლენას ახდენენ ეკოლოგიურ მდგომარეობაზე. გამონაკლისი არც კორონომიკური კრიზისია. ის დადებითთან ერთად ეკოლოგიურ პოლიტიკაზე და შესაბამისად ეკოლოგიაზე უარყოფით ზემოქმედებასაც ახდენს, რაც ძირითადად ვლინდება გლობალური დათბობის წინააღმდეგ ბრძოლის პერსპექტივებისა და ენერჯის განახლებადი წყაროების ათვისების მასშტაბების შემცირებაში. საერთაშორისო ენერგეტიკული სააგენტოს პროგნოზული შეფასებებით პანდემიით გამოწვეული ახალი გლობალური ეკონომიკური კრიზისი საფრთხის ქვეშ აყენებს მაღალბიუჯეტო საინვესტიციო პროექტების განხორციელებას, მათ შორის გადაავადებს ასეულობით მილიარდი დოლარის ინვესტიციებს ალტერნატიული ენერგეტიკის განვითარებაში. ეს მაშინ როცა დიდწილად კლიმატის ცვლილების წინააღმდეგ ეფექტიანი ბრძოლა სწორედ სუფთა ენერგეტიკის განვითარებას უკავშირდება. ზემოთ აღნიშნული სააგენტოს მონაცემებით 2019 წელს CO_2 -ის გლობალური ემისია ენერგეტიკის სექტორში პირველად არ გაზრდილა წინა ორ წელთან შედარებით, რაც გამოიწვია განვითარებული ქვეყნების მიერ ალტერნატიული ენერჯის წყაროების ინტენსიურმა გამოყენებამ.

ეკოლოგია პანდემიის შემდეგ

არავის არ შეუძლია გასცეს პასუხი კითხვაზე თუ რამდენ ხანს გაგრძელდება კორონა პანდემია და როდის დასრულდება პანდემიური შოკი, ვინაიდან მისი მოხსნა დამოკიდებულია არა მთავრობების მიერ გატარებულ ეკონომიკურ ღონისძიებებზე, არამედ ვირუსის გავრცელების ვადებზე, მასშტაბებსა და აგრესიულობაზე [აბესაძე, 2020]. კორონომიკური კრიზისის დასრულების გასაღები არის

მედიკოსების ხელში და მათ სამედიცინო მიგნებებში და არა ეკონომისტების შეხედულებებსა და დებულებებში. მედიკოსები საუბრობენ პანდემიის შემდგომი ტალღების შესახებაც, რომლებიც არანაკლებ მასშტაბური შეიძლება აღმოჩნდეს. ეს კი კიდევ უფრო ართულებს პროგნოზების გაკეთებას, ვინაიდან რთულდება პანდემიისა და პოსტპანდემიური პერიოდების ზუსტად განსაზღვრაც კი [თოთლაძე, ხუსკივაძე, 2020].

ამჟამად სახეზეა სათბური აირებისა და სხვა გამაჟუჟყიანებელი ნივთიერებების ემისიის შეზღუდვა და გარემოზე ანთროპოგენური ზემოქმედების შემცირება, კორონა ვირუსის წინააღმდეგ შემუშავებული ღონისძიებების განხორციელების შედეგად. შეიძლება ითქვას, რომ სხვადასხვა სახის ეკოლოგიური მიღწევები არის იძულებით და არა შეგნებულად, გარემოს მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით გატარებული ქმედებების შედეგი. ისინი მოკლევადიანი ხასიათისაა და ვერ ექნება გრძელვადიანი ეფექტი, რადგან არ არის სიტემური გარდაქმნების შედეგი. ეკოლოგიის სფეროში მხოლოდ სისტემურ და კომპლექსურ ღონისძიებებს შეუძლია ფუნდამენტური ცვლილებების მიღწევა და ეკოლოგიური უსაფრთხოების უზრუნველყოფა. თანამედროვეობის ყველაზე მწვავე გლობალური ეკოლოგიური პრობლემის - კლიმატის ცვლილების სფეროში გრძელვადიანი გარდაქმნები შეიძლება მივიღოთ არა დროებითი, სპეციალური პანდემიის საწინააღმდეგო პოლიტიკის შედეგად, არამედ მართვისა და რეგულირების ყველა დონეზე ბალანსირებული და კოორდინირებული საქმიანობით.

საერთაშორისო გამოცდილება ცხადყოფს, რომ ეკონომიკური კრიზისების დასრულების შემდეგ ეკონომიკების დაჩქარებული აღდგენის პროცესი იწვევდა ეკოლოგიური სიტუაციის ისევ გაუარესებას და დადებითი ეკოლოგიური შედეგების ნიველირებას. მაგალითად, ექსპერტების შეფასებებით 2008-2009 წლების კრიზისის დასრულების შემდეგ სათბური აირების ემისია დედამიწაზე საშუალოდ 4-5%-ით გაიზარდა. კორონა პანდემიის დასრულების შემდეგაც, ცხადია, სახელმწიფოები დაიწყებენ პოსტკრიზისული ამბიციური ღონისძიებების განხორციელებას ეკონომიკური პროცესების აქტივიზაციის მიზნით. იმისათვის, რომ შენარჩუნდეს პანდემიის პერიოდში დაფიქსირებული სათბური აირების ემისიის შემცირების გლობალური ტრენდი, ქვეყნებმა უნდა გაატარონ კლიმატის ცვლილების საწინააღმდეგო კომპლექსური ღონისძიებები და ანტიემისიური პოლიტიკა. ამ თვალსაზრისით, პირველი რიგის ამოცანებია: დაბალნახშირბადიანი განვითარების ვექტორის არჩევა, ეკონომიკის ყველა დარგში სათბური აირების ემისიის თარგეტირებული მაჩვენებლების განსაზღვრა და მისი მიღწევა შესაბამის დროით პერიოდში, სამართლებრივი ბაზისა და მექანიზმის სრულყოფა რეგულირების ეკონომიკურ მექანიზმებთან შეთანაწყობის მიზნით, ინოვაციური მწვანე ტექნოლოგიების დანერგვის სტიმულირება და ხელშეწყობა და ენერჯის ალტერნატიული წყაროების ათვისების დაჩქარება.

პანდემიის ეკოლოგიური შედეგები საქართველოში

პანდემიის გავრცელებამ საქართველოს მთავრობა აიძულა შემოეღო სხვადასხვა სახის შეზღუდვები და აკრძალვები მის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამ ღონისძიებებმა გამოიწვია ეკონომიკის რიგი დარგების ფუნქციონირების მთლიანად ან ნაწილობრივ შეჩერება და თავდაპირველად მივიღეთ ეკონომიკური რეცესია, რაც შემდგომ გადაიზარდა ეკონომიკურ კრიზისში. მსოფლიოს სხვა ქვეყნების 38

მსგავსად, საქართველოშიც დადასტურდა მჭიდრო კორელაციური დამოკიდებულება ეკონომიკის დაცემასა და მავნე ნივთიერებების ემისიის შემცირებას შორის, რასაც შესაბამისი სტატისტიკური მონაცემებიც მოწმობს.

საზოგადოდ, საქართველოში ეკოლოგიური მდგომარეობა ბოლო ათწლეულების განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაუარესდა, რაც განაპირობა გარემოსდაცვითი ღონისძიებების მწირმა დაფინანსებამ, ეკოლოგიის ნაკლებად პრიორიტეტულობამ, ეკოლოგიური პოლიტიკის დაბალეფექტიანობამ, ეკოლოგიური რეგულირების ეკონომიკური და სამართლებრივი მექანიზმების არასრულყოფილებამ და ა.შ [ხუსკივამე, 2016].

გარემოს კომპონენტების, განსაკუთრებით ჰაერის სისუფთავის ხარისხი მთელ საქართველოში ჩამორჩებოდა დასაშვებ ნორმას და სტანდარტებს, რაც ბუნებრივია უარყოფით ზეგავლენას ახდენდა ადამიანთა სიცოცხლესა და ჯანმრთელობაზე. 2019 წელს GAHP-ის (გლობალური ალიანსი ჯანდაცვისა და დაბინძურების შესახებ) მიერ გამოქვეყნებული კვლევის შედეგებით, ჰაერის დაბინძურებით გამოწვეული სიკვდილიანობით საქართველო ევროპაში მეორე ადგილზეა (100 000 ადამიანიდან 140-ის სიკვდილი ჰაერის გაჭუჭყიანებით არის გამოწვეული).

საქართველოში ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესება, ჰაერის მავნე ნივთიერებებით დაბინძურების შემცირება, ძირითადად ტრანსპორტის დარგის ფუნქციონირების შეზღუდვამ გამოიწვია. ჰაერში უფრო მეტად აზოტის დიოქსიდის კონცენტრაცია შემცირდა, რასაც არსებითად იწვევს ავტოტრანსპორტის გამონაბოლქვი. საქართველოს გარემოსდაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მონაცემებით, დედაქალაქში პანდემიის პირობებში ჰაერის შემადგენლობაში დამაბინძურებელი მყარი ნაწილაკების შემცველობას შემცირების ტენდენცია გააჩნია (ბოლო პერიოდში შემცირდა 45%-ით). მყარი ნაწილაკების (PM10) კონცენტრაცია შემცირებულია აგრეთვე რუსთავში, ბათუმსა და ქუთაისში. 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით საგრძნობ კლებას ჰქონდა ადგილი ჰაერში აზოტის დიოქსიდის შემცველობის მიმართულებითაც. გარემოს დაბინძურების მონიტორინგის დეპარტამენტის მონაცემებით 2019 წელს, მარტში, თბილისში, წერეთლის გამზირზე, აზოტის დიოქსიდის საშუალო წლიური კონცენტრაცია იყო 59 მიკროგრამი მ³-ზე, მაისში 60 მიკროგრამი მ³-ზე, რაც ნორმას აღემატებოდა 1,5-ჯერ. 2020 წელს ეს მაჩვენებლები შემცირდა და შესაბამისად შეადგინა მარტში - 30 მკგ/მ³, აპრილში - 26 მკგ/მ³, ხოლო მაისში - 23 მკგ/მ³, რაც ნორმის ფარგლებშია (ნორმა შეადგენს 40 მკგ/მ³).

საქართველოში კორონომიკური კრიზისი ჯერ-ჯერობით გრძელდება, არ ჩანს მისი დასრულების ზუსტი ვადა, თუმცა როგორც მთელ მსოფლიოში, ისე ჩვენს ქვეყანაშიც აქტუალურია საკითხი პოსტკოვიდური ეკონომიკის პირობებში გაუმჯობესებული ეკოლოგიური სიტუაციის შენარჩუნების შესახებ. ამ ამოცანის გადასაწყვეტად მიზანშეწონილად მიგვაჩნია და აუცილებელია შემდეგი ღონისძიებების გატარება:

1. „მწვანე“ პოსტკრიზისული ეკონომიკური სტიმულირების პაკეტის რეალიზაცია;
2. სატრანსპორტო პოლიტიკის სრულყოფა და ტრანსპორტის დარგის ფუნქციონირების ეკოლოგიზაცია;
3. სამშენებლო, სამრეწველო და გარემოს დამაბინძურებელ სხვა დარგებში ეკოლოგიური სტანდარტების, ნორმების და რეგულაციების ოპტიმიზაცია და შესრულებაზე ეფექტიანი მონოტორინგი;

4. ასოცირების ხელშეკრულების და სხვადასხვა კონვენციების ფარგლებში ნაკისრი ეკოლოგიური ვალდებულებების შესრულება;
5. საერთაშორისო ეკოლოგიური ინტეგრაციისა და თანამშრომლობის გაღრმავება;
6. ეკოლოგიური ექსპერტიზის, ეკოლოგიური აუდიტის, ეკოლოგიური დაზღვევის, ეკოლოგიური სერტიფიკაციისა და ბუნებათსარგებლობის მართვის სხვა ინსტრუმენტების დანერგვა ეკოლოგიური პოლიტიკის რეალიზაციის პროცესში;
7. ეკონომიკების სფეროში კვლევების აქტივიზაციისათვის საგრანტო სისტემის შემოღება და ზოგადად ეკონომიკების სტიმულირების ახალი ფინანსური ინსტრუმენტების (შეღავათიანი დაკრედიტება, საგადასახადო შეღავათები და ა. შ) ფართოდ გამოყენება;
8. ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქციის წარმოების სტიმულირება;
9. ეკოლოგიური სამართლებრივი ბაზის სრულყოფა და ეკოლოგიური პროგრამების, კონცეფციებისა და სტრატეგიების შემუშავება (მდგრადი განვითარების კონცეფცია, ეკოლოგიური უსაფრთხოების სტრატეგია, ეკოლოგიური განვითარების სტრატეგია, ეკოლოგიური დოქტრინა და ა. შ) და სხვა.

დასკვნები

1. COVID-19 პანდემიის პირობებში ეკოლოგიური მდგომარეობის ამსახველი სხვადასხვა ინდიკატორების შესახებ მონაცემით დასტურდება გარემოს სისუფთავის ხარისხის გაუმჯობესება ანუ სახეზეა პანდემიის დადებითი ზეგავლენა ეკოლოგიაზე. შეიძლება ითქვას, რომ მეორდება პანდემიის ეკოლოგიური ეფექტის ფენომენი, რაც დამახასიათებელი იყო ისტორიულად არსებული პანდემიებისათვის.
2. ეკონომიკურ კრიზისებს მხოლოდ დადებითი ეკოლოგიური გამოვლინებები არ გააჩნია, ვინაიდან ისინი არაერთგვაროვან ზემოქმედებას ახდენენ გარემოზე და შესაბამისად, იწვევენ როგორც დადებით, ისე უარყოფით შედეგებს, რაც დასტურდება წარსულში არსებული ეკონომიკური კრიზისების ანალიზის შედეგებით.
3. კორონომიკური კრიზისის ეკოლოგიაზე უარყოფით ზემოქმედება ძირითადად ვლინდება გლობალური დათბობის წინააღმდეგ ბრძოლის პერსპექტივებისა და ენერჯის განახლებადი წყაროების ათვისების მასშტაბების შემცირებაში. ახალი გლობალური ეკონომიკური კრიზისი საფრთხის ქვეშ აყენებს მაღალბიუჯეტო საინვესტიციო პროექტების განხორციელებას, მათ შორის აფერხებს ინვესტიციებს ალტერნატიული ენერჯეტიკის განვითარებაში. ეს მაშინ როცა დიდწილად კლიმატის ცვლილების წინააღმდეგ ეფექტიანი ბრძოლა სწორედ სუფთა ენერჯეტიკის განვითარებას უკავშირდება.
4. პანდემიის პროცესში ეკოლოგიური მიღწევები არის იძულებით და არა შეგნებულად, გარემოს მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით გატარებული ქმედებების შედეგი. ისინი მოკლევადიანი ხასიათისაა და ვერ ექნება გრძელვადიანი ეფექტი, რადგან არ არის სიტემური გარდაქმნების შედეგი. ეკოლოგიის სფეროში მხოლოდ სისტემურ და კომპლექსურ ღონისძიებებს შეუძლია ფუნდამენტური ეკოლოგიური ცვლილებების მიღწევა და მობილობის უზრუნველყოფა.
5. საერთაშორისო გამოცდილება ცხადყოფს, რომ ეკონომიკური კრიზისების დასრულების შემდეგ ეკონომიკების დაჩქარებული აღდგენის პროცესი იწვევდა ეკოლოგიური სიტუაციის ისევ გაუარესებას და დადებითი ეკოლოგიური შედეგების ნიველირებას.

6. პანდემიის პირობებში მიღწეული პოზიტიური ეკოლოგიური მდგომარეობის მომავალში შენარჩუნება დამოკიდებული იქნება ქვეყნების მიერ ეკოლოგიის ეკონომიკური და პოლიტიკური პრიორიტეტების სისტემაში ადეკვატურ ჩართვასა და ეფექტიანი ეკოლოგიური პოლიტიკის გატარებაზე.

7. მსოფლიოს სხვა ქვეყნების მსგავსად, საქართველოშიც დადასტურდა მჭიდრო კორელაციური დამოკიდებულება ეკონომიკის დაცემასა და მავნე ნივთიერებების ემისიის შემცირებას შორის.

8. როგორც მთელ მსოფლიოში, ისე ჩვენს ქვეყანაშიც აქტუალურია საკითხი პოსტკოვიდური ეკონომიკის პირობებში გაუმჯობესებული ეკოლოგიური სიტუაციის შენარჩუნების შესახებ. ამ მიზნით აუცილებელია მთელი რიგი ღონიძიებების გატარება. დასაწყისისათვის ძალზედ მნიშვნელოვანი იქნება „მწვანე“ პოსტკრიზისული ეკონომიკური სტიმულირების პაკეტის ფორმირება და რეალიზაცია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბესაძე რ. გლობალიზაცია და პანდემიის ეკონომიკური პრობლემები. „ეკონომისტი“, 2020, № 2
2. აბესაძე რ. პანდემიის ეკონომიკური, სოციალური და ჰუმანიტარული ასპექტები მსოფლიოსა და საქართველოში. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია: „თანამედროვე ეკონომიკა, ეკონომიკური მეცნიერება და ეკონომიკის პანდემიური პრობლემები: გამოწვევები, გადაჭრის გზები“. 2020.
3. თოთლაძე ლ., ხუსკივაძე მ. Covid-19 გავლენა პირდაპირდაპირი უცხოური ინვესტიციების დინამიკაზე. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი, თბილისი, 2020; Available at <http://ekonomisti.tsu.ge/doc/2020konf.saboloo.pdf>
4. პაპავა ვ. ეკონომიკური მეცნიერების ახალი გამოწვევები COVID-19 პანდემიის პირობებში. „ეკონომისტი“, 2020, № 4
5. პაპავა ვ., ჭარაია ვ. 2020. კორონომიკური კრიზისი და საქართველოს ეკონომიკის ზოგიერთი გამოწვევა <https://www.gfsis.org/ge/publications/opinion-papers>
6. ხუსკივაძე მ. ეკოლოგიური პოლიტიკის ფორმირების ეტაპები და ტენდენციები საქართველოში. საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია „ინოვაციური ეკონომიკა და მისი ფორმირების პრობლემები პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში“. 2016
7. Hassan, M.S., Bhuiyan, M.A.H., Tareq, F. *et al.* Relationship between COVID-19 infection rates and air pollution, geo-meteorological, and social parameters. *Environ Monit Assess* **193**, 29 (2021). <https://doi.org/10.1007/s10661-020-08810-4>
8. Khan, I., Shah, D. & Shah, S.S. COVID-19 pandemic and its positive impacts on environment: an updated review. *Int. J. Environ. Sci. Technol.* **18**, 521–530 (2021). <https://doi.org/10.1007/s13762-020-03021->
9. <https://www.statista.com/statistics/264699/worldwide-co2-emissions/>
10. www.geostat.ge
11. www.Mepa.gov.ge
12. <https://www.carbonbrief.org/analysis-coronavirus-has-temporarily-reduced-chinas-co2-emissions-by-a-quarter>

Mamuka Khuskivadze
Doctor of Economics

ECOLOGICAL RESULTS OF THE COVID-19 PANDEMIC

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.Khuskivadze

Expanded Summary

For more than a year now, the world has been living in a state of Pandemic and the economic crisis caused by it. There are economic and ecological results of the Pandemic. The economic results are obviously unequivocally negative, while environmental ones are heterogeneous. Coronomic crisis has clearly improved the composition of the air at the expense of reducing emissions of greenhouse gases and other harmful substances, but at the same time has slowed down and delayed implementation of various ecological projects. In the research we have highlighted ecological aspect of economic crisis. We analyzed the ecological outcomes of Covid-19 pandemic and suggested activities to maintain a positive trend in the world and Georgia.

Key words: *Coronavirus Pandemic, Ecological Results, Greenhouse Gas Emission, Environment Components, Climate Change.*

The worldwide spread of the Covid-19 virus from China caused a new economic crisis. That is atypical in nature (Papava.V.2020) As the genesis of the Corona virus is related not to the economics, but to the medical field (unlike the typical crisis. Therefore, it is not necessary to study and analyze the causes of the Coronomic crisis. The consequences are visible in social, financial, economic and ecological spheres. However if the results in the economic aspect are unequivocally negative, in the ecological context the situation has improved according to various indicators. Though compared pre-crisis ecological situation with the current data, can be assessed as non-ecological.

In a certain period of time Mankind will be able to overcome and end the Pandemic and, consequently, Coronomic crisis through joint efforts and achievements in the field of medicine. Post-crisis measures will be taken in the countries and we will live in a new world. There is no clear answer to the question whether a positive environmental situation will be maintained or not, obviously, it will depend on the country's adequate inclusion in the system of ecology, economic and political priorities and the implementation of effective environmental policies.

Data on various indicators of the ecological condition during the pandemic confirm improvements of the quality of environmental cleanliness. There is a positive impact of the Pandemic on the environment. It should be noted that, historically all existing pandemics have had positive impacts on the environment.

Due to the permanent declining of the ecological situation and the emergence of global ecological problems in recent decades, especially in developed countries environmental activity has become more and more widespread, though in terms of emission, biodiversity conservation, high achievement of cleanliness of environmental components were not obtained. Consequently, the need for ecological re-start in the world remains on the agenda.

It should be noted, that in this context the Pandemic has brought more benefits than the environmental efforts and activism of recent years.

The economic crisis can not have only positive environmental effects, since it has a heterogenous impact on it and therefore has both positive and negative consequences. Any crisis usually provides new opportunities in a variety of directions, including environmental aspect . Thus, the following negative environmental aspect of economic crisis can be distinguished: 1. During the economic crisis, the governments of the countries, actively take anti-crisis measures which require significant budget expenditures and often lead to deficits. As practice shows, the first-tier victim is the cost of financing environmental projects; 2. During the economic crisis there is a decrease in investment in the economic sector, which hinders the introduction of innovative resource-saving technologies; 3. In a crisis, the environmental responsibilities of firms, companies and organizations are naturally less, which is reflected in the reduction of environmental costs on their part; 4. In the perfect functioning of the market mechanism , prices, mainly, for fuel-energy resources(oil, natural gas, coal) fall which limits the use of renewable energy sources and investments in this field;

As for the opportunities created by the crisis in term of overcoming environmental problems, it is mainly manifested in the following:

1. Total or partial closure of certain enterprises leads to a reduction in the release of harmful substances into the environment and improve the cleanliness of environmental component;
2. Aggregate demand decreases, which in turn leads to a decline in production capacity and creates a favorable moment for the technological upgrading in order to increase energy and resource efficiency.

Due to the irreversible spread of the Pandemic worldwide large-scale restrictions and bans have been introduced by states in order to protect human life and health leading a dramatic improvement of the environment and as a result improves the purity of its components.

Improvements in air quality are observed on all continents and are confirmed by statistics from various sources. The irreversible deterioration in recent decades and the socio-economic consequences caused by it, have instilled in the society the feeling of impossibility of ecological recovery. Ecological achievements which are not obtained as a result of systemic ecological transformations and although are mainly related to the decline in economic activity, may inspire eco-optimism in the population and develop a sense of ecology. Economic crises have a heterogeneous impact and the coronomic crisis is no exception. It does not have only a positive impact on environmental policy, which is mainly manifested in reducing the scale development of renewable energy sources and combating global warming. According to the assessment of the International Energy Agency, the new global economic crisis caused by the Pandemic, threatens the implementation of high-budget investment projects, including delaying hundreds of billion dollar investment in alternative energy. The effective fight against climate change is largely linked to the development of clean energy.

There is no clear answer to how long the Pandemic will last and when the Pandemic shock will end. Its removal depends not on economic measures taken by the governments, but on the scale and aggressiveness of the virus (Abesadze, 2020). The key to end the coronomic

crisis is in the hands of doctors and in their medical findings and not in the views and regulations of economists.

Currently the emission of greenhouse gases and other pollutants is limited and the anthropogenic impact on the environment is reduced. It can be said that different kinds of ecological achievements are not made consciously. They are of a forced nature. Actions taken to improve the state of the environment is of short-term in nature and will not have a long-term effect as they are not the result of systematic transformation. Only systemic and complex measures in the field of ecology can achieve fundamental ecological change and ensure mobility. Long-term transformations in the field of climate change, the most acute global environmental problems of modern times, can be achieved through balanced and coordinated management and regulation activities at all levels and not with a temporary, special anti-pandemic policy. International experience shows that the process of accelerated recovery of the economics after the end of the crisis, causes a worsening of the ecological situation again and leveling of positive environmental outcomes. States will begin to implement post-crisis ambitious interventions to activate economic processes. In order to maintain the reduction of greenhouse gas emissions observed during the Pandemic countries need to take comprehensive, anti-emission and anti-climate change policies.

In this regard, the first tasks are: choosing a low-carbon development vector; determining the targeted rate of greenhouse gas emissions in all sectors of the economics and achieving it in the appropriate period of time. Improve the legal framework and mechanism, stimulate the introduction of innovative green technologies, accelerate the absorption of alternative energy sources.

The spread of the Pandemic forced the Georgian government to introduce various bans and restrictions to combat it. Like other countries in the world, Georgia has a close correlation between the economic decrease and the reduction of emissions, as evidenced by relevant statistics. Improving the ecological situation in Georgia, reducing air have mainly been caused by the restriction of the functioning of the transport sector. The concentration of nitrogen dioxide in the air has decreased, which is essentially caused by the vehicle fumes. Economic crisis in Georgia is still going on, the exact date of its end is not seen. However, the issue of maintaining the improved ecological situation in Post-Covid economics, is urgent both in the world and in our country. In order to solve this problem, we consider it expedient and it is necessary to take the following measures: 1. Implementation of “Green” post-crisis economic stimulus package. 2. Improving transport policy and apologizing the functioning of the transport sector, 3. Optimization and monitoring of the implementation of norms and regulations of ecological standards in construction, industrial and other polluting sectors, 4. Fulfillment of obligation under the Association Agreement and various conventions, 5. Enhancing international environmental integration and cooperation, 6. Introduction of ecological expertise, ecological audit, ecological insurance, ecological certification and other tools of nature management in the process of implementation of ecological policy, 7. Introduce a grant system to activate research in the field of eco-innovations and widely use new financial instruments(soft loans, tax incentives etc) to stimulate eco-innovation in general, 8. Stimulate environmentally-friendly products, 9. Improve the environmental legal framework and develop environmental programs, concept and strategies (Sustainable Development Concept, Environmental Security Strategy, Environmental Development Strategy, Environmental Doctrine) e.tc.

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკა – AGRICULTURAL ECONOMY

პაატა კოლუაშვილი

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი;

გეგა ბალათურია
სტუ, დოქტორანტი

სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობა აგრარულ სფეროში

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.Koguashvili.Baghaturia

რეზიუმე: ნაშრომში აღწერილია საქართველოს აგრარული სექტორის არასათანადო განვითარების ძირითადი მიზეზები. ამ მიზეზებისა და არსებული რეალობის გათვალისწინებით უნდა გამოინახოს სახელმწიფოსა და ბიზნესს შორის ახალი ურთიერთობების მექანიზმი, რომლის საშუალებით შესაძლებელი გახდება დარგის აღდგენა და შემდგომი ინოვაციური განვითარება. დასაბუთებულია სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის მექანიზმის ამოქმედების აუცილებლობა საქართველოს აგროსამრეწველო კომპლექსში.

კვლევის აქტუალურობა განპირობებულია სახელმწიფო-კერძო პარტნიორობის მექანიზმის საქართველოს აგროსამრეწველო კომპლექსში დანერგვის აუცილებლობით, რაც უზრუნველყოფს სახელმწიფოსა და ბიზნესისათვის ურთიერთხელსაყრელ პირობებში სარესურსო ბაზის გაფართოებას.

საკვანძო სიტყვები: სახელმწიფო; ბიზნესი; აგროსამრეწველო კომპლექსი; სახელმწიფო-კერძო პარტნიორობა;

შესავალი

ჩვენი სახელმწიფო, ისევე როგორც მთელი მსოფლიო, ცდილობს გამოინახოს გზები სასურსათო უსაფრთხოების შესაბამისი დონის უზრუნველსაყოფად და შექმნას საჭირო ბაზა შიმშილისა და სიღატაკის პრობლემის დასაძლევად.

ქვეყანას სჭირდება ისეთი გადაწყვეტილებების მიღება, რომლებიც გააუმჯობესებს სიტუაციას, უწინარეს ყოვლისა, აგრარულ სფეროში. აუცილებელია ამ დარგის სრული მოდერნიზაცია, მაგრამ ფინანსური სირთულეების გამო ამ მიზნის მიღწევა რთულდება.

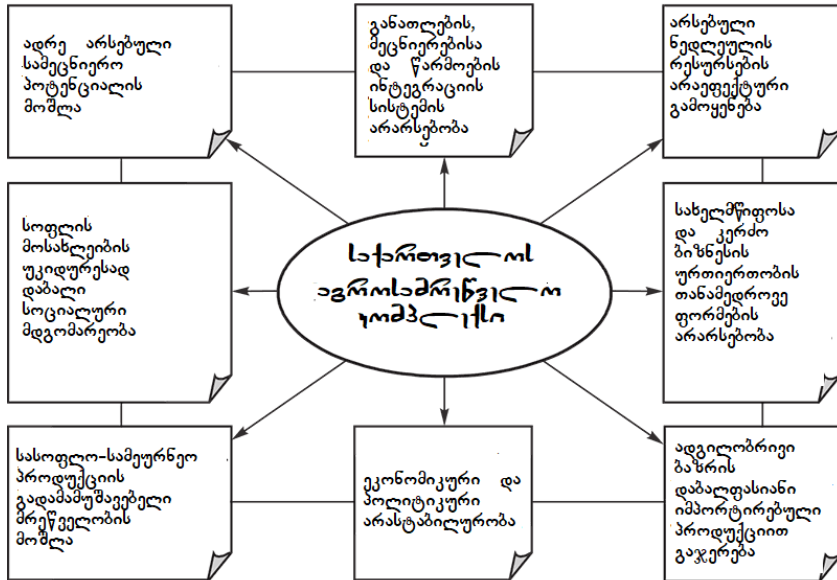
საქართველოს აგრარული სექტორის განვითარების დიდი პოტენციალი აქვს, მაგრამ არა მარტო შესაბამისი დაფინანსების უქონლობის გამო, არამედ ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში არსებული მუდმივი არასტაბილურობის შედეგად დღემდე გამოუყენებელი რეზერვის მდგომარეობაში რჩება ნედლეულის მნიშვნელოვანი რესურსები.

ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობის ისტორიის მანძილზე არაერთი გადაწყვეტილება იქნა მიღებული არსებული სიტუაციის გასაუმჯობესებლად სხვადასხვა სახელმწიფო პროგრამის რეალიზაციის გზით, მაგრამ, როგორც გან-

ვლილმა პერიოდმა გვიჩვენა, ყველა ეს მცდელობა არასაკმარისი აღმოჩნდა სიტუაციის გამოსასწორებლად.

ძირითადი ნაწილი

საკითხის ღრმა ანალიზი მოითხოვს განვიხილოთ საქართველოს აგროსამრეწველო სექტორის სტაგნაციის ძირითადი მიზეზები (იხ. ნახ. 1).

ნახ. 1. საქართველოს აგროსამრეწველო სექტორის სტაგნაციის ძირითადი მიზეზები

ნახაზზე მოტანილი ყველა ფაქტორი ქმნის ძირითად საშიშროებებსა და დამაბრკოლებელ გარემოებებს აგროსამრეწველო სექტორის განსავითარებლად.

აგრარული სექტორის კომპლექსი წარმოადგენს მონაპოვარს, რომელიც მივიღეთ საბჭოთა ეპოქისაგან, როდესაც ის წარმოადგენდა ქართული ეკონომიკის მძლავრ შემადგენელს. ჩვენი სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის პერიოდში ამ დარგის მატერიალურ - ტექნიკური ბაზა ჯარტის სახით იქნა გატანილი ქვეყნიდან და დარგი ერთბაშად მოიშალა. არასწორად ჩატარებულ პრივატიზაციას თითქმის მთლიანად შეეწირა სამეცნიერო - კვლევითი ინსტიტუტები (აკადემიის სისტემაში არსებული 14 ინსტიტუტიდან გადარჩა მხოლოდ ერთი - კვების მრეწველობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი).

დარგის აღდგენისა და შემდგომი ინოვაციური განვითარებისათვის, ჩვენი აზრით, არსებული რეალობის გათვალისწინებით, უნდა გამოინახოს სახელმწიფოსა და ბიზნესს შორის ახალი ურთიერთობების მექანიზმი.

უცხოეთის ქვეყნების გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ საქართველოს ინოვაციური განვითარების რეალური გზაა სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის აპრობირებული მექანიზმის მორგება ქართულ ეკონომიკასა და მის წამყვან დარგზე - აგროსამრეწველო კომპლექსზე, რაც საშუალებას მოგვცემს გამოუყე-

ნებელი რეზერვები მოვახმაროთ ეკონომიკურ განვითარებას და სახელმწიფო ქონების მართვის ეფექტურობის გაზრდას.

სახელმწიფო-კერძო პარტნიორობის (სკპ) მნიშვნელობა საქართველოსა და ზოგადად პოსტსაბჭოთა სივრცისათვის დადასტურებული იყო ნეპ-ის (ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის) პერიოდის ისტორიული გამოცდილებით. დასავლეთის განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებშიც ჯერ კიდევ XX საუკუნის 90-იან წლებში დაფუძნდა 2700-ზე მეტი სკპ-ის პროექტი. ძირითად საკვანძო საკითხად, ჩვენი აზრით, საქართველოს აგროსამრეწველო კომპლექსში უნდა მივიჩნიოთ სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის სხვადასხვა ფორმის (სახელმწიფო მიზნობრივი პროგრამები, აგროტექნოპარკები, აგროჰაბი, თავისუფალი ეკონომიკური ზონები) შექმნა და დანერგვა.

სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობა წარმოადგენს სასიცოცხლოდ აუცილებელი, სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე სახელმწიფოს საკუთრებაში არსებული (ან შესაქმნელი) ობიექტების პრივატიზაციის ალტერნატივას. ესაა ინსტრუმენტი, რომელიც სახელმწიფო საკუთრების ასამოქმედებლად კერძო კაპიტალის მოზიდვის საშუალებას იძლევა; ამასთან არ ხდება საკუთრების ფორმის ცვლილებები: აქტივები და მათზე კონტროლი რჩება სახელმწიფოს საკუთრებაში (პრივატიზაციის შემთხვევაში ისინი კერძო საკუთრებაში გადადის).

დღეს სკპ საინვესტიციო საქმიანობის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ეფექტური სახალხო მეურნეობის ფორმაა საზოგადოებრივი ცხოვრების მთელი რიგი დარგებისათვის. ამ ასპექტში სახელმწიფო გამოდის არა მარტო როგორც მრავალმხრივი რესურსის მქონე პარტნიორი, არამედ როგორც ორგანიზატორი, რეგულატორი და საინვესტიციო პროექტის შემკვეთი. კერძო კაპიტალი სკპ-ში ამალღებს ქვეყნის საინვესტიციო მიზნიდველობას, ზრდის მოსახლეობის ცხოვრების დონეს, ხელს უწყობს სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას.

სკპ-ის რეალიზაციის საერთო ნიშან-თვისებებიდან მნიშვნელოვანია ფართო და მწყობრი ნორმატიული ბაზის შექმნა, რომელიც დაარეგულირებს სხვადასხვა სფეროში საკონტრაქტო ურთიერთობებს ცალკეული დარგების მიხედვით და საშუალებას მოგვცემს შედარებით სრულად გავითვალისწინოთ აღნიშნული სფეროების განსხვავებული ფუნქციონირების პირობები.

სკპ-ის საგანს შეიძლება წარმოადგენდეს კონკრეტული პროექტის რეალიზაცია, როცა სახელმწიფოსა და ბიზნესის ურთიერთობებისათვის მნიშვნელოვანია შემდეგი მახასიათებლები:

- პროექტის რეალიზაციისადმი სახელმწიფოს ინტერესი;
- პროექტის ხანგრძლივობა (როგორც წესი, სკპ-ის პროექტის ხანგრძლივობა შეადგენს არანაკლებ 10 წელს);
- მხარეებს შორის რისკების განაწილება.

სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობაში მონაწილეობისას ინვესტორის რისკები შეიძლება დაიყოს 3 ჯგუფად:

- 1) პოლიტიკური (რისკი, რომელიც განპირობებულია კოორდინაციის დაბალი დონით, სახელმწიფო მართვის არაეფექტურობით);
- 2) ფინანსური (ფინანსების დაუზრუნებლობის რისკი, პროექტის არასაკმარისი რენტაბელობის გამო, საკრედიტო რესურსების მაღალი ღირებულება,

ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ აღებული ვალდებულებების შეუსრულებლობის რისკი, ინვესტიციების ადგილობრივი ბიუჯეტიდან კომპენსაციისას);

3) საკანონმდებლო, დაკავშირებული კანონმდებლობის ცვლილებებთან.

სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის აგროსამრეწველო კომპლექსში დანერგვისას აუცილებელია შემდეგი პირობების დაცვა:

- სკპ-ის მხარეების ურთიერთობები უნდა გაფორმდეს იურიდიულად;
- მხარეები უნდა ატარებდნენ პარტნიორულ, ანუ თანაბარუფლებიან ხასიათს;
- პარტნიორებს შორის შეთანხმებული უნდა იყოს მიზნები, რომლებიც უზრუნველყოფენ თითოეული მხარის ინტერესების რეალიზაციას;
- სკპ-ის მხარეები უნდა აერთიანებდნენ მათ განკარგულებაში არსებულ რესურსებს (ფინანსურს, შრომითს, საინფორმაციოს) შეთანხმებული მიზნების მისაღწევად;
- პარტნიორობის მხარეები თანაბრად უნდა ინაწილებდნენ ხარჯებსა და რისკებს, პასუხისმგებლობას უნდა იღებდნენ მიღებულ შედეგებზე.

ასე რომ, სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის დანერგვისას პარტნიორებს შორის ფორმირებული უნდა იყოს პასუხისმგებლობის განაწილების სპეციფიკურობა. პარტნიორობის ორივე მხარეს თავისი წვლილი შეაქვს საერთო პროექტში. როგორც საზღვარგარეთის გამოცდილება აჩვენებს, ბიზნესი უზრუნველყოფს ფინანსებს, პროფესიულ გამოცდილებას, ეფექტურ მართვას, გადაწყვეტილების მიღების მოქნილობასა და ოპერატიულობას, ნოვატორულ უნარს. ამასთან, ინერგება მუშაობის უფრო ეფექტური მეთოდები, ხდება ტექნიკისა და ტექნოლოგიების სრულყოფა, იქმნება წარმოების ორგანიზაციის ახალი ფორმები და საწარმოები.

თანამედროვე ეტაპზე მნიშვნელოვანია მდგრადი სასურსათო უზრუნველყოფის სისტემის ინოვაციური და ტექნოლოგიური სრულყოფა, რაც თვით ორგანიზაციული სისტემის ინოვაციურობის უზრუნველყოფასაც გულისხმობს, ასევე უზრუნველყოფილია ზემოქმედებების ზომებისა და ფორმების ერთობლიობა, რომელშიც პრიორიტეტულია ხარისხიანი, ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქციის წარმოების სტიმულირება.

ყოველივე ზემოთქმული მიუთითებს იმაზე, რომ აგროსამრეწველო სფეროში სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობა მოითხოვს მეცნიერების, განათლებისა და სახელმწიფო რესურსების ამოქმედებას საერთო მიზნის მისაღწევად. ამათგან მეცნიერება ახდენს ინოვაციური ტექნოლოგიების გამოკვლევას და მეცნიერულად დასაბუთებული სამოქმედო დოკუმენტის - ტექნოლოგიური რეგლამენტების შემუშავებას.

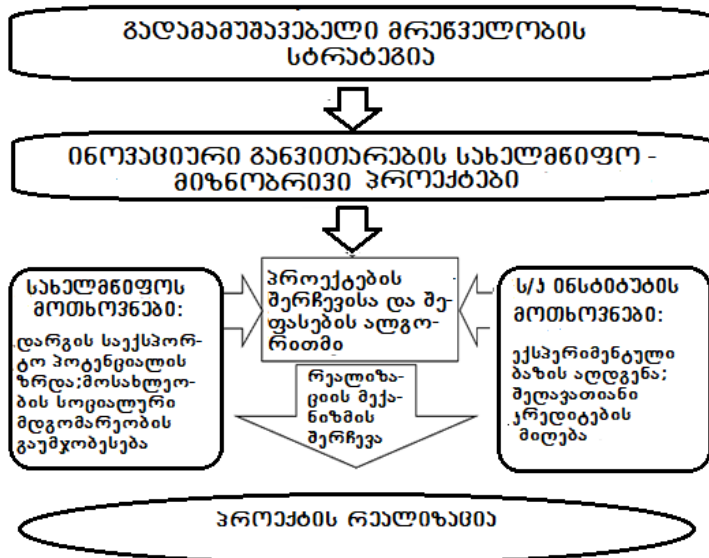
პროფესიული და სამეცნიერო კადრების მოსამზადებლად საქართველოს კანონი “უმაღლესი განათლების” მოითხოვს განათლების მე-2 და მე-3 საფეხურები შესრულდეს შესაბამისი პროფილის სამეცნიერო - კვლევით ინსტიტუტებთან ერთად. კანონის ეს მოთხოვნა სუბიექტური მიზეზების გამო (საგანმანათლებლო დაწესებულებები ეწინააღმდეგებიან სამეცნიერო - კვლევითი ინსტიტუტების მეცნიერ-მუშაკებს დაუთმონ სალექციო საათები) არ სრულდება. ეს ჩვენი აზრით, ერთ - ერთი ძირითადი მიზეზია კერსდამთავრებულების ცოდნის უკიდურესად დაბალი დონისა საქართველოს აგროსამრეწველო კომპლექსის სპეციალობებში.

დღეისათვის საქართველოს კვების მრეწველობის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში მომზადებულია დარგის განვითარების მთელი რიგი პროექტები, რომლებიც ითვალისწინებს გამოყენებელი რეზერვის მდგომარეობაში მყოფი პროდუქტების (მანდარინის არასტანდარტული ნაყოფების, გარეული ხილისა და სამკურნალო ეთერზეთოვანი მცენარეების) წარმოების ნარჩენების ეფექტურ გამოყენებას კონკურენტუნარიანი პროდუქციის მისაღებად. ამ პროექტების რეალიზაციისათვის შეიძლება გამოყენებული იქნეს სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის პროგრამის მეორე სახე - სახელმწიფო მიზნობრივი პროგრამები.

სახელმწიფო მიზნობრივი პროგრამის მონაწილე მხარეებია სახელმწიფო და საქართველოს კვების მრეწველობის სამეცნიერო - კვლევითი ინსტიტუტი. სახელმწიფო მონაწილეობს ინსტიტუტის ექსპერიმენტული ბაზის ამოქმედებაში, ეხმარება ინსტიტუტს შეღავათიანი კრედიტის მიღებაში. ინსტიტუტი 5 წლის განმავლობაში აწარმოებს ექსპერიმენტულ პროდუქციას, პოულობს ამ პროდუქციის რეალიზაციის ბაზრებს და შემდეგ ყიდის პროექტს დაინტერესებულ პირზე. სწორედ ეს არის ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება ინოვაციური ტექნოლოგიების შექმნისა და რეალიზაციის საქმეში.

პროექტის რეალიზაციის შესაძლო სქემები ძირითადად დამოკიდებულია პროექტის რენტაბელობის დონეზე, რომელიც ახასიათებს მის კომერციულ ეფექტიანობას და, ამდენად, ინვესტორისათვის წარმოადგენს ძირითად კრიტერიუმს პარტნიორობაში მონაწილეობისას. პროექტის წარმატება ასევე დამოკიდებულია საპროექტო რისკების დონეზე. პროექტის რენტაბელობა განისაზღვრება ობიექტის ექსპლუატაციით მიღებული შემოსავლებისა და მისი შექმნისა და შენახვის ხარჯების ღირებულებების თანაფარდობით.

განზოგადებული სახით ინოვაციური პროექტების შერჩევისა და რეალიზაციის სქემა მოცემულია მე-2 ნახაზზე.

ნახ. 2. დარგის ინოვაციური განვითარების სახელმწიფო - მიზნობრივი პროგრამის შერჩევა და შეფასება (შედგენილია ავტორების მიერ)

ყველა ქვეყნისათვის სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის ჩამოყალიბების ერთიანი სცენარი არ არსებობს არც მსოფლიოში და არც ერთი და იმავე ქვეყნის ფარგლებში. პარტნიორობის გამოყენებული ფორმა დამოკიდებულია ამა თუ იმ ქვეყანაში არსებულ სოციალურ-ეკონომიკურ სიტუაციასა და აგრო-სამრეწველო კომპლექსის პრობლემებზე. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ კონკრეტულ მაგალითს.

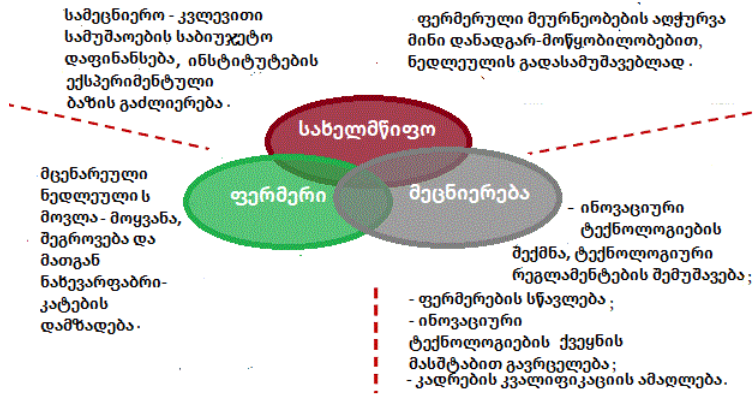
სოფლის მოსახლეობის ადგილზე დასამაგრებლად უნდა გამოიძებნოს შესაბამისი მექანიზმი. მაგალითად, ავსტრალიაში, საფრანგეთში იტალიასა და სხვა ქვეყნებში ფერმერი (სოფლის მოსახლე) გახდა არა მარტო სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულის მიმწოდებელი, არამედ ამ ნედლეულისაგან საქონლის მწარმოებელი სუბიექტი. კერძოდ, ავსტრალიაში ფერმერი ამზადებს ჯერ ევკალიპტის ნედლეულს და შემდეგ ამ ნედლეულისგან ნახევარფაბრიკატის სახით აწარმოებს ნედლ ეთეროვან ზეთს, რომელსაც მისგან ყიდულობს სახელმწიფოს მიერ უფლებამოსილი იურიდიული პირი, რომელიც ამ ნახევარფაბრიკატს იყენებენ საექსპორტო პროდუქციის - რექტიფიცირებული ეთეროვანი ზეთების მისაღებად. იტალიაში ფერმერი ყურძნის გადამუშავების ნარჩენებისგან ხდის ნედლ სპირტს, რომლისგანაც შემდგომ აწარმოებენ ყურძნის არაყს - გრაპას; საფრანგეთში ფერმერულ მეურნეობაში მოყვანილი ყურძნისაგან ღებულობენ ნედლ საკონიაკე სპირტს, რომელსაც სპეციალიზებულ ქარხანაში იყენებენ საექსპორტო პროდუქციის მისაღებად და ა.შ.

მეფის რუსეთის შემადგენლობაში ყოფნისას საქართველოში დამკვიდრებული იყო პრაქტიკით, ყურძნის გადამუშავებისას დარჩენილ ჭაჭას აგროვებდნენ და აწვდიდნენ მთის მოსახლეობას, ისინი ჭაჭისაგან ხდიდნენ არაყს და ყიდდნენ მას შემოსავლის მისაღებად. ასეთი წარმოება არ იბეგრებოდა.

დღეს სახელმწიფო ამ ურთიერთობის ჩამოსაყალიბებლად გამოჰყოფს სახსრებს, მაგ., მინი-გამოსახდელი აპარატების შესაძენად და გადასცემს მათ სოფლის მოსახლეობას. შემდეგ ხდება გლეხისაგან მის მიერ მიღებული ნედლი სპირტის შესყიდვა, ანუ გლეხი სახლიდან გაუსვლელად იღებს გასამრჯელოს. ასევე შეიძლება მანდარინის არასტანდარტული ნაყოფებისაგან და ყვავილები-საგან სხვადასხვა დანიშნულების კვების პროდუქტებისა და საკვები დანამატების მიღება, ხილ-კენკროვანთა ნედლეულის ათვისება.

აღსანიშნავია, რომ იტალიაში წარმოების ნარჩენების გააზრებული გამოყენებით იქაური ჭაჭის არაყი გახდა მსოფლიოში ცნობადი პროდუქტი, რომლისგანაც სახელმწიფო ბიუჯეტი იღებს მნიშვნელოვან შემოსავლებს. ამასთან დაკავშირებით ამ ქვეყანაში შეიქმნა გრაპას (ჭაჭის არყის) სპეციალიზებული ინსტიტუტი თავისი ხუთი ფილიალით იტალიის მსხვილ ქალაქებში.

მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის სუბიექტებად საქართველოს პირობებში შეიძლება გამოვიდეს საქართველოს კვების მრეწველობის სახელმწიფო სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი და ფერმერი (სოფლის მოსახლე) (იხ. ნახ. 3).

ნახ. 3. სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობა სახელმწიფოს, სამეცნიერო - კვლევით ინსტიტუტსა და ფერმერს შორის

დასკვნა

საქართველოში არსებობს ყველა წინაპირობა აგროსამრეწველო კომპლექსის სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის გზით განვითარებისათვის. ასეთი მიდგომით შეიძლება ქვეყნის მასშტაბით წარმოებაში დაინერგოს კვების მრეწველობის სამეცნიერო - კვლევითი ინსტიტუტის მიერ წლების განმავლობაში შექმნილი ინოვაციური ტექნოლოგიები, გაიზარდოს საექსპორტო პროდუქციის მოცულობა, შეიქმნას ახალი სამუშაო ადგილები, ამასთან, მოხდეს გამოუყენებელი რეზერვის მდგომარეობაში მყოფი რესურსების ათვისება, რაც მნიშვნელოვნად შეცვლის უკეთესობისაკენ ქვეყნის წამყვან დარგში დღეს არსებულ სიტუაციას.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **ბაღათურია ნ.**, საქართველოს კვების მრეწველობა. საექსპორტო პოტენციალი და მისი ამოქმედების ინოვაციური ტექნოლოგიები. თბ., 2018; -140 გვ.
2. **კოღლაშვილი პ., ლაჭყვიანი თ.**, კვების მრეწველობის ეკონომიკა და ორგანიზაცია. თბ., სტუ, 2018
3. საქართველოს კანონი „საჯარო და კერძო თანამშრომლობის შესახებ“. 4.05.2018; <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4193442?publication=2>
4. საჯარო-კერძო პარტნიორობის სახელმძღვანელო. <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/178028/public-private-partnership-ka.pdf>
5. **Пугачев Н.**, Государственно-частное партнерство в инновационной сфере. // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, октябрь 2013 г.). М.: Буки-Веди, 2013; <https://moluch.ru/conf/econ/archive/91/4249/>
6. **Дмитриев В.**, Государственно - частное партнерство: новые возможности для развития инфра-структуры в странах с переходной экономикой. // Недвижимость и инвестиции. Правовое регулирование. № 4, 2008; <file:///C:/Users/User/Downloads/gosudarstvenno-chastnoe-partnerstvo-v-innovatsionnoy-sfere-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektiv.pdf>

7. **Шинкаренко П.**, Государственно - частное партнерство: проблемы и решения. // Проблемы теории и практики управления. 2007;
8. A New Economy? The Changing Role of Innovation and Information Technology in Growth. Paris, OECD, 2000. <https://www.oecd.org/sti/inno/2348473.pdf>

Paata Koguashvili

Doctor of Economic Science, professor of STU;

Gega Baghaturia

STU Doctoral

PUBLIC-PRIVATE RELATIONSHIP IN AGRICULTURE

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.Koguashvili.Baghaturia

Expanded Summary

The paper describes the main reasons for the underdevelopment of the country's agricultural sector. Taking into consideration these reasons and current realities, it is necessary to find a mechanism of the new relationships between the State and business, through which it will be possible to ensure the recovery of this sector and its subsequent innovative development. The argument was made for triggering the mechanism of public-private partnership in agro-industrial complex.

The relevance of the research stems from the need to introduce the mechanism of public-private partnership in agro-industrial complex of Georgia, and so to contribute to expanding the resource base in mutually favorable conditions for the State and business, as well as to target unutilized resources at sustainable development of agro-industrial complex. The State is to play a leadership role in these relationships.

Currently, PPR is the most effective form of the business for a number of spheres of social life. In this aspect, the State acts not only as a partner with multilateral resources, but also as an organizer, regulator and employer on the investment project. Private capital in PPR raises the country's investment attractiveness, improves people's standard of living and contributes to economic and social development.

The authors present the main reasons for the underdevelopment of agricultural sector in Georgia, such as:

- **the destruction of previously existing scientific capacity;**
- **the lowest social standing of the rural population;**
- **the lack of a modern integration system of education, science and production;**
- **the destruction of agro-processing industry;**
- **the saturation of local market with cheap imported products;**
- **economic and political instability;**
- **inefficient use of the existing raw material resource base;**
- **the lack of the modern forms of relationships between the State and private sector.**

The subject of PPR could be the implementation of a particular project, when the following characteristics are of importance for **of relationships between the State and business:**

- the State's interest in the project implementation;
- project duration (usually, the PPR project duration is estimated at 10 years at least);
- the allocation of risks among the parties.

When involving in public-private partnership, the risks faced by investors can be broken down into three groups:

- 1) political (the risk, which is associated with poor coordination and inefficient governance);
- 2) financial (the risk of non-repayment, due to lack of project profitability; high cost of borrowings; the risk of failure to comply with the commitments made by the local authorities, when covering investments from the budget);
- 3) legislative risks associated with a legislative amendment.

There are all preconditions in Georgia for the development of **agro-industrial complex** through public-private partnership. Through such an approach, it is possible to introduce at the domestic level the innovative technologies developed by the Food Research Institute over the course of several years, increase the amount of export output, create new employment opportunities, and besides, to harness unutilized resources, which would substantially enhance the situation existing in key sectors of the country's economy.

Key words: State; business; science; agro-industrial complex; public-private partnership.

ეროვნული ეკონომიკა – NATIONAL ECONOMY

ნანა ადეიშვილი

ასოცირებული პროფესორი,

სოციალურ მეცნიერებათა სკოლა,

საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი

საქართველოს ინდუსტრიული პოლიტიკის პერსპექტივები

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ADEISHVILI

ანოტაცია. ინდუსტრიული პოლიტიკა მიეკუთვნება ეკონომიკური პოლიტიკის იმ სფეროს, რომლის მნიშვნელობა და განხორციელების გზები ფართო დებატებს იწვევენ. მისი წარმატება მოითხოვს ეფექტიან მმართველობას, რომელიც არ არის დამახასიათებელი განვითარებადი ქვეყნებისთვის. ნაშრომში მოყვანილი ლიტერატურა და კვლევა უჩვენებს რომ 90-იან წლებში მომხდარმა დეინდუსტრიალიზაციამ და ახალი მრეწველობის შესაქმნელად დაკარგულმა მომდევნო წლებმა, შესაძლოა, საქართველო უკვე მიაკუთვნა ქვეყნების იმ ჯგუფს, რომლებმაც დაკარგეს ამ გზაზე გავლის შესაძლებლობა და ამით მოექცნენ „სიღარიბის ჩაკეტილ წრეში“. საქართველოს საექსპორტო კალათის დივერსიფიკაციის შესაძლებლობები შეზღუდულად შეფასდა, ამიტომ საშუალოშემოსავლიანი ქვეყანების ჯგუფიდან მას ნაკლები შანსი აქვს, რომ 10-20 წელიწადში მაღალ ეკონომიკურ ზრდას მიაღწიოს. **საკვანძო სიტყვები:** საქართველო, ინდუსტრიული პოლიტიკა, ექსპორტის დივერსიფიკაცია, ნაადრევი დეინდუსტრიალიზაცია

შესავალი

უკანასკნელ პერიოდში საქართველოში აქტიურად დაიწყო დისკუსია ინდუსტრიული პოლიტიკის აუცილებლობაზე, რომლის ძირითადი მიზანია ეკონომიკის სტრუქტურული ტრანსფორმაცია და რომელიც იწვევს მწარმოებლურობის და შესაბამისად ეკონომიკის ზრდას (ადეიშვილი, დ. 2016, სიხარულიძე, დ. 2018, GeoWelch Research, 2017). ამ დისკუსიის წამოწყება განპირობებულია არა მარტო იმით, რომ რეფორმები ამ მიმართულებით წარუმატებელი გამოდგა, არამედ ასევე იმით, რომ 2008 წლის ფინანსური კრიზისის შემდეგ მრავალმა, როგორც განვითარებადი, ასევე განვითარებული ქვეყნის მთავრობამ, მრეწველობის დარგების აღორძინების მიზნით დაიწყო აქტიური ჩარევის პოლიტიკის გატარება (Warwick, K. 2013).

გარკვეულწილად, „ჩაურევლობის პოლიტიკა“, რაც ინდუსტრიული პოლიტიკის საწინამდებდგო მიდგომაა, საქართველოში ჩამოყალიბდა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების გავლენით, რადგან ინდუსტრიული პოლიტიკა ასოცირდება პროტექციონისტულ პოლიტიკასთან, რომელმაც კრახი განიცადა არა მარტო განვითარებად ქვეყნებში, არამედ ისეთ ქვეყნებში, როგორცაა საფრანგეთი, ავსტრალია, ახალი ზელანდია, სადაც სამუშაო ადგილების შემცირება 70-80-იან წლებში უშუალოდ იყო დაკავშირებული იმპორტის შემზღუდავ პოლიტიკასთან (ანა კრიუგერი, 1997). ინდუსტრიული პოლიტიკის კრიტიკის მთავარი საგანი, მკვლე-

ვარების აზრით, ის გახლავთ, რომ იმ ქვეყნებში, სადაც სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტები არ არის განვითარებული, კორუფცია და მთავრობაში რენტის მიღებაზე ორიენტაცია იწვევს არაეფექტიან გადაწყვეტილებებს სახელმწიფო ინვესტიციების/რესურსების განაწილების დროს და სახელმწიფოსთვის საზიანო, მაგრამ ბიზნესთან დაახლოებულ მოხელეთა ვიწრო ჯგუფისთვის სარფიანი ხელშეკრულებების დადებას. იმ შემთხვევაშიც კი, როცა მთავრობა ასეთი გარიგებების წინააღმდეგია, იშვიათად ხდება, რომ მას აღმოაჩნდეს კომპეტენცია, თუ სად მიმართოს ინვესტიციები. ასეთი გადაწყვეტილების მიღება მოითხოვს არა მხოლოდ კარგ უნივერსიტეტებში მიღებული განათლების კადრებით დაკომპლექტებულ სახელმწიფო ინსტიტუტების არსებობას, რომლებსაც სახელმწიფო ინვესტიციების კოორდინაცია დაევალებათ, არამედ მრავალდარგობრივ ცოდნას და გლობალურ ბაზრებზე ყოფნის გამოცდილებას. ვფიქრობ, რომ ინდუსტრიული პოლიტიკის პროპონენტებისთვის ეს დაბრკოლება დღესაც დაუძლეველ არგუმენტად რჩება.

მეორეს მხრივ, ინდუსტრიული პოლიტიკის აუცილებლობის თეორიული დასაბუთება გამომდინარეობს „ბაზრის ჩავარდნიდან“, კერძოდ, როგორცაა კოორდინაციის ჩავარდნა და ექსტერნალიები. ასევე ისმის კითხვა: თუკი სახელმწიფოში განათლების პოლიტიკის, ჯანდაცვის პოლიტიკის და მეცნიერების პოლიტიკის არსებობის აუცილებლობაზე არ დაობენ და თუ ქვეყანას სუსტი ინდუსტრია აქვს, რატომ ვდაობთ ინდუსტრიული პოლიტიკის გატარების აუცილებლობაზე? თუმცა, ინდუსტრიული პოლიტიკის მომხრეები მსჯელობენ, რომ წარმატებული სტიმულირება უნდა უკავშირდებოდეს ქვეყნის ან დარგების სპეციფიკას, და ვინაიდან ქვეყნებს განსხვავებული ბაზრის ჩავარდნის წინაპირობა გააჩნია, ინდუსტრიულ პოლიტიკასაც განსხვავებული შედეგები ექნება [Robinson. J., 2009].

ღარიბი ქვეყნის ეფექტური მმართველობის პრობლემა

ინდუსტრიული პოლიტიკის ტერმინის დაბრუნება მეტად ფრთხილად ხდება. მას უფრო ხშირად ახალ ინდუსტრიულ პოლიტიკას უწოდებენ ან კონკურენტუნარიანობის, ტექნოლოგიური განვითარების და ინოვაციების, ექსპორტზე ორიენტაციის პოლიტიკას და სხვა. მათი საბოლოო მიზანი ერთი და იგივეა: პროდუქტიულობის ამაღლება და მაღალი ხარისხის სამუშაო ადგილების შექმნა კერძო სექტორში მიზანმიმართული ჩარევით. მთავარი გადაუჭრელი პრობლემა, რომელზეც დღესაც არ არსებობს თანხმობა, იმაში მდგომარეობს, თუ როგორ უნდა მოხდეს სახელმწიფოს ჩარევა. აქ კითხვები უფრო მეტია, ვიდრე პასუხები. პრობლემა იმაშია, რომ ინდუსტრიული პოლიტიკის ემპირიული შესწავლა არ გვაძლევს ნათელ სურათს და იმ მითითებებს, თუ რა ინსტრუმენტებით უნდა მოხდეს მთავრობის ზემოქმედება ეკონომიკაზე [როდრიკ, დ, 2013]. ასევე ისმის კითხვა რარიბ ქვეყნებში ეფექტური მმართველობის მიღწევის გზებთან დაკავშირებით.

ინდუსტრიული პოლიტიკა 70-80-იან წლებში არ ემყარებოდა დემოკრატიულ ინსტიტუტებს. ჩინეთის, სინგაპურის და ტაივანის უპრეცედენტო ეკონომიკურმა მიღწევებმა, რომელთა შედეგადაც მოხერხდა 300 მილიონზე მეტი მოსახლეობის სიღატაკიდან გამოყვანა, იმგვარი რეფორმის მიმდევრები გააჩინა, რომელიც პოლიტიკურ უფლებებზე ეკონომიკური უფლებების დომინანტს გულისხმობს.

ღარიბ ქვეყნებში, ლიბერალური დემოკრატიის და ეკონომიკის ლიბერალიზაციის ერთდროულად ინდუსტრიული პოლიტიკის წარმატებით განხორციე-

ლებასთან ლიტერატურაში დღესაც იწვევს კამათს. ისეთი გავლენიანი დეველოპ-მენტალისტი, როგორც არის დამბისა მოიო, მიიჩნევს, რომ ღარიბი ქვეყნებისთვის ლიბერალური დემოკრატია კი არ არის განვითარების წინაპირობა, არამედ განვითარებული ეკონომიკა არის დემოკრატის წინაპირობა. მას ერთ-ერთ მაგალითად მოჰყავს ჩინეთში ეკონომიკური და დემოკრატიული განვითარების თანამიმდევრობა, სადაც დემოკრატიული ინსტიტუტების შექმნა ეფუძნება და მიჰყვება საშუალო კლასის ეტაპობრივ შექმნას და არა პირიქით. ასევე, თავის ცნობილ ნაშრომში „მკვდარი დახმარება“ („Dead Aid“), აფრიკაში ტრილიონი აშშ დოლარის ეკონომიკური დახმარების ჩავარდნის მიზეზად იგი ასახელებს ამ მთავრობებისთვის დემოკრატის თავს მოხვევის უშედეგო მცდელობას, და აფრიკის ქვეყნებში აშშ-ს და საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციების დახმარების შედეგებს ჩინეთის დახმარების პროგრამების წარმატებას უპირისპირებს. „სრულყოფილ სამყაროში, ის, რაც ყველაზე ღარიბ ქვეყნებს სჭირდებათ, არა მრავალპარტიული დემოკრატიაა, არამედ, სინამდვილეში, კეთილგანწყობილი დიქტატორია, ისეთი, რომელსაც უნარი აქვს მიიღოს გადაწყვეტილებები და განახორციელოს ეკონომიკის წინაწამწევი რეფორმები“ [კMოი, D. 2009].

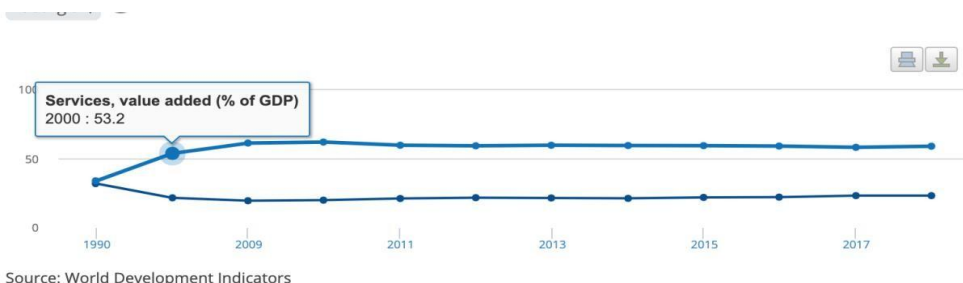
მეორე მხრივ, საწინაამდგომლო ისტორიული მაგალითები მოჰყავთ ცნობილ ეკონომისტებს დარონ აქემოგლუს და ჯეიმს რობინსონს თავიანთ ცნობილ წიგნში „რატომ არიან ქვეყნები წარუმატებელი“ („Why nations fail“). ისინი, მაგალითად, ერთმანეთს ადარებენ ჩრდილოეთ და სამხრეთ კორეას, ან ფრანკოსდროინდელ ესპანეთს და კარლოსის გამეფების შემდგომ ესპანეთს. მათ მიერ ჩამოყალიბებული ძირითადი თეზისი ასეთია: დემოკრატია და პოლიტიკური პლურალიზმი ქმნის თავისუფლების და ეკონომიკური ზრდის პოზიტიურ ჩაკეტილ წრეს, და პირიქით, ავტოკრატიული და ვიწრო წრეზე მომუშავე ქვეყნის მმართველობა (ექსტრაქციული ინსტიტუტები) ქმნის სიღარიბის ჩაკეტილ წრეს (აქემოგლუ, რობინსონი, 2013). ამასთან, ისინი აცხადებენ, რომ სუსტი მთავრობა, რომელსაც არ შეუძლია ძირითადი უფლებების (უსაფრთხოების, საკუთრების უფლების, კანონების) დაცვა, ქმნის ქაოსს და აფერხებს განვითარებას. აზრთა მრავალფეროვნებაში იკვეთება საერთო აზრი: ინდუსტრიული პოლიტიკის წარმატების წინაპირობაა ისეთი სახელმწიფო, რომელსაც აქვს კანონების ეფექტიანი აღსრულების უნარი, განსაკუთრებით, უსაფრთხოების, საკუთრების დაცვის და კონტრაქტების შესრულების სფეროში და არ ახასიათებს „ექსტრაქციული ქცევა“.

საქართველოს ნაადრევი დეინდუსტრიალიზაცია

ცნობილია, რომ 90-იან წლებში საქართველოში გადაიდგა საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის მნიშვნელოვანი და რადიკალური ნაბიჯები. მასობრივი პრივატიზაციის, ფასების გათავისუფლების და ვაჭრობის გახსნილობის პოლიტიკამ, რომელსაც კონკურენტული უპირატესობის თეორიის მიხედვით უნდა გამოეწვია არაკონკურენტული საწარმოების დახურვა და კონკურენტული საწარმოების აღორძინება და საექსპორტო ბაზრებზე გასვლა, სინამდვილეში, შეასრულა დანაპირების მხოლოდ პირველი ნაწილი. მრავალი მიზეზების გამო ქართული საწარმოები აღმოჩნდნენ არაკონკურენტულ პოზიციებზე იმპორტულ საქონელთან შედარებით. სათანადო ინსტიტუციური ჩარჩო არ იყო ჩამოყალიბებული, რადგან მათ შექმნას წლები სჭირდება, ხოლო საწარმოების დანგრევისთვის ერთი წელიც საკმარისია. სამრეწველო საწარმოების დახურვის შემდეგ გამოთავისუფლებული რესურსები

გადანაწილდა ძირითადად მომსახურების სფეროში. შედეგად მივიღეთ ფარმთომასშტაბიანი დეინდუსტრიალიზაცია. ათ წელიწადში მომსახურების ხვედრითი წილი მთლიან შიდა პროდუქტში (მშპ) 33 პროცენტიდან 53 პროცენტამდე გაიზარდა და მრეწველობის ხვედრითი წილი კი - 32 პროცენტიდან - 19 პროცენტამდე შემცირდა და ამის შემდეგ ეს თანაფარდობა უცვლელი დარჩა (თუ არ ჩავთვლით იმას, რომ უკანასკნელ წლებში მრეწველობის წილი 22 პროცენტამდე გაიზარდა) (იხ. დიაგრამა 1). ეს აიხსნება იმით, რომ მრეწველობაში შრომის მწარმოებლურობის წილი მთლიან მწარმოებლურობაში არ შეცვლილა, ოდნავ კლებადიც კი იყო: 2006-2017 წლებში შემცირდა 12.6 პროცენტიდან 11.5 პროცენტამდე [სიხარულიძე, 2018].

დიაგრამა 1. მრეწველობის დამატებითი ღირებულების ხვედრითი წილის შემცირება და მომსახურების ხვედრითი წილის ზრდა მშპ-ში 1990-2018 წლებში.

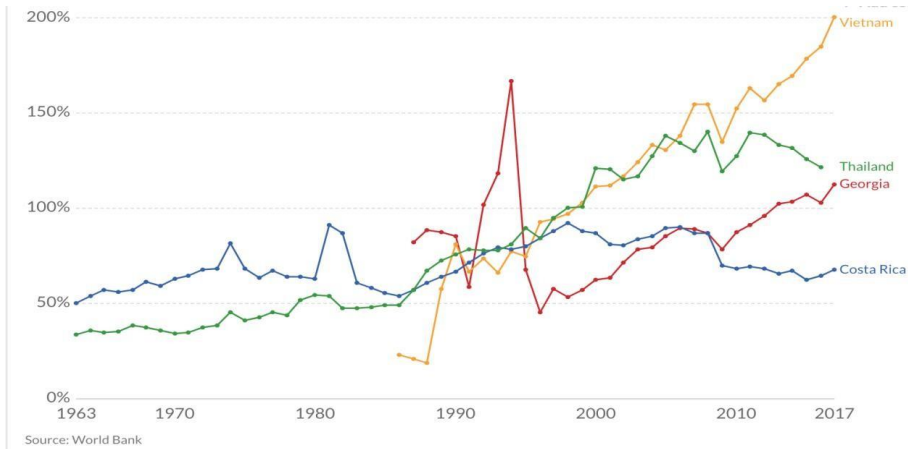

მიუხედავად იმისა, რომ მრეწველობის წილის 20 % პროცენტი ევროპის განვითარებული ქვეყნებისათვის სამიზნე მაჩვენებელია [EU commission, 2014], საქართველოში ეს მაჩვენებელი სოფლის მეურნეობაში ძალზე დაბალი შემოსავლებით და მოსახლეობის დიდი ნაწილის არაფორმალური მომსახურეობის სექტორში გადასვლით არის განპირობებული. შედეგად, მომსახურეობის სექტორი უფრო სწრაფად გადავიდა დომინანტურ წილზე ეკონომიკაში, ვიდრე ეს განვითარებულ ქვეყნებში ხდებოდა მათი განვითარების უფრო მაღალ ეტაპზეც კი. ლიტერატურაში ამ პროცესს ნაადრევი დეინდუსტრიალიზაცია ეწოდება. მომდევნო

2000-იან წლებშიც, მიუხედავად მიღწეული სტაბილიზაციისა და შემდგომი ეკონომიკის გაჯანსაღებისა, სტრუქტურული ტრანსფორმაცია ძირითად გამოწვევად რჩება: ეკონომიკა ვერ დაადგა ინდუსტრიალიზაციის გზას, რომელიც აუცილებლად იყო გასავლელი, როგორც ეს ბევრმა ასეთივე ან უარესი სასტატო პოზიციის ქვეყანამ მოახერხა. შედეგად ჩამოყალიბდა ეკონომიკის სტრუქტურა, რომელიც არ წარმოადგენს განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკასთან კონვერგენციის საშუალებას. ნაადრევმა დეინდუსტრიალიზაციამ, მშპ-ს მკვეთრი ვარდნა გამოიწვია. ვაჭრობის ლიბერალიზაციამ არ გამოიღო დადებითი შედეგი, მიუხედავად ვაჭრობის გახსნილობის ინდექსის მაღალი დონისა. ვაჭრობის გახსნილობის ინდექსი არის იმპორტის და ექსპორტის წილი მთლიან შიდა პროდუქტში. რაც უფრო მაღალია ინდექსი, მით უფრო დიდ გავლენას უნდა ახდენდეს ვაჭრობა ეკო-

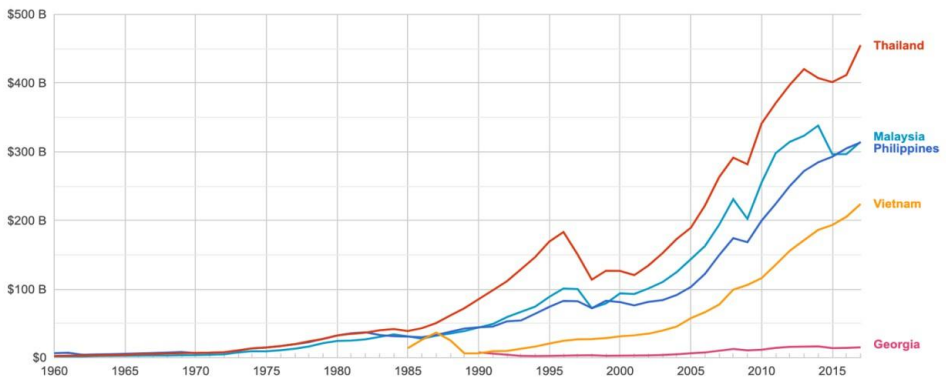
ნომიკაზე. ასეთი დამოკიდებულება ფიქსირდებოდა მხოლოდ ექსპორტზე ორიენტირებულ ქვეყნებში, ხოლო საქართველოში ინდექსის მკვეთრი ზრდა დაკავშირებული იყო არა ვაჭრობის მოცულობის მკვეთრ ზრდასთან, არამედ ეკონომიკის სტრუქტურული დეფორმაციის გამო მშპ-ს დონის მკვეთრ ვარდნასთან (იხ. დიაგრამა 2).

დიაგრამა 2. ვაჭრობის გახსნილობის ინდექსი

დიაგრამა 2-ში საქართველო შედარებულია ისეთ ქვეყნებთან, სადაც წარმატებული ინდუსტრიული პოლიტიკა განხორციელდა. საქართველო 90-იან წლებში ჩამოყალიბდა, როგორც იმპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკა. უკანასკნელი 15 წლის განმავლობაში მშპ-ს საშუალო წლიური ზრდა მხოლოდ 5,34 პროცენტს შეადგენდა, რაც სულაც არ არის საკმარისი ეკონომიკური კონვერგენციის მისაღწევად. იმავე პერიოდში ნახტომისებური ზრდა მოხდა აღმოსავლეთ აზიის მთელი რიგ ქვეყნებში, სადაც 70-80-იან წლებში ექსპორტზე ორიენტირებული ინდუსტრიული პოლიტიკის განხორციელება დაიწყო (იხ. დიაგრამა 3, imf.org). მიუხედავად იმისა, რომ ფილიპინებსა და ვიეტნამში მშპ ერთ სულ მოსახლეზე უფრო დაბალია, ვიდრე საქართველოში, ამ ქვეყნებმა განავითარეს დამამუშავებელი მრეწველობა, თავდაპირველად სოფლის მეურნეობის ჩანაცვლებით არატრადიციული შრომატევადი საწარმოო სექტორით, რასაც შემდგომში მოჰყვა უფრო მაღალი დამატებითი ღირებულების მრეწველობის სექტორებში შესვლა. მოსახლეობის რაოდენობა აქ არ თამაშობდა ბოლო როლს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ისეთი მცირე მოსახლეობის ქვეყნებისთვის როგორც საქართველოა, მრეწველობაში უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა უფრო დიდ გამოწვევას წარმოადგენს. უფრო მეტიც, ზოგი მკვლევარი ამტკიცებს, რომ დაბალშემოსავლიანი ქვეყნებისთვის 2020-იანი წლების მაღალტექნოლოგიურ ეპოქაში, 80-90-იან წლებთან შედარებით, იგივე გზის გავლის შესაძლებლობა ბევრად შემცირდა [Rodrik, D. 2015].

დიაგრამა 3. მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდა

დამამუშავებელი მრეწველობის მნიშვნელობა კონვერგენციის მისაღწევად მწარმოებლურობაში

80-90-იანი წლების ინდუსტრიული პოლიტიკის წარმატების ანალიზმა გამოავლინა ინვესტიციების აუცილებლობა საექსპორტო დამამუშავებელ მრეწველობაში, რომელიც პროდუქტიულობაში კონვერგენციის საშუალებას იძლევა. დამამუშავებელი მრეწველობის დარგებში დივერსიფიკაციას, ანუ ეკონომიკის ინდუსტრიალიზაციას მეტად მნიშვნელოვანი თვისება ახასიათებს: ღარიბ ქვეყნებში სამუშაო ძალის მიერ განვითარებული ქვეყნებიდან გადაღებული ახალი ტექნოლოგიური პროცესების ათვისება (know-how) შედარებით ადვილად ხდება. ამიტომ დამამუშავებელი მრეწველობა ის ერთადერთი დარგია, რომელსაც შეუძლია ქვეყნების უპირობო და გრძელვადიანი ეკონომიკური კონვერგენცია. ქვეყნები, რომლებიც დაბალი შრომის ნაყოფიერებით გამოირჩეოდნენ, როგორც წესი, ათწლეულების განმავლობაში სწრაფი ზრდის ტემპს ინარჩუნებენ, ამასთან, ხსენებული კონვერგენცია ქვეყნის პოლიტიკური კურსისგან, ინსტიტუციონალური განვითარებისა თუ გეოგრაფიული მდებარეობისგან დამოუკიდებლად ხდება. განვითარებული სახელმწიფო ინსტიტუტები და კარგი მართვა, რა თქმა უნდა, აჩქარებს კონვერგენციას, მაგრამ სტატისტიკური მონაცემები გვიჩვენებს, რომ ის ქვეყნებიც კი, რომლებიც ცუდად იმართებიან, დამამუშავებელ მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების კონვერგენციას აღწევენ [Rodrik, D. 2013].

საექსპორტო კალათის დივერსიფიკაციის გზა. იმპორტის ჩანაცვლება სოლიდური ეკონომიკური ზრდის შესაძლებლობას იძლევა, თუ მას შიდა ბაზრის მოცულობა უწყობს ხელს (UNIDO, 2018). საქართველოს მსგავსი მცირე ბაზრის ქვეყნებში ექსპორტის დივერსიფიკაციით და არა იმპორტის ჩანაცვლებით არის შესაძლებელი ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპის მიღწევა. ეს აზრი მსოფლიო ეკონომიკურ ლიტერატურაში ბოლო 40 წელია დომინირებს. უკანასკნელი წლების კვლევებიც ადასტურებს, რომ ექსპორტის დივერსიფიკაცია წინ უძღვოდა ეკონომიკის ზრდას [Samon, 2010].

თუმცა, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის 2018 წლის ანგარიში შეიცავს დასკვნას, რომ საქართველოს ეკონომიკის დივერსიფიკაციის შეზღუდული შესაძლებლობები აქვს (IMF, 2018). საქართველოსთვის პესიმისტური პროგნოზი გაკეთდა ჰარვარდის უნივერსიტეტში ახალი პროგრამული მეთოდის გამოყენებით (machine-learning base method): მოხდა 55 წლის ექსპორტის მონაცემების დამუშავების ბაზაზე ქვეყნების ეკონომიკური ზრდის მოდელირება, რომელმაც აჩვენა, რომ მომავალი 10-20 წლის განმავლობაში მსოფლიოში ყველაზე სწრაფი ეკონომიკური ზრდა მხოლოდ დივერსიფიცირებული საექსპორტო კალათის მქონე საშუალოშემოსავლიანი ჯგუფის ქვეყნებს ექნებათ (Brummitt, Lievano, Hausmann, Bonds, 2018). საშუალო-შემოსავლიანი ქვეყანების ჯგუფიდან საქართველოს ყველაზე ნაკლები შანსი აქვს, რომ სწრაფ ეკონომიკურ ზრდას მიაღწიოს. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ საქართველოს „თანაჯგუფელი“ ქვეყნებიდან ბევრის მოსახლეობა მრავალმილიონიანია. მაგალითად ავიღოთ ვიეტნამი, რომელსაც ერთ სულ მოსახლეზე უფრო დაბალი მშპ აქვს. იმის საჩვენებლად, თუ რამდენადაა „დეფორმირებული“ საქართველოს ეკონომიკის ის მხარე, რომელიც მისი ზრდის წყაროს წარმოადგენს, შევადაროთ ვიეტნამის (2006-2009 წლების საშუალო მშპ ერთ სულ მოსახლეზე –1,005 აშშ დოლარი) და საქართველოს (2015 წლის მშპ ერთ სულ მოსახლეზე – 3,764 აშშ დოლარი) საექსპორტო კალათები. თუ საქართველოში დამამუშავებელი მრეწველობის სექტორების რაოდენობა, ISIC -ის კლასიფიკაციის მიხედვით, ექვსს არ აღემატებოდა, ვიეტნამში მათი რაოდენობა 25-ზე მეტი იყო¹.

მრავალი კვლევა ასევე ცხადყოფს, რომ საქართველოში საექსპორტო პროდუქცია გამოირჩევა დაბალი დამატებითი ღირებულებით, დაახვეწილობის/სრულყოფილების დაბალი დონით. დიდია იმ პროდუქციის წილი, რომელიც არასტაბილურად არის წარმოდგენილი საექსპორტო ბაზარზე და მომდევნო წლის კალათიდან ამოდებულია. ექსპორტის დივერსიფიკაციის და ექსპორტის კალათის დახვეწილობის/სრულყოფილების ინდექსების შედარებაც მოწმობს, რომ საქართველო მსგავსი შემოსავლის მქონე ქვეყნებს მნიშვნელოვნად ჩამორჩება (IMF, 2018).

საქართველოსთვის, ექსპორტის დივერსიფიკაცია ტრადიციული პროდუქციის (ღვინის, წყლების და მომპოვებელი მრეწველობის) ექსპორტიდან არატრადიციული სექტორების პროდუქციის ექსპორტზე გადასვლას ნიშნავს. პროდუქციის სივრცის ანალიზი გვიჩვენებს არსებული პროდუქტიიდან დივერსიფიკაციის მისაღწევად გასავლელ დისტანციას და სირთულეს (WB, 2013). მაგრამ საკითხი ისმის ასე: თუ განვითარებადი ქვეყნების მიერ დამამუშავებელ მრეწველობაში ახალი ტექნოლოგიური პროცესების ცოდნის და უნარების გამართვა სირთულეს არ წარმოადგენს, მაშინ არსებული სექტორების კონკურენტუნარიანობის და პროდუქციის სივრცის ანალიზი დიდად არ გვამლევს წარმოდგენას არატრადიციულ სექტორებზე გადასვლის შესაძლებლობებზე და არც ინდუსტრიული პოლიტიკის ინსტრუმენტების შემუშავებისთვის არ გვაწვდის ღირებულ ინფორმაციას. ვფიქრობთ, ასეთ ანალიზს უფრო აქვს აზრი დიდი მოსახლეობის მქონე ქვეყნებში, სადაც ტრადიციულ დარგებში ახალი კომპეტენციების განვითარება და არსებული ბაზრის გაფართოება უფრო ადვილია, ვიდრე არატრადიციულ დარგებზე გადასვლა.

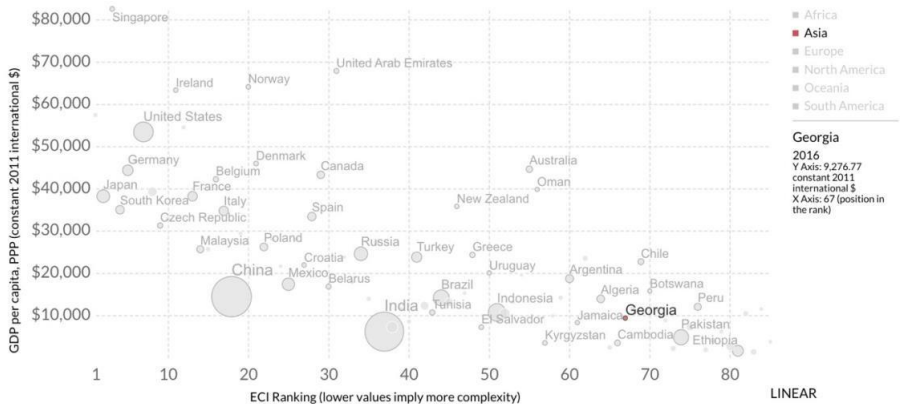
¹ <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/WLD/Year/2015/Summary>.

(გათვალისწინებულია მხოლოდ ის დარგები, რომლებიც ექსპორტის 80 პროცენტს შეადგენს).

განვითარებულმა ქვეყნებმა განსხვავებული გზა გაიარეს: აგრარული წარმოებიდან ინდუსტრიულზე გადასვლა თანდათან მოხდა, რაც შრომის ნაყოფიერების ზრდის გამომწვევი მიზეზი იყო. შემდეგ ინდუსტრიალიზაციამ პიკს მიაღწია და მრეწველობის მომსახურების სექტორებით ჩანაცვლება დაიწყო. ამ ჩანაცვლების დროს, განვითარებული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია ის, რომ ხდება დახვეწილი/სრულყოფილი კომპლექსური პროდუქციის ხვედრითი წილის ზრდა საექსპორტო კალათში. რაც უფრო განვითარებულია ქვეყანა, მით უფრო სპეციალიზებული ხდება მისი საექსპორტო კალათა.

შეფასების ორი კრიტერიუმის სისტემა (მატრიცა) - ეკონომიკის კომპლექსურობის ინდექსი (ECI), რომელიც ქვეყნის მწარმოებლურობის შესაძლებლობებს ასახავს, და პროდუქციის კომპლექსურობის ინდექსი (PCI) აკავშირებს დინამიკაში მშპ-ს/ერთ სულ მოსახლეზე საექსპორტო კალათის დივერსიფიცირებულობასთან. რაც უფრო მაღალია PCI, მით უფრო მაღალია ქვეყნის ECI (Hidalgo, C. Hausmann, R., 2009). ამასთანავე, რაც უფრო დივერსიფიცირებულია საექსპორტო კალათა, მით უფრო ნაკლებია ამ კალათში ისეთი პროდუქციის სახეობანი, რომელთა წარმოება დიდ სირთულეს არ წარმოადგენს და ფართოდ არის მსოფლიოში გავრცელებული (იხ. დიაგრამა 4).

დიაგრამა 4. ქვეყნების რეიტინგი ეკონომიკის კომპლექსურობის ინდექსის მიხედვით

Source: ECI OEC (2016), GDP per capita PPP 2011 - WDI (2017)

CC BY

▶ 1990

▶ 2016

დიაგრამა აქაც გვიჩვენებს საქართველოს ეკონომიკის სტრუქტურულ ჩამორჩენას. იმ ქვეყნებს, სადაც მშპ ერთ სულ მოსახლეზე უფრო დაბალია, გაცილებით მაღალი რეიტინგი აქვთ, მაგალითად: იორდანია, ფილიპინებს, ყირგიზეთს, მოლდოვას, სენეგალს, კამბოჯას. რას ნიშნავს ეს რეიტინგი?

ეკონომიკური კომპლექსურობის ინდექსის მნიშვნელობა, რომელიც რ. ჰაუსმანმა და ს. იდალგომ გამოიკვლიეს, აჩვენებს ძლიერ კორელაციას ECI - ს და მშპ-ს შორის, და უფრო მეტიც, აჩვენებს ქვეყნის ეკონომიკის ზრდის ტემპის პოტენციალს

და იძლევა პროგნოზის გაკეთების საუკეთესო (ტრადიციულ მეთოდებთან შედარებით) შესაძლებლობას. დიაგრამის 4 მიხედვით, საქართველოს შემოსავლის დონის მქონე ქვეყნებს შორის ყველაზე დიდი ეკონომიკური ზრდის პოტენციალი აქვს ინდოეთს და ყველაზე ნაკლები საქართველოს, ვინაიდან ის ყველაზე მარჯვნივ მდებარეობს 10 000 აშშ დოლარის ჰორიზონტალზე.

დასკვნა და საკითხის დაყენება

საქართველომ 90-იან წლებში ნაადრევი დეინდუსტრიალიზაცია განიცადა. მომდევნო 20 წელიც დაიკარგა, რადგან გლობალიზაციის მეორე ტალღაზე ვერ მოახერხა დამამუშავებელი მრეწველობის ისეთი განვითარება, რაც ხელს შეუწყობდა დივერსიფიცირებული საექსპორტო კალათის შექმნას. ანალიზი გვიჩვენებს, რომ საქართველოსთვის სტრუქტურული ტრანსფორმაციის მოხდენის პროგნოზი საკმაოდ პესიმისტურად გამოიყურება. შესაძლოა, საქართველო მიეკუთვნება ქვეყნების იმ ჯგუფს, რომლებმაც უკვე დაკარგეს ამ გზაზე გავლის შესაძლებლობა და მოხდნენ „სიღარიბის ჩაკეტილ წრეში“. როგორი შანსია აქვს საქართველოს მოახდინოს ექსპორტის დივერსიფიკაცია, რათა მიაღწიოს ეკონომიკის მაღალი ზრდის ტემპებს? პასუხის გაცემა მოითხოვს კვლევის გაგრძელებას საქართველოს გლობალურ ღირებულებათა ჯაჭვში ინტეგრირების შესაძლებლობების მიმართულებით.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გოდარი, ს., ხუნდაძე, ტ., ტრუგერი, ა. საყოველთაო კეთილდღეობისთვის. საზოგადოების კვლევის ცენტრი, (2018), Friedrich-Ebert-Stiftung.
2. ადეიშვილი, დ. (2018) ეკონომიკური განვითარება, სტრუქტურული ტრანსფორმაცია, ინდუსტრიული პოლიტიკა. <http://european.ge/ekonomikuri-ganvitareba-struqturuli-transpormacia-industriuli-politika/>
3. ადეიშვილი, დ. (2016) საქართველოს ინდუსტრიული პოლიტიკის გამოწვევები. საზოგადოების კვლევის ცენტრი, Friedrich-Ebert-Stiftung.
4. სიხარულიძე, დ. (2018) სამრეწველო და საწარმოო პოლიტიკა, საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი.
5. Acemoglu D, Robinson, J. (2013) Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity and Poverty.
6. Brummitt, C., Gomez-Lievano, A., Hausmann, R., Bonds, M. (2018) "Machine-learned patterns suggest that diversification drives economic development," Papers 1812.03534, arXiv.org.
7. Databank.worldbank.org/reports
8. Hidalgo, C., Hausmann R., (2009). "The Building Blocks of Economic Complexity". PNAS.
9. IMF, (2018). Georgia's Path to Economic Diversification. IMF Country Report, No 18/199

10. Krueger, A.O., (1997). Trade Policy and Economic Development: How we learn. *American Economic Review*.
11. Moyo, D. (2009). *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa*.
12. Papava V., Beridze T., *Industrial policy and Trade Regime in Georgia*. *Eurasian Studies*. Vol. 3. No. 4 1996/1997;
13. Reis, J. Reyes, J. Varela, G. (2013) *Georgia: Trade Competitiveness Diagnostic*. *Competitive Industries Technical Assistance Project*. World Bank.
14. Robinson, J (2009). *Industrial Policy and Development: A Political Economy*
15. *Perspective*. World Bank BCDE conference in Seoul.

16. Rodrik, D (2015). *Premature deindustrialization*. Published online: 27 November 2015© Springer Science+Business Media New York 2015
17. Rodrik, D. (2013) *Unconditional Convergence in Manufacturing*. *Quarterly Journal of Economics*. 2013;128 (1) :165-204.
18. Samon, S. (2010) *A Primer On Export Diversification: Key Concepts, Theoretical*
19. *Underpinnings and Empirical Evidence*. Growth and Crisis World Bank Institute.
20. UNIDO, (2016) *Industrial Development Report. Rule of Technology and Innovation in Sustainable Inclusive and Industrial Development*.
21. *World Economic Outlook*. Imf.org
22. Warwick, K. (2013) *Beyond Industrial Policy: Emerging Issues and New Trends*. OECD Science, Technology and Industry Policy Papers No.2 Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k4869clw0xp-en>

Nana Adeishvili
Associate Professor
School of Social Sciences

PERSPECTIVES OF INDUSTRIAL POLICY IN GEORGIA

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ADEISHVILI

Expanded Summary

The role of the industrial policy in Georgia becomes increasingly important as its economic growth has slowed down in the last decade, mostly as a result of lower productivity growth. Nevertheless, the industrial policy still gets very little attention in the Georgian economic literature. The paper gives the short history and the review of the debate in the world economic literature and what the important findings that were made. The purpose of the paper is to discuss the case of Georgia and to suggest that the conducted studies may not be sufficient to shape the industrial policy recommendations. Various geopolitical, economic, demographic, etc., factors create various states of market failure, which imply that there is no one-size-fits-all approach, even if the binding constraints to competitiveness and key sectors of different countries seem similar.

Key words: *Georgia, industrial policy, export diversification, premature de-industrialization*

The main purpose of the paper to estimate the chances Georgia’s economic convergence through the literature review. In Georgian economic literature the notion of industrial policy is coming back with a caution. For the purposes of the discussion, it is suggested that the industrial policy’s ultimate goal is to achieve steady leaping growth rate through mainly productivity increases. Which sectors can provide high levels of productivity convergence in Georgia? Multiple studies prove that the structural reforms remain essential to limit the scarring in Georgia’s medium-term economic potential and promote higher and more inclusive growth (IMF, 2018).

In 90-s Georgia went through a phase of premature de-industrialization that resulted in the high share of service sector at the expense of industrial sector decline and “removed the main channel through which rapid growth has taken place in the past” in Asian economies. (Rodrik, 2015). The paper compares Georgia with other countries with similar or worse starting position in terms of their GDP per capita and trade openness, but that managed to reach much higher growth rates steadily since 1985 through industrialization and export diversification. The research made by the leading economist suggests that economic convergence, through productivity convergence in manufacturing sectors and export diversification that was possible at the end of 20th century and beginning of 21- may not be possible given the transformation in global value chains for the last 10 years.

What are the chances that Georgia may achieve the rate of export diversification that causes solid opportunities for high economic growth with the existing narrow production base and the starting point of being among the worst performers among peers in terms of product diversification (IMF, 2018). The assessments of Georgia’s potential to diversify its export products though the product space analysis concludes that not only the opportunities for future diversification are limited, but Georgia also faces challenges to upgrade its merchandise exports to more complex, higher value-added products. This, a very pessimistic forecast, for the Georgian economy’s convergence opportunities, is backed by the well-known paper that studies correlation of ECI with the potential of GDP growth. It shows that Georgia has the worst potential of economic growth among the countries with the similar and even smaller level of GDP.

What are the policy implications for the country with a small domestic market and such gloomy forecast? Is Georgia trapped in a poverty vicious circle? Does the analysis of the Georgia’s sectors competitive advantages can give the answer to the question – how to do the economic miracle? How likely that the policy implications, derived by IMF from the conducted analysis, namely: “In term of choosing potential products to diversify, a country should strategically consider producing products that 1) are similar or closely linked to the existing products because they employ similar know-how and hence are more efficient to produce; 2) are connected to many other potential products or at the core of the product space; and 3) provide more economic complexity”, will help to shape the industrial policy measures?

In order to make more conclusive industrial policy recommendations the conducted studies should be complemented with the analysis of the global value chains, current trends in international trade and foreign direct investments. That will help to explore Georgia’s opportunities to participate in (a) European value chains, (b) the regional value chains, its cons and pros, (c) and cons and pros of being integrated into the growing Chinese value chains (last years’ significant increase in Georgia’s exports to China may suggest the existence of realistic chances in this direction.) Moreover, and there is still the need to answer the following question: should Georgia, with its less economically complex economy implied by ECI, focus on export product diversification or it is more cost-effective to target export product sophistication?

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ ГРУЗИИ

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ADEISHVILI

Резюме

Роль индустриальной политики в Грузии приобретает все большую актуальность, особенно за последние 10 лет в связи с замедлением темпов роста продуктивности экономики. Тем не менее, в Грузинской экономической литературе ей не уделяют подобающего внимания. С одной стороны, причиной может являться существование взаимоисключающих взглядов по ряду вопросов индустриальной политики, а с другой - в отсутствии формулы повторения успеха ряда азиатских стран в достижении скачкообразных темпов роста экономики, которые привели к процессам конвергенции в экономике. Статья дает небольшой обзор этих дебатов, в том числе, и по вопросам возможностей конвергенции в странах малой экономики на примере Грузии.

Ключевые слова: *Грузия, индустриальная политика, диверсификация экспорта, преждевременная деиндустриализация, экономический рост, индекс экономической комплексности.*

В 90-х годах Грузия прошла через процесс преждевременной деиндустриализации, и тем самым лишила себя главного канала, который дал возможность странам Азии с похожими стартовыми позициями ВВП в конце 20 века встать на путь быстрого роста. Исследования выявили, что главным достижением в экономиках успешных стран являлись высокие показатели роста диверсификации экспорта. Может ли Грузия повторить этот эффект? Передовые исследования указывают на то, что не существует готовых рецептов-мер индустриальной политики. Даже если причины препятствующие конкурентоспособности отраслей экономики в странах схожи, а также схожи ведущие отрасли стран, то характеристики провалов рынка будут различаться, и не только из-за существующих различий в геополитических, экономических, демографических и др. характеристиках.

Статья приводит исследования, в которых утверждается, что в 21 веке возможности повторения пути скачкообразного роста через диверсификацию экспорта вследствие конвергенции в продуктивности в перерабатывающих отраслях этих стран сильно снизились. То же подтверждается исследованиями, вводящими понятие экономической комплексности и исследующие корреляцию индекса экономической комплексности (ИЭК) стран и потенциала роста ВВП. Они показывают существование почти тупиковой ситуации для стран, стоящих в конце рейтинга ИЭК.

Возникает вопрос о том, какая индустриальная политика может поставить Грузию на путь быстрого роста, приводящей к конвергенции в экономике, насколько это реально и на какие вопросы следует ответить для выработки эффективных мер?

Как правило, с этой целью проводят анализ конкурентоспособности отраслей экономики и анализ пространства продукта (диверсификации). Выводы такие, что исходя из анализа структуры экспорта, Грузии труднее диверсифицировать экспорт в сторону, например, электронной продукции, чем в сторону минеральных руд и пищевой промышленности. Тем не менее, Грузии следует повышать уровень комплексности экономики, что означает необходимость инвестирования в отраслях, обладающих более высокими возможностями диверсификации, хотя эти отрасли в Грузии не являются конкурентоспособными. Возникает вопрос: как стране вырваться из этого замкнутого

круга низкой производительности и бедности экономики? Вышеописанные исследования не могут дать ответы на этот вопрос, если их не дополнить изучением глобальных цепочек ценностей, новейших тенденции международной торговли и локализаций (мест сосредоточения) прямых иностранных инвестиций с целью выявления возможностей интегрирования грузинской экономики в европейских, отдельно – в региональных и особенно в быстрорастущих китайских цепочках ценностей. Эти исследования прояснят главный вопрос о стратегии индустриальной политики Грузии: что эффективнее - сосредоточиться и направить ресурсы на диверсификацию экономики или в сторону специализации экспорта по продуктам с высоким уровнем добавленной стоимости и сложности (сложности)?

ბიზნესი – BUSINESS

ზურაბ გარაკანიძე,
ეკონომიკის დოქტორი, სტუ-ს პროფესორი

გაზის ბაზრის დემონოპოლიზაცია „თურანის ჭიშკარმა“ არ უნდა შეაჩეროს

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.GARAKANIDZE

ანოტაცია. 2020 წელს საქართველომ ამბიციური მიზანი დაისახა - 2024 წლისთვის ქვეყანა ევროკავშირის წევრობაზე გააკეთებს განაცხადს. ამ დიადი მიზნის მისაღწევად მხოლოდ ქართული მხარის სურვილი არაა საკმარისი. საჭიროა ევროკავშირის მხრიდანაც გადმოიდგას შემხვედრი ნაბიჯები, რისთვისაც ბრიუსელი უნდა დაინტერესდეს იმ გეოეკონომიკური უპირატესობებით, რასაც საქართველო კავშირის წევრ სახელმწიფოებს მოუტანს.

ერთ-ერთი ასეთი უპირატესობაა აზერბაიჯანსა და საქართველოზე გამავალი „ევროკავშირის სამხრეთის გაზის დერეფნის“ (მეორენაირად მას „ევროპის მეოთხე დერეფანსაც“ უწოდებენ) გამოყენება ევროკავშირის ბუნებრივი აირის ბაზრის დემონოპოლიზაციისთვის. არანაკლებ აქტუალურია ასევე ყარაბაღის კონფლიქტის შედეგად ჩამოყალიბებული ახალი გეოპოლიტიკური რეალობის განხილვა და ზოგიერთი ექსპერტისა და მედიასამუალებების მიერ გავრცელებული ინფორმაციის კრიტიკული ანალიზი ბაქო - ნახჩევანის მარშრუტის, ანუ „თურანის ჭიშკარის“, საქართველო - ევროკავშირის კასპიის ნახშირწყალბადების დასავლური სატრანზიტო მარშრუტების ალტერნატივად შესაძლო გამოყენების შესახებ.

სტატიაში შევეცადეთ დაგვესაბუთებინა, რომ „თურანის ჭიშკარი“ უფრო თეორიული ფანტაზიის სფეროდანაა, ვიდრე თურქების გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური კოზირი. რეგიონალური ტრანსკასპიური პროექტების დაწყებამდე, სრულად დაუტვირთავი ბაქო - ახალქალაქი - ყარსის რკინიგზა თურქეთ - აზერბაიჯანის ეკონომიკური თანამშრომლობისთვის, სრულიად საკმარისია. თუმცა, თურქეთში არიან ძალები, რომლებიც საქართველოს არასტაბილურ სატრანზიტო ქვეყნად მიიჩნევენ და ამ ძალებს უნდათ „თურანის ჭიშკარის“ სახით ახალი სატრანზიტო დერეფნის მიყვანა თურქეთის ქ. იგდირიდან ნახჩევანის და სომხეთის გავლით კასპიისპირეთამდე.

საკვანძო სიტყვები: ევროკავშირი, საქართველო, თურანის ჭიშკარი, ეუს, დერეფანი, ყარაბაღი, ნახშირწყალბადები.

შესავალი

ევროკავშირის „სამხრეთის გაზის დერეფნის“ ბოლო რგოლი დაგეგმილ ვადაში, 2020 წლის 31 დეკემბერს დასრულდა. ამით დასრულდა ევროკავშირის საქართველოზე გამავალი უმნიშვნელოვანესი „დერეფნის“ ბოლო პროექტის - „ტრანსადრიატიკული გაზსადენის“ (TAP) მოსამზადებელი ფაზა, რომელიც 2020 წლის ნოემბრის დასაწყისიდან მიმდინარეობდა და დაიწყო მილსადენით აზერბაიჯანული „შაჰ-დენიზის“, ევროპაში რუსული „გაზპრომის“ ალტერნატიული,

გაზის კომერციული მიწოდება. სწორედ ამ მიზნის საწინააღმდეგოდ იგეგმებოდა რფ-ს ენერგეტიკული პოლიტიკა ბოლო 30 წლის განმავლობაში, და სავარაუდოდ, ყარაბაღის კონფლიქტის შემდგომ აქტივიზირებული „თურანის ჭიშკარის“ იდეის პოპულარიზაციაც სწორედ საქართველოზე გამავალი ენერგოდერეფნის საწინააღმდეგოდ იქნება მიმართული. წინამდებარე ბროშურაში „დერეფნის“ შექმნის ეს წინააღმდეგობებით სავსე პროცესი გვინდა ვაჩვენოთ და გამოვყოთ რამდენიმე ახალი გამოწვევაც, რომელიც „დერეფანს“, სავარაუდოდ, უკვე ფუნქციონირების პროცესში დაუპირისპირდება.

გასულ, 2020 წელს საქართველომ ამბიციური მიზანი დაისახა - 2024 წლისთვის ქვეყანა ევროკავშირის წევრობაზე გააკეთებს განაცხადს. ამ დიადი მიზნის მისაღწევად მხოლოდ ქართული მხარის სურვილი არაა საკმარისი. საჭიროა ევროკავშირის მხრიდანაც გადმოიდგას შემხვედრი ნაბიჯები, რისთვისაც ბრიუსელი უნდა დაინტერესდეს იმ გეოეკონომიკური უპირატესობებით, რასაც საქართველო კავშირის წევრ სახელმწიფოებს მოუტანს.

ერთ-ერთი ასეთი უპირატესობაა აზერბაიჯანსა და საქართველოზე გამავალი „ევროკავშირის სამხრეთის გაზის დერეფნის“ (მეორენაირად მას „ევროპის მეოთხე დერეფანსაც“ უწოდებენ) გამოყენება ევროკავშირის ბუნებრივი აირის ბაზრის დემონოპოლიზაციისთვის. არანაკლებ აქტუალურია ასევე ყარაბაღის კონფლიქტის შედეგად ჩამოყალიბებული ახალი გეოპოლიტიკური რეალობის განხილვა და ზოგიერთი ექსპერტისა და მედიასაშუალების მიერ გავრცელებული ინფორმაციის კრიტიკული ანალიზი ბაქო - ნახჩევანის მარშრუტის, ანუ „თურანის ჭიშკარის“, საქართველო - ევროკავშირის კასპიის ნახშირწყალბადების დასავლური სატრანზიტო მარშრუტების ალტერნატივად შესაძლო გამოყენების შესახებ [1].

საქართველოზე აზერბაიჯანული გაზის ტრანზიტი იზრდება

პირდაპირი სამხედრო აგრესიით, 2008 წელს, რუსეთმა ვერ შეძლო „დერეფნის“ პროექტების ჩაშლა. თუმცა, 2013 წელს მან მაინც მოახერხა ჯერ გლობალური, პანევროპული „ნაბუქოს“, ხოლო 2014 წელს ყირიმის ანექსიით - აზერბაიჯანი-საქართველო-უკრაინის მარშრუტის „თეთრი ნაკადის“, ოდესა-ბროდი-პლოცკი-გდანსკის და AGRI (LNG)-ს თხევადი გაზის ტანკერებით ევროპისკენ ტრანსპორტირების პროექტების შეფერხება.

რუსეთის მიერ 2014 წლის მარტში ყირიმის ანექსიის და 2014 წლის ნოემბრის ბოლოს ოკუპირებულ აფხაზეთის ე. წ. მთავრობასთან „მოკავშირეობისა და სტრატეგიული პარტნიორობის შეთანხმების“ გაფორმების შედეგად, უკვე კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგა ევროკავშირის „სამხრეთის გაზის დერეფნის“ სხვა პროექტებიც. კერძოდ ისინი, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიის ტრანზიტისათვის გამოყენებას გულისხმობდნენ. ევროპულ „დერეფანს“ დასავლეთი „ერთ მუშტად“ უნდა შეეკრა და ის რუსულ ენერგომატარებლებზე საბედისწერო დამოკიდებულებისაგან ეხსნა, მაგრამ რუსეთის მიერ ყირიმის და აფხაზეთის ფაქტობრივი ანექსიით, იმ წლებში საფრთხე სწორედ „დერეფანს“ შეექმნა. როგორ იქმნებოდა დერეფანი?

ევროკავშირის შემხვედრი ნაბიჯები

რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ, ევროპის ენერგობაზარზე რუსეთი თავის „ენერგეტიკულ იარაღს“ საქართველოში შემოჭრაზე კრიტიკის შესამცირებლად იყენებდა. ამიტომ თავიდან, 2008 წლის ნოემბერში ბრიუსელმა „ევროკავშირის მეორე ენერგორევიუ - ენერგოუსაფრთხოებისა და სოლიდარობის სამოქმედო გეგმა“ დაამტკიცა. მისი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ შეიქმნა ევროკავშირის წევრი

ქვეყნების, დეკარბონიზებული, ურთიერთდაკავშირებული მილსადენების სისტემა, ე. წ. „ტრანსევროპული ქსელი“ (TEN). ამავე დროს, განისაზღვრა წევრი ქვეყნების „თამაშის საერთო წესები“ ენერგოპროექტების ირგვლივ მესამე მხარესთან მოლაპარაკებებში, ანუ შეიქმნა „საერთო ინტერესების პროექტების“ (PCI) ისეთი მექანიზმი, რომელიც წევრ ქვეყნებს ბრიუსელთან შეუთანხმებლად უკრძალავს ენერგომომარაგებისა და ტრანზიტის ხელშეკრულებების გაფორმებას.

მეორე მძლავრი ნაბიჯი ბრიუსელმა ამ მიმართულებით, 2009 წლის 8 მაისს, ევროკავშირის პრალის სამიტზე გადადგა. კერძოდ, სამიტზე მიიღეს ისტორიული დოკუმენტი „სამხრეთის დერეფანი – ახალი აბრეშუმის გზა“ (სხვათა შორის, ეს ტერმინი პირველად არა ქ. ასტანაში იქნა 2013 წელს ჩინეთის პრეზიდენტის, სი ძინ-პინის მიერ გამოყენებული, როგორც საყოველთაოდაა მიჩნეული, არამედ ის პირველად სწორედ პრალაში, ასტანამდე 4 წლით ადრე გაჟღერდა), რომელშიც კასპიისპირეთისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ერთად, საქართველოც მოიაზრებოდა. ამ დოკუმენტით განისაზღვრა 3500 კმ სიგრძის, 40 მლრდ დოლარის ღირებულების, „ევროკავშირის სამხრეთის გაზის დერეფნის“ (EU SGC) ოთხი სტრატეგიული პროექტი: „სამხრეთკავკასიური გაზსადენი“ (SCP), რომელსაც მოგვიანებით ეწოდა „სამხრეთკავკასიური გაძლიერებული გაზსადენი“ (SCPX), „ინტერკონექტორი თურქეთი–საბერძნეთი–იტალია“ (ITGI), „ტრანსადრიატიული გაზსადენი“ (TAP) და „თეთრი ნაკადი“ (White Stream). სწორედ ეს უკანასკნელი პროექტი დაზარალდა ყველაზე მეტად მოგვიანებით, ყირიმის და აფხაზეთის ანექსიის შედეგად, რადგან ის საქართველო – უკრაინა (ყირიმი) – რუმინეთის მარშრუტს გულისხმობდა და ევროკავშირისთვისაც, სხვა პროექტებთან შედარებით, უფრო მომგებიანი იყო, ვინაიდან ის ზღუდავდა თურქეთის „სატრანზიტო ამბიციებს“ და ანკარას ბრიუსელზე ზეწოლის ბერკეტებს ასუსტებდა. ასევე, რუსული „გაზპრომის“ ზეწოლის შედეგად სახეცვლილება განიცადა ინტერკონექტორმა ITGI-მაც – მის მაგივრად თურქეთმა და ევროკავშირმა „ტრანსანატოლიური“ და „ტრანსადრიატიკული“ გაზსადენები დააპროექტეს.

ზემოაღნიშნული ცვლილებების შედეგად „დერეფნის“ დარჩენილი სამი პროექტი გულისხმობდა: „შაჰდენიზის“ გაზის აზერბაიჯანი - საქართველო - თურქეთზე გამავალ „სამხრეთკავკასიურ გაძლიერებულ გაზსადენს“ (SCPX - ამოქმედდა 2007 წლიდან), თურქეთის ტერიტორიაზე აგებულ „ტრანსანატოლიურ გაზსადენს“ (TANAP – ამოქმედდა 2018 წლის ზაფხულიდან) და თურქეთი - საბერძნეთი - ალბანეთი - იტალიის დამაკავშირებელ „ტრანსადრიატიკულ გაზსადენს“ (TAP - ამოქმედდა 2020 წლის 31 დეკემბრიდან), ევროპაში ე.წ. მეოთხე, ანუ „სამხრეთის გაზის დერეფნით“ რუსულის ალტერნატიული, აზერბაიჯანული მილსადენის გაზის მიწოდებას. ბუნებრივია, ევროკავშირი ამ მეოთხე დერეფნიდან შეივსებს პირველი დერეფნიდან, ანუ „ჩრდილოეთის ზღვის“ ამოწურული გაზის საბადოებიდან, და მეორე დერეფნიდან, ანუ ჩრდილოეთ აფრიკიდან „არაბული გაზაფხულის“ შედეგად განადგურებული გაზის ინფრასტრუქტურის დანაკლისს. ყოველივე ზემოაღნიშნულის შედეგად, ევროკავშირის სამხრეთ-აღმოსავლეთი და ცენტრალური რეგიონების წევრ ქვეყნებში შეიზღუდება მესამე დერეფნის, ანუ „გაზპრომის“ კონტროლირებადი, 6 გაზსადენის მონოპოლიური მდგომარეობა და ევროპის ეს რეგიონები დივერსიფიცირებული გაზმომარაგების ალტერნატიულ წყაროს მიიღებენ.

„შაჰ-დენიზი-2“ გაზის დასავლური მარშრუტის მთავარი წყაროა

„დერეფნის“ პროექტების დამტკიცებამდე ევროკავშირი გაზომომარაგების დემონოპოლიზაციის მთავარ საშუალებად პანევროპულ „ნაბუქოს“ პროექტს მიიჩნევდა. მისი შევსება თავდაპირველად ირანიდან იგეგმებოდა, მაგრამ 2003 წელს ევროკავშირსა და ირანს შორის ურთიერთობის დამაბვის შემდეგ, ამ პროექტის წყაროდ უკვე ცენტრალური აზიიდან აზერბაიჯანში მიყვანილი „ტრანსკასპიური გაზსადენი“ უნდა გამხდარიყო. რუსეთისა და ირანის დესტრუქციული ქმედებების შედეგად ეს წყაროც გამოირიცხა და „დერეფნის“ შემავსებლად უკვე აზერბაიჯანული გაზი იქნა მიჩნეული. ეს წყარო სათავეს იღებს კასპიის ოფშორული „შაჰ-დენიზის“ საბადოდან. „შაჰ დენიზის“ კონსორციუმში კი „გაზპრომი“ არაა წარმოდგენილი. მისი აქციონერებია: ბრიტანული BP Exploration (Shah Deniz) Limited (28.8%), თურქული TPAO (19.0%), აზერბაიჯანული SOCAR (16.7%), მალაიზიური PETRONAS (15.5%), რუსული LUKOIL (10.0%) და ირანული NICO (10.0%) [2]. მნიშვნელოვანია, რომ TAP - ის ექვს აქციონერს - აზერბაიჯანულ SOCAR (20%), ბრიტანულ BP (20%), იტალიურ Snam (20%), ესპანურ Enagas (16%), ბელგიურ Fluxys (19%) და შვეიცარიულ Axpo (5%)-ს, შორის ორი: SOCAR და BP – „შაჰ დენიზის“ კონსორციუმში არიან წარმოდგენილნი, ხოლო ოთხი - ევროპული კომპანიაა [3], რაც გამორიცხავს ინტერესთა კონფლიქტს მიმწოდებლებსა და გამანაწილებლებს შორის.

„შაჰ დენიზის“ ველი დაახლოებით 860 კვ. კილომეტრია; საბადო აღმოაჩინეს 1999 წელს - თავდაპირველად მარაგები შეადგენდა დაახლოებით 1 ტრილიონი კუბ.მეტრ გაზს და 2 მლრდ ბარელ კონდენსატს. დღეისათვის ამ საბადოზე მოპოვებულია 130 მლრდ კუბ. მეტრზე მეტი გაზი და 31 მლნ ტონაზე მეტი კონდენსატი.

„შაჰ დენიზის“ პირველი ფაზის ათვისება 2006 წელს დაიწყო და წელიწადში ის 10 მლრდ კუბ. მეტრზე მეტ გაზს აწვდიდა აზერბაიჯანს, საქართველოსა და თურქეთს. 2021 წელს „შაჰ დენიზის“ საბადოს მეორე ფაზიდან დაემატება კიდევ 16 მლრდ კუბ. მეტრი გაზი, რაც მთელ მოპოვებას გაზრდის 26 მლრდ კუბ. მეტრამდე.

ეს დამატებითი 16 მლრდ კუბ. მეტრი გაზი „სამხრეთკავკასიური გაზსადენით“ (SCPX) შემოვა საქართველოში, თურქეთში, საბერძნეთში, ბულგარეთში, ალბანეთსა და იტალიაში [4]. საქართველო, ტრანზიტის საფასურად მიიღებს გატარებული გაზის 5%-ს საერთაშორისოს ნახევარ ფასად და 5%-ს - უფასოდ. ამასთან მნიშვნელოვანია, რომ ეკონომიკურის გარდა, „სამხრეთის გაზის დერეფნის“ ამოქმედებას პოლიტიკური ეფექტიც აქვს.

საქართველოს პრემიერ-მინისტრმა, ბატონმა გიორგი გახარიამ ამასთან დაკავშირებით აღნიშნა, რომ თუ დღემდე საქართველო განიხილებოდა, როგორც აზერბაიჯანული გაზის თურქეთში და რუსული გაზის სომხეთში გადასაგზავნი ტრანზიტული ქვეყანა, ახლა ის საერთაშორისო „მოთამაშედ“ მოგვევლინა [5]. ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე გამავალ გაზის ნაკადებს საერთაშორისო გაზომომარაგების დივერსიფიკაციის ხელშეწყობის, გაზის გლობალური მონოპოლისტების დიქტატის შესუსტების ამოცანაც დაეკისრა, რითაც საქართველო ჯერ ევროკავშირის, მომავალში კი სავარაუდოდ, გლობალური ენერგოუსაფრთხოების უზრუნველყოფაშიც მიიღებს მონაწილეობას. TAP-ის ფუნქციონირების დაწყებასა და ევროპის გაზომომარაგების დივერსიფიკაციასთან დაკავშირებით „ატლანტიკური საბჭოს“ უფროსმა ექსპერტმა და კომპანია International Market Analysis LLC-ის დამფუძნებელმა, არელ კოენმა განაცხადა, რომ „...ამ პროექტის ფარგლებში სტრატეგიული მიზანია დამატებითი საკომპრესოროების დადგმა და ევროპაში წლიურად 10 მლრდ კუბ. მეტრი გაზის მიწოდების გაზრდა 20 მლრდ კუბ. მეტრამდე“ [6].

მეტიც, „სამხრეთის გაზის დერეფნის“ ამოქმედებამ და მილებით კასპიური გაზის ევროპამდე მიტანამ, შესაძლოა დააჩქაროს სხვა პროექტების განხორციელება. საუბარია Ionian Adriatic Pipeline (IAP) -ის, TAP-ის მთავარი გაზსადენის განშტოებაზე. კონსორციუმის მიერ, ევროკავშირიდან მიღებული 2.5 მლნ ევროს გრანტით დაპროექტებული ამ მილით, მოხდება ალბანეთიდან მონტენეგროს და ბოსნია-ჰერცეგოვინის, ხორვატიის ქ. სპლიტთან დაკავშირება. ამ 511 კმ სიგრძის გაზსადენის თავდაპირველი წარმადობა იქნება 5 მლრდ კუბ. მეტრი გაზი წელიწადში [7]. მომავალში ამ გაზსადენის აშენება ალბათ ერთ-ერთი არგუმენტია იმისა, რომ აზერბაიჯანიდან ევროკავშირში მიყვანილი „მეოთხე დერეფნის“ მილსადენის გაზი უფრო იაფი იქნება, ვიდრე მისი რუსეთისა და აღმოსავლეთ-ხმელთაშუაზღვისპირეთის კონკურენტებისა.

საქმე ისაა, რომ რუსეთი უკვე აწვდის ბუნებრივ აირს სამხრეთ ევროპას. კერძოდ, თურქეთის დასავლეთ ნაწილს გაზი მიეწოდება „თურქული ნაკადით“ და „გაზპრომი“ მოლაპარაკებულია ბულგარეთის მთავრობასთან დასავლეთ ბალკანეთში, ამავე გაზსადენის მეორე ფაზით, გაზის მიწოდებაზე. ამავე დროს, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში ისახება უკვე მეხუთე დერეფნის კონტურები. საუბარია ისრაელი - კვიპროსი - საბერძნეთის „ისტმედის“ მომავალ გაზსადენზე, რომლითაც აპირებენ ეგვიპტური, „ზოჰრის“, ისრაელის „თამარის“, „დელიტის“, „მარი ბეს“, „ლევიათანის“, კვიპროსის ე.წ. მე-12 ბლოკის („აფროდიტეს“) საბადოების გაზის სამხრეთ ევროპაში გადაგზავნაზე. ამიტომ TAP-ის, და უახლოეს მომავალში, IAP-ის ფუნქციონირების დაწყებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საქართველოსთვისაც, რომელიც აზერბაიჯანული გაზის ტრანზიტის მარშრუტზე მდებარეობს.

ამ მარშრუტის ევროკავშირის მხრივ მხარდაჭერაზე მიუთითებს გაფართოების ევრო-კომისარის, ოლივერ ვარჰელიის 2020 წლის 18 დეკემბერს გაკეთებულ განცხადება, რომ „...სამხრეთის გაზის დერეფნის დასრულების შემდეგ ევროპამ მის დასავლეთ ბალკანეთზე გაგრძელებაზე უნდა იმუშაოს.“ „სოკარის“ ვიცე-პრეზიდენტმა ე. ნასიროვმა კი განაცხადა, რომ „დერეფანს“ საკომპრესოროების დამატების შემთხვევაში, ექნება დამატებითი სიმძლავრე. აზერბაიჯანს შეუძლია „აზშერონის“, „უმიდის“, „ყარაბალის“, „ბაბეკის“, „შაფაგ-ასიმანის“ და აზერი-ჩირადი-გიუნეშლის საბადოების გაზის „დერეფნის“ გაზსადენებში დამატება.“ მეტიც, ე. ნასიროვმა მიუთითა, რომ 2018 წელს გაფორმებული „კასპიის ხელშეკრულებით“, „დერეფანში“ უკვე, ცენტრალური აზიის ქვეყნების გაზი შეიძლება ჩაერთოს 300-კმ სიგრძის „ტრანსკასპიური გაზსადენით“ [8].

„თურანი ჭიშკარი“ ევროკავშირის „დერეფანს“ ვერ გადაკეტავს

ევროკომისარის და „სოკარის“ ვიცე-პრეზიდენტის ზემოაღნიშნული განცხადებებიდან აშკარაა, რომ ევროკავშირის და აზერბაიჯანის მხარდაჭერა დღეს არსებული „დერეფნის“ სამ პროექტზე ვრცელდება. ამიტომ გაუგებარია განცხადებები ბაქო - ნახჩევანის მარშრუტის, ანუ „თურანის ჭიშკრის“, საქართველო - ევროკავშირის კასპიის ნახშირწყალბადების დასავლური „დერეფნის“ ალტერნატივად შესაძლო გამოყენების შესახებ. ამ მარშრუტის იდეა გაჩნდა ყარაბალის კონფლიქტის შეწყვეტის შესახებ 2020 წლის 9 ნოემბრის სამხრეთი შეთანხმების ხელმოწერის შემდეგ. „თურანის ჭიშკრის“ უმთავრესი პროპაგანდისტები არიან თურქეთის პან-თურქული ძალები, რომლებიც ამ გზით ცდილობენ გავიდნენ კასპიაზე, ცენტრალური აზიის ქვეყნებზე და ჩინეთის „ერთი გზა - ერთი სარტყელის“ პროექტზე

კი. ეს ძალები თავის სასარგებლოდ შეთანხმების ბოლო ორ პუნქტს იყენებენ, სადაც ვკითხულობთ:

„11. რეგიონში ყველა ეკონომიკური და სატრანსპორტო კავშირი განიბლო-კება. სომხეთის რესპუბლიკა უზრუნველყოფს სატრანსპორტო კავშირს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის დასავლეთ რეგიონებსა და ნახიჩევანის ავტონომიურ რესპუბლიკას შორის, რათა ორგანიზება გაეწიოს მოქალაქეების, მანქანებისა და ტვირთების შეუფერხებლად გადაადგილებას ორივე მიმართულებით. სატრანსპორტო კონტროლს რუსეთის ფედერალური უსაფრთხოების სამსახურის ორგანოები განახორციელებენ.

12. მხარეთა შეთანხმებით, უნდა განხორციელდეს ახალი სატრანსპორტო კომუნიკაციების მშენებლობა, რომლებიც ნახიჩევანის ავტონომიურ რესპუბლიკას აზერბაიჯანის რეგიონებთან დააკავშირებს“ [9].

შეთანხმების ამ პუნქტებს ზოგიერთი თურქული და აზერბაიჯანული მედია საშუალებები თავისებურ ინტერპრეტაციას აძლევენ და ამტკიცებენ, თითქოს „სატრანსპორტო კავშირი“ და „სატრანსპორტო კომუნიკაციების მშენებლობა“ ევროპისკენ სომხეთის სიუნიკის რაიონის (ყოფილი ზანგეზურის რაიონი) გადაკვეთით ბაქო-ნახიჩევანის მარშრუტის ახალი, საქართველოს გვერდის ამქცევი, ნავთობ და გაზსადენების აგებას გულისხმობს. მიგვაჩნია, რომ ეს ასე არ იქნება 4 ობიექტური მიზეზის გამო:

- სომხეთის სიუნიკის რაიონის გავლით სატრანსპორტო კომუნიკაციების ამუშავება, შეთანხმების მე-11 პუნქტით ეხება „...მოქალაქეების, მანქანებისა და ტვირთების შეუფერხებლად გადაადგილებას ორივე მიმართულებით“ და არა ნახშირწყალბადებს;

- პანთურქული ძალები, „თურანის ჭიშკარზე“ მსჯელობისას, ორი დეტალს არ აქცევენ ყურადღებას: ის სომხეთის ტერიტორიაზე გაივლის და მას რუსი მესაზღვრეები გააკონტროლებენ ისე, რომ ტერიტორია „კუხო“-ს წევრი სომხეთის საკუთრებად რჩება;

- „თურანის ჭიშკრის“ რუსი მესაზღვრეების მიერ გაკონტროლება, ამ რეგიონის ყველა გეოპოლიტიკური მილსადენისთვის რისკის შემცველია. საქმე ისაა, რომ მილსადენების პროექტებს სამხრეთ კავკასიაში ახორციელებენ არა თურქები, არამედ ევროპელები, რომელთა ხელშია აზერბაიჯანული საბადოების უმეტესობა (როგორც ეს ჩანს „შაჰ-დენიზის“ და აზერი-ჩირადი-გიუნეშლის საბადოების ზემოთ განხილული მაგალითიდან). ისმება კითხვა: რაში სჭირდებათ რუსებს თავისი სასაზღვრო ძალებით დაიცვან „გაზპრომისა“ და „როსნეფტის“ კონკურენტი ევროპული ენერჯო-კომპანიების მილსადენები?

- ნახიჩევანის ავტონომიის აზერბაიჯანიდან საქართველოზე გამავალი „სამხრეთკავკასიური გაზსადენით“ მომარაგებაზე, ანუ ბაქო - იგდირი - ნახიჩევანის წლიურად 500 მლნ კუბ.მეტრის სიმძლავრის გაზსადენის გაყვანაზე, ყარაბაღის ომამდე 7 თვით ადრე, ჯერ კიდევ 2020 წლის 25 თებერვალს, ბაქოში აზერბაიჯანის და თურქეთის პრეზიდენტები ხელმოწერილი მემორანდუმით უკვე შეთანხმდნენ [10].

ამ მემორანდუმით ილჰამ ალიევი და მისმა თურქმა კოლეგამ რეჯეპ ტაიპ ერდოღანმა ერთობლივი ინტერესი გამოხატეს ნახიჩევანისკენ, სომხეთის სიუნიკის რაიონის ტერიტორიით გამოყოფილი აზერბაიჯანული ავტონომიისკენ, რკინიგზისა და გაზსადენის აშენებაზე. მოლაპარაკებების განხილვის მთავარი თემა იყო -

შეუძლია თუ არა დაეხმაროს თურქეთს აზერბაიჯანის ნახჭევანის ავტონომიის ენერგეტიკული უსაფრთხოების გაუმჯობესებაში. ცნობილია, რომ აზერბაიჯანი და სომხეთი მაშინ მთიანი ყარაბაღის გამო გაყინულ კონფლიქტში იმყოფებოდნენ. ამიტომ ნახჭევანი დღემდე იძულებულია გაზი მიიღოს მეზობელი ირანიდან 2004 წელს გაფორმებული ირან-აზერბაიჯანის ე.წ. SWAP კონტრაქტით, რაც ნიშნავს, რომ აზერბაიჯანი ნახჭევანში მიღებული ირანული გაზის სანაცვლოდ, იმავე რაოდენობის გაზს აწვდის ჩრდილოეთ ირანის პროვინციებს. ამ 25 წლიანი ხელშეკრულების თანახმად, აზერბაიჯანი ირანს გაზს აწვდის საზღვრისპირა ქ. ასტარას გავლით, ხოლო ირანი ნახჭევანს ქ. ჯულფაში უგზავნის ამ გაზის 85%-ის ეკვივალენტს, დანარჩენს კი ტრანზიტის საფასურად იტოვებს. 2019 წელს ირანში აზერბაიჯანული გაზის გადაზიდვებმა წლიურად 395 მლნ. კუბ. მ. შეადგინა. ნახჭევანი დიდწილად და მოკიდებული ირანიდან ასევე მრავალი სხვა საქონლის იმპორტ-ექსპორტზეც, რაც ამ ქვეყანასთან ნახჭევანის ავტონომიის 179 კილომეტრიან საზღვრის მთელ სიგრძეზე ხორციელდება. წლების განმავლობაში აზერბაიჯანის ხელისუფლება შემფოთებული იყო ნახჭევანის ირანზე ურთიერთდამოკიდებულების გამო.

ნახჭევანისკენ გაზსადენის თურქეთ - საქართველოს გავლით გაყვანის პროექტი ადრეც არსებობდა. ის პირველად შეაჩერეს 2010 წელს, როდესაც აზერბაიჯანსა და ირანს შორის ურთიერთობები გაუარესდა. ამ წელს აზერბაიჯანის ნავთობის ეროვნულმა კომპანიამ „სოკარმა“ ხელი მოაწერა მემორანდუმს გაზსადენის პროექტის შესახებ თურქეთის სახელმწიფო გაზის კომპანია „ბოტასთან“ (Botas). არცერთმა მხარემ არ გამოაქვეყნა ამ გაზსადენის მშენებლობის გრაფიკი და არც განაცხადეს, მიღწეულია თუ არა საკრედიტო ხელშეკრულებები მის დასაფინანსებლად.

გარდა აღნიშნულისა, აზერბაიჯანსა და ირანს შორის ურთიერთობები დაიძაბა მრავალ პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ საკითხთან დაკავშირებითაც. მათ შორის იყო ბაქოს მხარდაჭერა თეირანის წინააღმდეგ დაწესებული აშშ-ს სანქციებისადმი და თეირანის მიერ აზერბაიჯანული ოპოზიციური პარტიის დაფინანსება. ამ დამაბულობის კულმინაცია იყო ირანის მუქარა, რომ შეწყვეტდა ყველანაირ ეკონომიკურ კავშირებს ნახჭევანთან. თავის მხრივ, აზერბაიჯანიც ასევე არაერთხელ შეეცადა გაზის SWAP გარიგების პირობების გადახედვას. დიპლომატიური ურთიერთობა შედარებით გაუმჯობესდა 2013 წელს, ჰასან რუჰანის ირანის პრეზიდენტად დანიშვნის შემდეგ. მაგრამ 2018 წლიდან აშშ-ს ხელახლა დაწესებული ანტი-ირანული სანქციების გამო, ირან-აზერბაიჯანის ეკონომიკური ურთიერთობა კვლავ დაიძაბა.

ამან აზერბაიჯანის მხრივ ნახჭევანსა და თურქეთს შორის ინფრასტრუქტურული კავშირების გაფართოების მოთხოვნა გამოიწვია. ნახჭევანს თურქეთთან 8 კილომეტრიანი საზღვარი აქვს. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 2020 წლის თებერვალში გამართული ბაქოს მოლაპარაკებების შემდეგ, პრესკონფერენციაზე, აზერბაიჯანისა და თურქეთის სახელმწიფოს მეთაურებმა განაცხადეს მემორანდუმის გაფორმების შესახებ ნახჭევანსა და თურქეთის სასაზღვრო ქალაქ ყარსს შორის სარკინიგზო მაგისტრალის მშენებლობაზე. პროექტი წარმოადგენს ბაქოდან საქართველოს გავლით ყარსში მიმავალი სარკინიგზო მაგისტრალის გაგრძელებას. “ამას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. სომხეთის აგრესიული პოლიტიკის გამო ნახჭევანი ცხოვრობს ბლოკადაში, ანუ ალყაშია მრავალი წლის განმავლობაში, ”- განაცხადა მაშინ აზერბაიჯანის პრეზიდენტმა ილჰამ ალიევმა. “ნახჭევანისთვის დიდი პრობლემაა მისი პროდუქციის უცხოურ ბაზრებზე გატანა. ყარსი - იგდირი - ნახჭევანის

რკინიგზის მშენებლობა აღმოფხვრის ამ პრობლემას და ამით გააუმჯობესებს ნახჭევანის ავტონომიური რესპუბლიკის კეთილდღეობას” - თქვა მან. თავის მხრივ, რ. ტ. ერდოღანმა აღნიშნა, რომ დღის წესრიგშია ასევე, ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დასაწყისში ინიცირებული, 160 კილომეტრიანი ტრანსსასაზღვრო გაზსადენის აგება. ”ნახჭევანს მეტი ექნება ბუნებრივი აირი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის კიდევ უფრო გაძლიერდება, როგორც ირანის, ასევე თურქეთის მხარდაჭერით,” - განაცხადა პრეს - კონფერენციაზე თურქეთის სახელმწიფოს მეთაურმა [11].

ზემოაღნიშნული დეტალები არც აზერბაიჯანის და არც თურქეთის არანაირ გეოპოლიტიკურ გაძლიერებაზე არ მეტყველებს. პირიქით, „თურანის ჭიშკრის“ კომუნიკაციები, გახსნის დღიდან, შესაძლოა, სომხების მუდმივი დივერსიების ობიექტი იყოს, ხოლო 5 წლის შემდეგ ისევ სომხეთმა დაიბრუნოს ომით, თუ აზერბაიჯანი არ იქნება თანახმა შეთანხმების გაგრძელებაზე, და თავის მხრივ, მოინდომებს რუსების გაყვანას ყარაბაღის დარჩენილი ნაწილის ძალისმიერად დასაბრუნებლად.

დასკვნა

ამრიგად, „თურანის ჭიშკარი“ უფრო თეორიული ფანტაზიის სფეროდანაა, ვიდრე თურქების გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური კოზირი... რეგიონალური ტრანსკასპიური პროექტების დაწყებამდე, სრულად დაუტვირთავი ბაქო - ახალქალაქი - ყარსის რკინიგზა თურქეთ - აზერბაიჯანის ეკონომიკური თანამშრომლობისთვის, სრულიად საკმარისია. თუმცა, თურქეთში არიან ძალები, რომლებიც საქართველოს არასტაბილურ სატრანზიტო ქვეყნად მიიჩნევენ და ამ ძალებს უნდათ „თურანის ჭიშკრის“ სახით ახალი სატრანზიტო დერეფნის მიყვანა იგდირიდან კასპიისპირეთამდე. უსაფრთხოების რა გარანტიები აქვს ამ დერეფანს?

უმთავრესი პრობლემა ამ მხრივ დაფინანსებაა. მდ. არაქსის გასწვრივ ავტომაგისტრალისა და რკინიგზის აგება აზერბაიჯანს, მართალია, ძვირი დაუჯდება, მაგრამ მაინც თურქეთის დახმარებით, ასე თუ ისე, მოახერხებს. მაგრამ ნახშირწყალბადების მილსადენების გაყვანა ერზერუმამდე (BTC ნავთობსადენში და TANAP-ის გაზსადენში ჩასართავად), დასავლური კომპანიების კონტროლირებული კასპიის საბადოებიდან, თურქეთ-ევროკავშირის და თურქეთ-აშშ ურთიერთობების ბოლოდროინდელი არნახული გამწვავების ფონზე, სავარაუდოდ, გაჭირდება. ცენტრალური აზიის ქვეყნებში, გასული საუკუნის 90-იანი წლებისგან განსხვავებით, თურქეთი აღარ წარმოადგენს არც უმთავრეს ინვესტორს, არც მთავარ სავაჭრო პარტნიორს. იქ მთავარი მოთამაშეები უკვე არა თურქეთი, არამედ - ჩინეთი და რუსეთია. ტრანსკასპიური პროექტების განხორციელების შემთხვევაშიც კი, ცენტრალური აზიის გაზი არა თურქეთისკენ, არამედ ჩინეთისა და რუსეთისკენ მიდის და მომავალშიც წავა, ვინაიდან ამ რეგიონში გაზის საბადოების უმეტესობაზე ლიცენზიები ჩინურ და რუსულ სახელმწიფო კომპანიებს აქვთ შეძენილი. ჩინეთი და რუსეთი ძირშივე აღკვეთენ პანთურქულ სოლიდარობას ცენტრალურ აზიაში, რადგან მათ თავიანთ სინძიან-უიღურის (ჩინეთი) და ვოლგისპირეთ-ჩრდილოეთ კავკასიის (რუსეთი) მუსლიმანური სეპარატიზმის უმთავრეს წამხალისებლად მიიჩნევენ.

იგივე შეიძლება ითქვას „ერთი გზა, ერთი სარტყელის“ გლობალურ პროექტში თურქეთის მონაწილეობაზე. ანკარას აგრესიულ რეჟიმს, სამეზობლოშიც და ხმელთაშუაზღვისპირეთის სხვა რეგიონებშიც, კონფლიქტები აქვს. ცენტრალურ აზიაში „ერთი გზა, ერთი სარტყელის“ პროექტებში თურქეთის ჩართვის სურვილი,

მისი ზემოთ განხილული კონფლიქტების ფონზე, სავარაუდოდ, გაართულებს ანკარას მოსკოვსა და პეკინთან ისედაც დამაბულ ურთიერთობებს.

სწორედ ზემოაღნიშნული არგუმენტები გვეძლევა იმის თქმის საფუძველს, რომ „თურანის ჭიშკარი“ ძველი „დიდი თურანის“ კარგად დავიწყებული პროექტის თეორიული „რე-მეიქა“ და არა ეკონომიკურად დასაბუთებული რეალობა.

ბიბლიოგრაფია

1. იხ. მაგალითად: Азербайджан удвоит поставки газа в ЕС, если получит коридор в Нахичевань. Анкара, 16.12.2020, <http://realtribune.ru/news/world/5590>; Трубопроводные новости и зангезурская паника. <https://minval.az/news/124068453> из кеша Google. Она представляет собой снимок страницы по состоянию на 29 дек 2020 01:03:16 GMT და ა.შ.

2. Shah Deniz Stage 2, Azerbaijan <https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects/major-projects-2018/shah-deniz-stage-2.html>

3. https://ka.wikipedia.org/wiki/ტრანს-ადრიატიკული_მილსადენი

4. მილსადენები, რომლებიც ქმნიან ახალ SGC სისტემას, მოიცავს „სამხრეთ კავკასიის მილსადენის გაფართოებას“ (SCPX). ესაა აზერბაიჯანისა და საქართველოს გავლით 428 კმ ახალ 48 დიუმისანი მილსადენი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე; 59 კილომეტრისანი ახალი 48 დიუმისანი მილსადენი და 2 ახალი კომპრესორი სადგური საქართველოში; ასევე TANAP - 1300 კმ 56 დიუმისანი მილსადენი და 600 კმ 48 დიუმისანი მილსადენი თურქეთის გავლით; და TAP - 878 კმ 48 დიუმისანი მილსადენი საბერძნეთის, ალბანეთისა და იტალიის გავლით. იხ.: <https://www.bp.com/en/az/azerbaijan/home/news/press-releases/shah-deniz-gas-flows-to-turkey.html>

5. შაჰ-დენიზის საბადოდან ევროკავშირში გაზის მიწოდება დაიწყო. <https://for.ge/view/200674/giorgi-gaxaria-Sah-denizis-sabadodan-evrokavSirSi-gazis-miwodeba-daiwyo-es-energousafrTxeobis-mimarTulebiT-didi-wingadadgmuli-nabijia.html>

6. TAP внесет вклад в экономическую безопасность и процветание Азербайджана - Ариэль Коэн. 1 января 2021 13:30 (UTC+04:00) <https://www.trend.az/azerbaijan/business/3358593.html>

7. Albanian President: TAP created premise for accomplishment of IAP <https://news.az/articles/economy/137465>

8. Azerbaijan readies gas for EU. <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Azerbaijan-readies-gas-for-EU-as-Central-Asia-energy-hopes-soar>

9. https://ka.wikipedia.org/wiki/მთიან_ყარაბაღში_ცეცხლის_შეწყვეტის_შეთანხმება

10. <https://news.day.az/economy/1293960.html>

11. Azerbaijan Turkey return to plan for gas pipeline to Azeri exclave. <http://online.flipbuilder.com/myab/eafb/mobile/index.html> pp.4-5; p.8

Zurab Garakanidze
Ph.D, Professor

**THE DEMONOPOLIZATION OF THE GAS MARKET SHOULD NOT BE STOPPED
BY THE TURAN GATE**

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.GARAKANIDZE

Expanded Summary

The last link of the EU "Southern Gas Corridor" completed on December 31, 2020. This completes the preparatory phase of the latest project of the EU's most important corridor to Georgia - the Trans-Adriatic Pipeline (TAP), which started in early November 2020 and began the alternative delivery of the Azerbaijani Shah Deniz pipeline to Russia, an alternative delivery of Russian Gazprom to Europe. The RF energy policy have planned against this goal for the last 30 years, and it is likely that the popularization of the idea of the "Turan Gate" activated after the Karabakh conflict will be directed against the energy corridor to Georgia. In this article, we want to show you the process of creating an "energy corridor" full of these contradictions and highlight some new challenges that the "corridor" is likely to face in the process of functioning.

Prior to the start of regional trans-Caspian projects, a fully loaded Baku-Akhalkalaki-Kars railway for Turkey-Azerbaijan economic cooperation is sufficient. However, there are forces in Turkey that consider Georgia to be an unstable transit country and these forces want to bring a new transit corridor from Iğdir to the Caspian Sea in the form of the "Turan Gate". What security guarantees does this corridor have?

The main problem in this regard is funding. Azerbaijan will build a highway and a railway along the Araks River, which will be expensive, but with the help of Turkey. But the construction of hydrocarbon pipelines to Erzurum (to connect to the BTC oil pipeline and the TANAP gas pipeline) from the Caspian fields controlled by Western companies will inevitably be difficult in the light of the recent unprecedented strain in Turkey-EU and Turkey-US relations.

After the Russia-Georgia war, Russia also used its "energy weapon" on the European energy market to reduce criticism of the invasion of Georgia. That is why, in November 2008, Brussels approved the EU's Second Energy Action Plan - Energy Security and Solidarity Action Plan. Its essence is to create a system of decarbonized, interconnected pipelines of EU member states, e.g. the Trans-European Network (TEN). At the same time, the "Common Rules of the Game" of the member states were defined in the negotiations with the third party on energy projects, i.e. the mechanism of "common interest projects" (PCI) was created, which prohibits member states from concluding energy supply and transit agreements without Brussels.

The second strong step in this direction was taken by Brussels on 8 May 2009 at the EU Prague Summit. In particular, the summit adopted the historic document "Southern Corridor - New Silk Road" (by the way, this term was not first used in Astana in 2013 by Chinese President Xi Jinping as it is widely used, but it was first uttered in Prague, 4 years before Astana) in which, along with the Caspian and Middle Eastern countries, Georgia was also considered. The document identifies four strategic projects, worth \$ 40 billion, for the EU Southern Gas Corridor (EU SGC): the South Caucasus Gas Pipeline (SCP) later renamed the South Caucasus Enhanced Gas Pipeline (SCPX), Interconnector Turkey-Greece-Italy (ITGI), Trans-Adriatic Pipeline (TAP) and White Stream. The latter project most affected by the subsequent annexation of Crimea and Abkhazia, as it involved the Georgia-Ukraine (Crimea) -Romania route and was more profitable for the EU than other projects, as it limited Turkey's "transit ambitions" and Ankara's pressure on Brussels. Weakening levers. In addition, because of pressure from Rus-

sian Gazprom, the interconnector ITGI underwent a change - instead Turkey and the European Union designed "trans-Anatolian" and "Trans-Adriatic" gas pipelines.

Gazprom has not represented in the Shah Deniz consortium. Its shareholders are: British BP Exploration (Shah Deniz) Limited (28.8%), Turkish TPAO (19.0%), Azerbaijani SOCAR (16.7%), Malaysian PETRONAS (15.5%), Russian LUKOIL (10.0%) and Iranian NICO (10.0%) . Significantly, TAP has six shareholders - Azerbaijani SOCAR (20%), British BP (20%), Italian Snam (20%), Spanish Enagas (16%), Belgian Fluxys (19%) and Swiss Axpo (5%). Two of them: SOCAR and BP - are represented in the Shah Deniz consortium, and four - European companies, which excludes conflicts of interest between suppliers and distributors.

Shah Deniz field is about 860 square meters. Kilometers; the field was discovered in 1999 - initially reserves were about 1 trillion cubic meters of gas and 2 billion barrels of condensate. At present, 130 billion cubic meters have extracted from this deposit. More than a meter of gas and more than 31 million tons of condensate.

The first phase of Shah Deniz began in 2006 and it has 10 billion cubic meters per year. It supplied more than a meter of gas to Azerbaijan, Georgia and Turkey. In 2021, another 16 billion cubic meters added from the second phase of the Shah Deniz field, which will increase the total extraction to 26 billion cubic meters.

Therefore, an additional 16 billion cubic meters of gas through the South Caucasus Gas Pipeline (SCPX) will flow to Georgia, Turkey, Greece, Bulgaria, Albania and Italy. Georgia will receive 5% of the exported gas at half-international price and 5% - free of charge. At the same time, it is important that in addition to economic, the launch of the "Southern Gas Corridor" also have a political effect.

In Central Asian countries, unlike in the 1990s, Turkey is no longer either a major investor or a major trading partner. The main players in this region is no longer Turkey, but there are China and Russia. Even in the case of trans-Caspian projects success, majority volumes of Central Asian gas will go to China and Russia, not to Turkey, and will continue to do so, as Chinese and Russian state-owned companies have acquired licenses for most of the region's gas fields. China and Russia are rooting for pan-Turkic solidarity in Central Asia, as they see it as a major promoter of Muslim separatism in their Xinjiang Uyghur (China) and Volga-North Caucasus (Russia) regions.

The same underlined about Turkey's participation in the One Road One Belt (OBOR) global project. Ankara's aggressive regime has conflicts both in the neighborhood and in other Mediterranean regions. The desire to involve Turkey in the OBOR project in Central Asia, amid the conflicts discussed above, is likely to complicate Ankara's already strained relations with Moscow and Beijing.

The above arguments that give us reason to say that the Turan Gate is a theoretical "make-up" of the well-forgotten project of the old "Great Turan" and not an economically justified reality.

Valeri Arghutashvili
PhD in Economics

**BUSINESS STUDIES ISSUES IN THE CONTEXT OF REGIONAL DEVELOPMENT
CASE IN GEORGIA**

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ARGHUTASHVILI

***Annotation.** Education and science and their high quality are strategically important for the sustainable economic development of any country. The development of the quality of education contributes to the increase of the welfare of the country, which is a necessary precondition for the development of a person's personal, professional life and, in general, for society.*

In 2005, Georgia formally joined the Bologna Process and aimed to integrate into the European educational space by reforming its education system. Thus, fundamentally changed approaches to university education; New educational programs have been developed. The paper mainly studies the regional potential of Georgia in this direction.

Despite in-depth reforms and investments made, many issues remain to be addressed, including the link between education and the labor market and the development of entrepreneurial skills at the higher education level.

***Key Worlds:** sustainable development; professional internships; German economic model; labor force; Georgia education system.*

Introduction

EU education policy views the university as a center for the delivery of higher quality education, which is solely responsible for the realization of the knowledge economy. In recent times, it has been particularly emphasized that economic progress depends on knowledge and the use of this knowledge, commonly known as the knowledge economy. However, economic progress has always depended on new ideas and innovations.

Spanish scholar Patricio Montesion calls the university's third mission "community service" and notes that the university may have: 1. a social mission (services without monetary benefits); 2. production mission (university is interested in increasing the turnover of finances); 3. innovative mission (through consulting contracts, problem solving for production, etc.). In the context of the knowledge economy, new knowledge is a prerequisite for economic growth and development.

Research in European universities will be designed in such a way that the graduate is equipped with the necessary competencies for the market, and the research must be relevant to the market and state demand, fulfilling its third mission - serving the community and promoting economic development of the region (country). A university that conducts market-driven research, creates an innovative product which is economically viable for each party. Particular attention has been paid to the cooperation between the university and the business sector after EU policymakers decided, that the in EU should be the most competitive economy in the world. University-business collaboration mainly covers three aspects, namely: the relationship between science and economics, the interorganizational relationship between universities and enterprises, and the interpersonal relationship between professors (scholars) and company employees. For the success of university-entrepreneurship cooperation, this type of cooperation between higher education and its industrial field must be mutually beneficial.

Despite many reforms in the education system, there is a low-productivity labor market due to the imbalance in demand between the types of activities and professions, that young people master today in higher education institutions.

The implementation of various components of the university-entrepreneurship collaboration is precisely the mechanism that demonstrates the effectiveness of the system, which reflects the need of renewal of curricula in higher education institutions in technological areas, which are in line with the needs of entrepreneurship development. To achieve this goal, universities contribute to the development of the region through research and collaboration. For example, it is important.

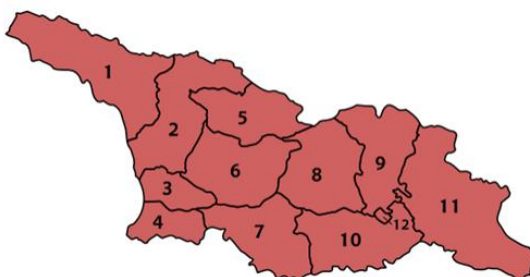
The vocational education and training system is an integral part of the German economic model, as it maintains and develops highly specialized and experienced staff for all types of companies, especially small and medium-sized enterprises. In 2017, 90 % of professional internships in Germany took place in such enterprises. Relatively large companies (with at least 50 employees) play a key role in the German vocational training system, with 76% of them applying for internships, in contrast to medium-sized enterprises (10 to 49 employees), where the figure is 50 %, with 24 % in small enterprises (5 to 9 employees) and micro enterprises (less than five employees) - only 5 %.²

The German vocational education and training system has another positive side. It significantly contributes to the fact, that Germany has the lowest youth unemployment rate (compared to the unemployment of older groups) than other industrialized and emerging economies.³

Economic review of regions - Georgia is a small open economy with population of 3.7 million. Georgia's strong record of economic reforms and improved living standards after Rose Revolution in 2003. The country's economy grew robustly at 5.3 percent per annum between 2005 and 2019, despite major shocks. Poverty declined from 30 percent in 2005 to 14 percent in 2019. Despite the consistent developments, Georgia faces challenging social and economic problems and stays as a lower middle-income country with \$4,786 GDP per capita (current US \$). After liquidating corruption in education system, higher education accessibility increased for youth from poorer families, but accessibility for youth of regions stays problematic, since the educational institutions are mostly concentrated in capital city, Tbilisi.

Georgia is consisted of two Autonomous Republics⁴ and nine regions.

Map of Georgian administrative regions

² <https://www.kfw.de/PDF/Download-Center/Konzernthemen/Research/PDF-Dokumente-Studien-und-Materialien/Internationalisation-of-European-SMEs.pdf>

² <https://www.oecd-ilibrary.org/georgia>

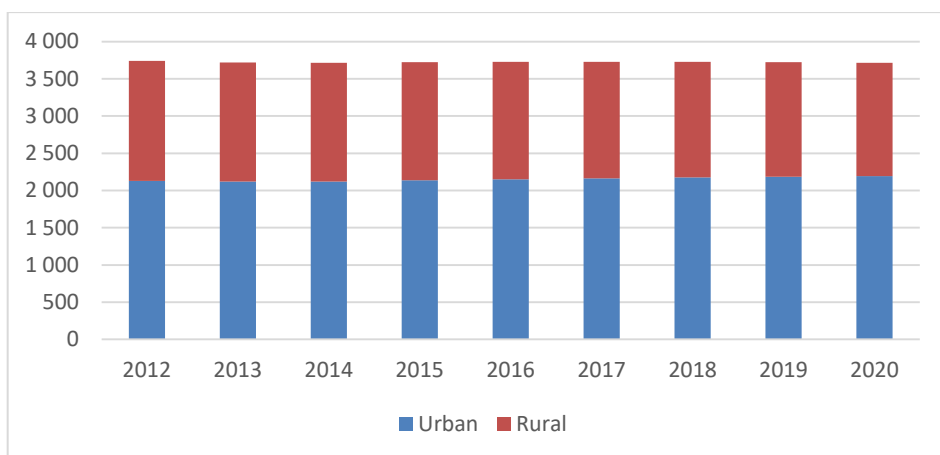
⁴ Apxhazeti A. R. is occupied territory by Russia and is out of control of Georgian government. Therefore data is not accurate and in most cases not known.

	Legend:
1. Abkhazia (out of government control)	7. Samtskhe-Javakheti
2. Samegrelo-Zemo Svaneti	8. Shida Kartli (including Tskhinvali region, so-called South Ossetia, out of government control)
3. Guria	9. Mtskheta-Mtianeti
4. Adjara	10. Kvemo Kartli
5. Racha-Lechkhumi and Kvemo Svaneti	11. Kakheti
6. Imereti	12. Tbilisi

32% of the overall population is concentrated in the capital city, Tbilisi (1.2 million). Second largest region, Imereti contains 13.1% of population, and next comes Kvemo Kartli with 11.7% of overall population. Least populated region is mountainous Racha-Lechkhumi and Kvemo Svaneti with only 0.8% of populations.

In the period between the two population censuses (2002-2014), Georgia’s rural population declined; during this period the rural population decreased by 23.7%, while the decrease in the urban population was 7.1%. Consequently, the urban-rural population ratio has changed considerably: the share of the urban population in total population has increased from 52.3% to 57.2%. However, the decline in the rural population has persisted since the last census conducted.

Graph: Rural-Urban distribution of populations (thousands)

Source: Geostat

29% of overall youth (aged 15-29) live in capital Tbilisi, and then comes Imereti containing 15.4% of overall young population. 12% of total young population live in Kvemo Kartli.

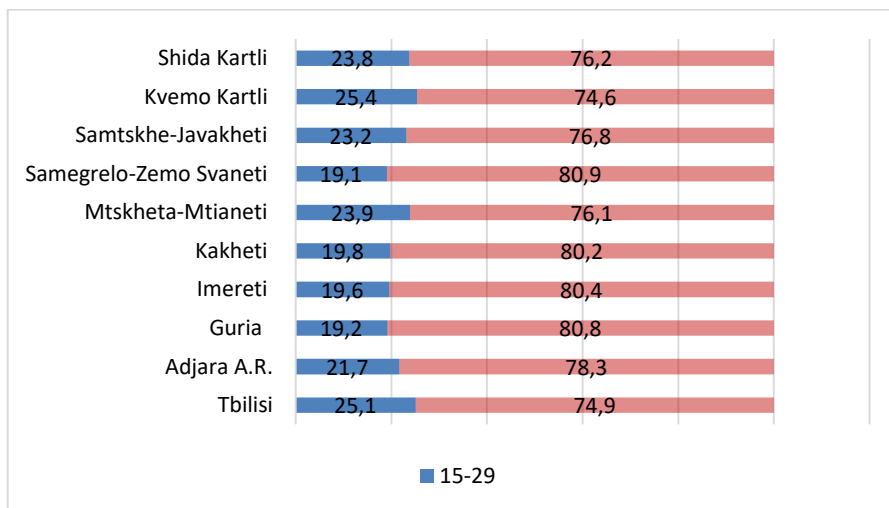
Table: Distribution of Youth Population in Regions, %

	Youth, 15-29 age
Tbilisi	29
Adjara A.R.	8.5
Guria	2.9
Imereti	15.4
Kakheti	8.2
Mtskheta-Mtianeti	2.7
Samegrelo-Zemo Svaneti	9.3
Samtskhe-Javakheti	4.6
Kvemo Kartli	12
Shida Kartli	7.5

Source: Geostat

The share of young people in the regions in the population ranges from 19.1% to 25.4%. In Tbilisi and Kvemo Kartli the share of young people exceeds ¼ of the population. The lowest share of young people is in Samegrelo region (19.1%).

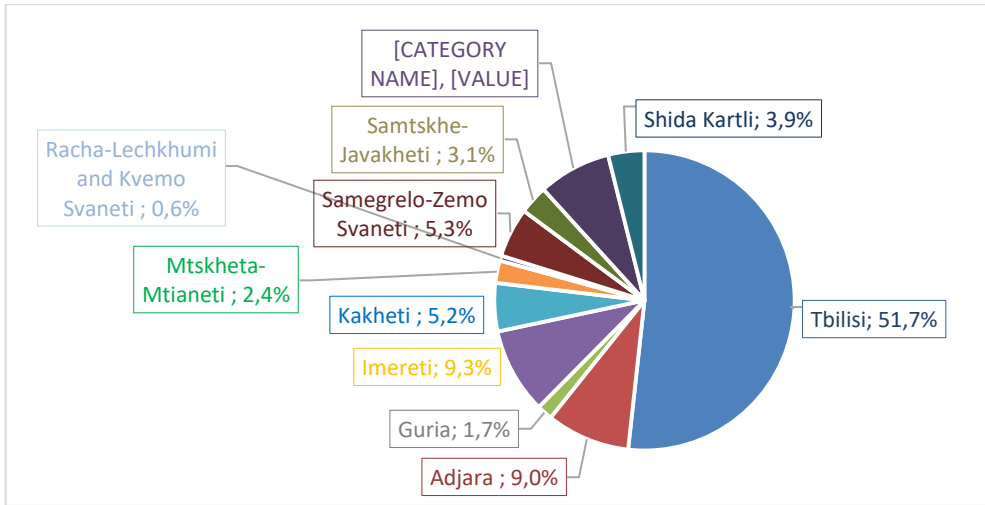
Graph: Share of youth (age 15-29) in total population in regions, %

Source: Geostat

Poor diversification of the rural economy and the low productivity of the agricultural sector causes the lasting weakness of the rural economy. In fact, more than 50% of the overall gross value added is created in Tbilisi (2018 year), which shows that the urbanization level of Georgia’s economy is very high. The smallest share in value added created by the regional economy falls on the Racha-Lechkhumi and Kvemo Svaneti and Guria region (0.6% and 1.7% respectively).

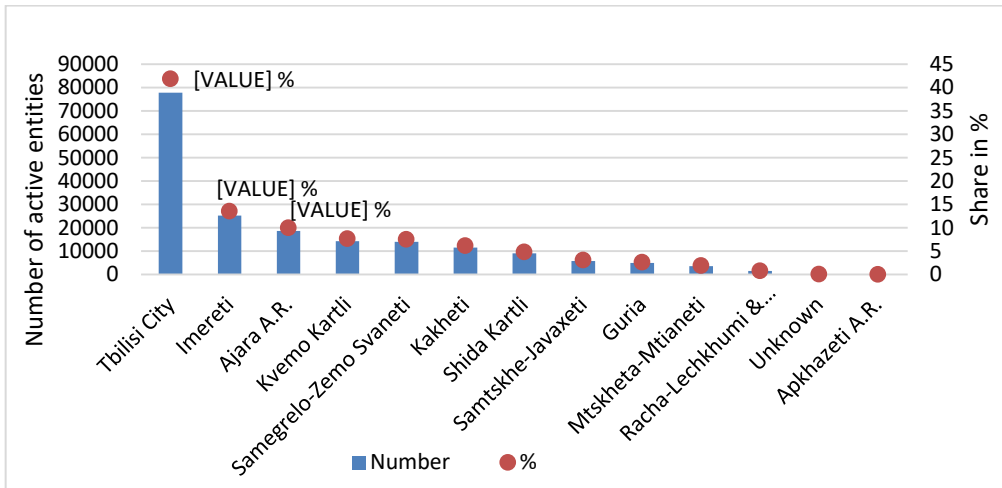
Graph: Distribution of gross value added by regions (mil. gel) (2019)

Source: Geostat

As it was expected, the business activities also are not distributed evenly among regions of Georgia. Among active business entities (185778 entities in total), almost 42% of entities are focused in capital city (77836 entities). The second largest region is Imereti with the share of 13.55% (25165 entities), and next comes Ajara A.R with 10% (18557 entities). The rest eight regions contain 35% altogether (Data for 1 October 2020).

Graph: Number of active entities by regions (2020)

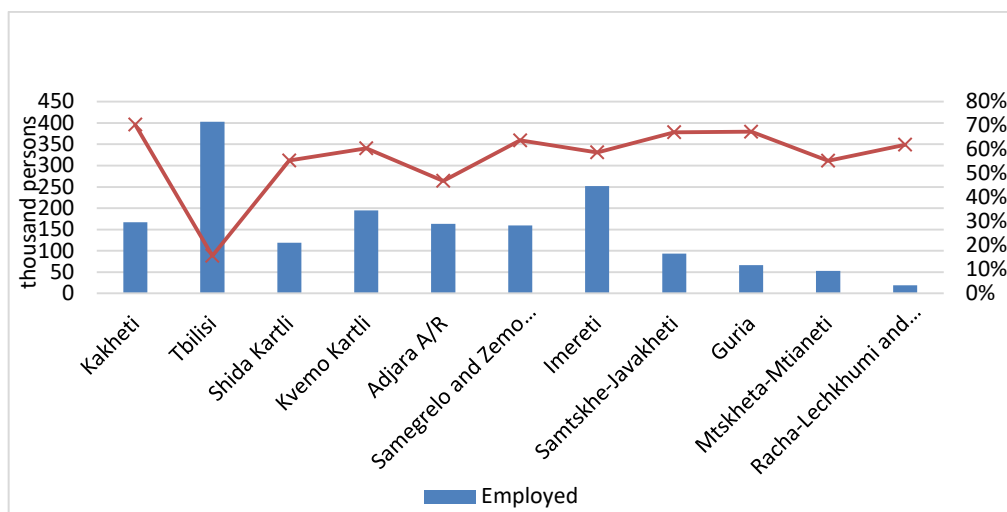

Source: Geostat

As the center of economic activity, the labor force of the country is concentrated in Tbilisi. The overall Labor force of the country is 1911.2 thousand persons and 25.6% is accumulated in the capital (2019 year). The second largest regions in terms of economically active population is Imereti (284.9 thousand persons). Then comes Kvemo Kartli and Adjara A.R. (227.7 and 179.0 thousand persons respectively).

Georgia is following to ILO Bureau of Statistics definitions. According to the methodology, self-employed is defined as a “persons who, during the reference period, performed some work (i.e. at least one hour) for profit or family gain, in cash or in kind” (R. Hussmann’s, Measurement of employment, unemployment and underemployment – Current international standards and issues in their application). Due to the lack of real sector development in regions, big share of the population inertially are following agricultural activities for self-consumption and according to definition, they are counted as self-employees. 49.7% of total employment comes on self-employment and the share is even higher in regions. On average, more than 60% of employees in regions are self-employed and we can assume that the most of them are not considering themselves as employed persons.

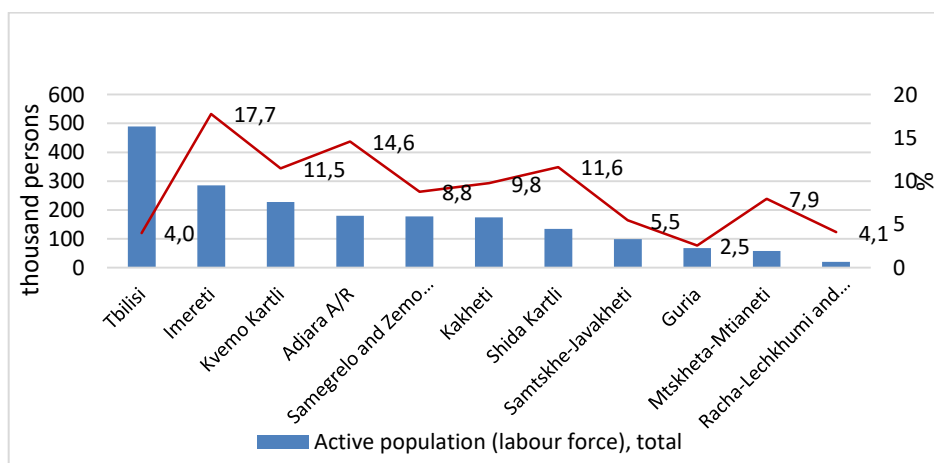
Graph: Employment and self-employment in regions (2019)

Source: Geostat

Officially, in 2019 overall unemployment rate was 11.6%, which is distributed unevenly among regions. In Imereti unemployment rate is highest and it is 17.7%.

Graph: Labor Force and Unemployment in Regions (2019)

Source: Geostat

As a continuation of the discussion above, income of people in regions is rather smaller compare to Tbilisi. In 2019, average nominal wage in Georgia was 1129.5 GEL. Tbilisi stands above the average with 1350 GEL, while the average nominal wage in regions (excluding Tbilisi) was just 750 GEL.

Graph: Average wage by regions (2019)

Source: Geostat

Higher and Vocation Education in Regions

In Georgia, there are 30 universities⁵, 22 teaching universities⁶, and 4 colleges⁷. In addition, there are 8 Orthodox Divinity Higher Educational Institutions. As we see from the table below, more than half of higher education institutions locating in Tbilisi. Variety of universities not only is higher in Tbilisi, but also offers significantly better-quality compare to regional institutions. Consequently, this difference either makes the young person to move to Tbilisi, or stay in region and graduate formally with poor opportunities to get modern knowledge.

Table: Higher Education Institutions

	Public	Private
Tbilisi	8	29
Adjara A.R.	3	5
Guria	-	-
Imereti	2	2
Kakheti	1	2

⁵ **University** – a higher education institution implementing the educational programs of all three cycles of higher education and scientific research

⁶ **Teaching University** – a higher education institution implementing higher education programme/programmes (except for Doctoral programmes). A Teaching University necessarily implements the second cycle – Master’s educational programme/programmes;

⁷ **College** – a higher education institution, implementing only the first cycle academic higher education programmes.

Mtskheta-Mtianeti	-	1
Racha-Lechkhumi and Kvemo Svaneti	-	1
Samegrelo-Zemo Svaneti	1	1
Samtskhe-Javakheti	1	1
Kvemo Kartli	-	-
Shida Kartli	2	-

Source: Geostat

Vocation education becomes more popular lately; but number of offered VETs, verity of specialties, and enrolment stays low in Georgia. At the end of 2019 and the beginning of 2020, vocational education programs were accessible in 10 regions and 37 municipalities (including Tbilisi) of Georgia. State vocational education institutions are accessible in every region in Georgia, while private institutions do not cover small regions (Mtskheta-Mtianeti, Racha-Leckhumi and Kvemo Svaneti, Guria). For the beginning of 2020, there were 89 vocational education institutions in Georgia, 51 of them private and 38 – public. In 2019, 19,312 people were registered for vocational education programs; 79% out of these were registered in public institutions and 21% - in private (Ministry of Education, science, Culture, and Sport of Georgia).

Table: Number of VET educational institutions in Georgia (2019)

	# of VET
Tbilisi	48
Adjara AR	15
Kakheti	6
Kvemo Kartli	4
Mtskheta-Mtianeti region	4
Shida Kartli	6
Samtskhe-Javakheti	4
Imereti	12
Racha-Lechkhumi and Kvemo Svaneti	4
Samegrelo-Zemo Svaneti	6
Guria	4

Source: Geostat

Impact of education in regions

During 2017-2019 years, GeoStat Labor Force Survey (LFS) interviewed 174,851 individuals. The database includes detailed individual level information about demographics, education, profession, employment and type of a job, experience, earnings, etc. Using this data, I analyze the importance of education on labor market outcomes. Among the hired individuals, 46%

have higher education, but we observe that higher education increases chances of employment and positively affects earnings of individuals. In addition to that, as demonstrated by regression analysis below, education also positively affects how successful the person is on a managerial position. We use number of persons under supervision as a proxy to managerial success. As a control variables, the regression analysis include dummies for regions and years, age and age squared, gender and the type of settlement (rural=2, and urban=1). First, we run the regression with dependent variable Number of persons under supervision and then we run the same model with another dependent variable – Hired, which is equal to 1 if person is hired employed and 0 otherwise.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \text{Years_of_education} + \beta_2 \text{Age} + \beta_3 \text{Age}_{sq} + \beta_{4-13} \text{Region}_{dummies} + \beta_{14-15} \text{Year}_{dummies} + \beta_{16} \text{Rural_Urban}$$

Table: Impact of education on labor market outcomes (OLS regression Results)

	Dependent variable (Y)			
	Persons_under_supervision		Hired	
	Coef.	P value		
years_of_education	0.1390*	0.0570	0.0346**	0.0000
Age	0.1893**	0.0130	0.0152**	0.0000
Age_sq	-0.0024**	0.0040	-0.0002**	0.0000
Sex	1.4384**	0.0000	0.0401**	0.0000
Region				
Adjara	-1.0995*	0.0520	0.0387**	0.0000
Guria	-2.1365*	0.0730	-0.0046	0.4570
Imereti	1.3827**	0.0050	-0.0036	0.2930
Kakheti	-2.4334**	0.0010	-0.0060	0.1680
Mtskheta-Mtianeti	-2.7565**	0.0290	0.0588**	0.0000
Racha-Lechkhumi Kvemo Svaneti	-2.7346	0.3070	0.0659	0.0000
Samegrelo - Zemo Svaeti	-1.6248**	0.0270	-0.0321**	0.0000
Samtskhe Javakheti	-1.2161	0.2590	-0.0086	0.1080
Kvemo Kartli	-1.0476*	0.0990	0.0133**	0.0000
Shida Kartli	-1.8710**	0.0210	-0.0106**	0.0170
Year				
2018	0.1470	0.7000	0.0125**	0.0000
2019	0.7966*	0.0370	0.0100**	0.0000
Urban_Rural	2.3013**	0.0000	-0.0899**	0.0000
_cons	-7.3469**	0.0000	-0.3171**	0.0000

Significance of coefficients: **-significant at 95%, *-significant at 90%.

Years of education appears to be statistically significant for both dependent variables (for success on managerial position and for being hired), showing that more years of education increases chances of hired employment and also chances of having better managerial position. One more year of education increases hired employment chances by about 3.5% on average and increases number of people under supervision by about 0.14% on average.

Age is a significant determinant for both, hired employment and managerial success, but in both cases, it has concave down shape (negative coefficient for Age squared variable), indicating that, for example, managerial success increases with age up to 40 years and then it experiences downward trend for older people. Hired employment chances increases as well up to the age of 38 and then declines.

Coefficients of regions show different pattern for the analyzed two dependent variable. Given all other characteristics are equal, people in Adjara, Mtskheta-Mtianeti and Kvemo Kartli have higher chances of hired employment than those residing in Tbilisi (which is taken as base/comparison region), while Samegrelo Zemo-Svaneti and Shida Kartli residents have lower chances of hired employment as compared to Tbilisi. Other regions are not statistically different. As for the number of persons under supervision, only Imereti has statistically higher value than Tbilisi. In rural areas they have more people under supervision in general, which is confirmed by the positive coefficient for rural-urban variable (2.3013) in the corresponding model, but as expected chances of hired employment are significantly lower in rural areas (-0.0899).

Conclusion

It should be noted, that today the university is not just a treasure of knowledge, focused only on teaching and fundamental research. University activities have always been focused on creating knowledge, to which has been added today the intensification of the university activities. Universities, with their triple role (as providers of higher education, research and innovation), are the driving force and organizations of European development. They have the potential to fulfill Europe's goal of becoming a world's leader in a knowledge-based economy and society and a crucial implementer. Therefore, Georgia, which is a bearer of European values, should take into account the European approach of sustainable development. The analysis of Georgia's regional potential presented by us, allows to study the labor market in this direction. All this serves to set a real action plan to strengthen the third role of universities in the future and thus contribute to accelerating the country's economic growth.

ვალერი არღუთაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი

**ბიზნესის განათლების საკითხები რეგიონული განვითარების კრილში -
საქართველოს მაგალითი**

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ARGHUTASHVILI

რეზიუმე

ნებისმიერი ქვეყნის მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისა და წისვლისთვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანია განათლება და მეცნიერება, რომლის კარგი ხარისხი წარმოადგენს ქვეყნის განვითარების გარანტიას. განათლების ხარისხის განვითარება ხელს უწყობს ქვეყნის კეთილდღეობის ამაღლებას, რაც აუცილებელი

წინაპირობაა ადამიანის პიროვნული, პროფესიული და, ზოგადად, სოციუმის განვითარებისთვის.

2005 წელს საქართველო ოფიციალურად შეუერთდა ბოლონის პროცესს და მიზნად დაისახა საგანმანათლებლო სისტემის რეფორმირების გზით ევროპულ საგანმანათლებლო სივრცეში ინტეგრაცია. მიზნიდან გამომდინარე, საუნივერსიტეტო განათლებაში ძირეულად შეიცვალა მიდგომები; შემუშავდა ახალი საგანმანათლებლო პროგრამები. ნაშრომში ძირითადად შესწავლილია საქართველოს რეგიონული პოტენციალი ამ მიმართულებით.

სიღრმისეული რეფორმების და განხორციელებული ინვესტიციების მიუხედავად, კვლავ რჩება ბევრი გადასაჭრელი საკითხი და ამ გამოწვევებს შორისაა განათლების კავშირი შრომის ბაზართან, სამეწარმეო უნარჩვევების განვითარება უმაღლესი განათლების საფეხურზე.

რუსუდან კვარაცხელია

ეკონომიკის დოქტორი, თბილისის ღია უნივერსიტეტის პროფესორი;

ლევანი კიკილაშვილი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბიზნესისა და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის მიმართულებით, დოქტორანტი.

მწვანე ბიზნესი - ჯანდაცვის პრომოციისთვის

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.KVARATSKHELIA.KIKILASHVILI

ანოტაცია. თანამედროვე ბიზნესის „გამწვანება“, ეკომეგობრული პრინციპების გათვალისწინება მნიშვნელოვანი შესაძლებლობაა, ბიზნესის გულდვილის გასაზრდელად, პროდუქტზე მოთხოვნის ზრდისა და მეტი ეკონომიკური დოვლათის შექმნის მიმართულებით. „მწვანე“ ტექნოლოგიების დანერგვა ბიზნესში თანამედროვე მსოფლიოში განსაკუთრებულად მზარდი ტრენდია. ბიზნესი ცდილობს დაიცვას საერთაშორისო ეკოსტანდარტები, რათა ეფექტიანად უპასუხოს მომხმარებლის სპეციფიკურ მოთხოვნას, გავიდეს გლობალურ ბაზარზე და დაიმკვიდროს მყარად ადგილი. ყოველწლიურად იზრდება „მწვანე“ ეკონომიკური სუბიექტების რიცხვი. მათი უმრავლესობა საზოგადოებას ამცნობს, რომ იყენებს ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტექნოლოგიებს, მის მიერ წარმოებული პროდუქტი არ შეიცავს სიცოცხლისთვის საშიშ, ადამიანის ჯანმრთელობისთვის საზიანო, გარემოს დამაზინძურებელ ნივთიერებს. ბოლო დროს მსოფლიოში განსაკუთრებით დამკვიდრდა „მწვანე“ გარემოს შექმნის ტენდენცია ოფისებში. დამსაქმებლების მხრიდან პოტენციური თანამშრომლების მოზიდვის ერთ-ერთ ფაქტორად სწორედ ეს დეტალი ხდება ხშირად უპირატესი. შედეგად მეტია მოტივაცია აღნიშნულ სამსახურში დასაქმებისა მოსახლეობაში მხრიდანაც. ყოველივე ეს სარეალიზაციო საქონელზე გამოიხატება გარკვეული მარკირებით, ნიშანდებით, რასაც მომხმარებელი დღითიდღე მეტ უპირატესობას ანიჭებს. საქართველოში დღეს არსებული მდგომარეობით, არაგადამდები დაავადებების მომრავლების ფონზე, რაც განსაკუთრებულად უკავშირდება არაჯანსაღი პროდუქტებით კვებას, ტოქსიკური ნივთიერებების შემცველი სარემონტო საშუალებების გამოყენებას ძვირადღირებული „ევრორემონტის“ დროს, ტოქსიკური ნივთიერებების შემცველობას ტანსაცმელში, ფეხსაცმელში, საკანცელარიო ნივთებში, ბავშვების სათამაშოებსა და სხვა უამრავი დასახელების ნივთში - მოსახლეობა უფრო მეტად აქცევს ყურადღებას საქონლის მარკირებას და მწარმოებლის გულდვილს. თუმცა მთლიანობაში, მომხმარებლის ინფორმირებულობა და განათლების დონე ამ მიმართულებით მაინც საგრძნობლად დაბალია. დაბალია ასევე მწარმოებლის განათლების დონეც. შესაბამისად, ბაზარზე ეკოლოგიურად უსაფრთხო პროდუქტებზე მოთხოვნა ჯერ კიდევ დაბალია, ამიტომ დაბალია მიწოდებაც. ყველაზე მნიშვნელოვანი, რაც ჩვენ შეგვიძლია დღეს გავაკეთოთ, არის მომავალი თაობის ცნობიერების ამაღლებაზე ზრუნვა, მათში „მწვანე“ და ეკომეგობრული უნარ-ჩვევების გამომუშავების უზრუნველყოფა, რათა თავადვე ჩამოყალიბდნენ ისეთ მეწარმეებად, რომლებიც არ დააზიანებენ გარემოს, ადამიანების ჯანმრთელობას, იქნებიან თავადაც ჯანმრთელნი და მიიღებენ მეტ ეკონომიკურ სარგებელს. მხოლოდ ამ გზით შეგვიძლია განვაკითხოთ „მდგრადი ეკონომიკა“, ამიტომ

უდიდესი მნიშვნელობა აქვს დღეს „მწვანე ბიზნესის“ პოპულარიზაციას საზოგადოების, მომავალი თაობის ჯანდაცვის პრომოციისთვის.

სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება აგროტურიზმი საქართველოში. ის გაცილებით მეტად ეფექტიანი და მიმზიდველი იქნება, თუ აგროტურისტული ობიექტები მეტ ყურადღებას დაუთმობენ საკუთარ მეურნეობაში ბიოლოგიურად სუფთა მეთოდების დანერგვას. აგროტურისტები, რომლებიც მსოფლიოს მასშტაბით ეძებენ საინტერესო ადგილებს, დესტინაციებს, მოტივირებულნი არიან შეისწავლონ და დააკვირდნენ განსაკუთრებულ ტექნოლოგიებს, რომლებიც თანამედროვე მიღწევებთან ერთად გამყარებული იქნება ტრადიციული, ისტორიული გამოცდილებითა და მიდგომებით. საქართველოს აგრარული მიმართულებით ნამდვილად მდიდარი ისტორია გააჩნია, განსაკუთრებული ტრადიციებითა და სპეციფიკური პროდუქტებით. აქვე აღვნიშნავთ, რომ დღეს, როდესაც თანამედროვე ეპოქას, გენური ინჟინერიისა და ქიმიზაციის ეპოქაც უწოდეს, სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს ბიოაგროწარმოების მიმართულება. იმ შემთხვევაში, თუ სოფლის, ასევე ეკო ტურიზმის სექტორი, ისევე როგორც მთელი ტურიზმის სფერო, განსაკუთრებით გაამახვილებს ყურადღებას ბიომომართულებებზე, ამით ქვეყანა მეტ პოპულარიზაციას მოიპოვებს მოკლე დროში და მოიზიდავს გაცილებით მაღალგადახდისუნარიან სეგმენტს. დღს ბიოსაკვები მსოფლიოს მასშტაბით სურსათის ბაზარზე გაცილებით ძვირია, ვიდრე ქიმიურად მოყვანილი.

ასევე სასურველია, მცირემიწიანმა საქართველომ ყურადღება გაამახვილოს მცირე მიწაზე მეტი მოსავლის მიმღებ აგრომიმართულებებზე. ამის შესანიშნავი მაგალითია მიკრომწვანილები (microgreens). სავსებით შესაძლებელია კონკრეტულად ამ პროდუქტით დავაინტერესოთ აგროტურისტები და სპეციალურად მოვიწვიოთ მიკრომწვანილების მოყვანის საუკეთესო პრაქტიკის მისაღებად (რაც რეალურად წარმატებით ჩვენ დავწერეთ ქვეყანაში).

ბიოაგროწარმოება-ეს არის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების ისეთი სისტემა, რომელიც დაფუძნებულია ეკოლოგიურად უსაფრთხო პროცესებზე, ხელს უწყობს ეკოსისტემაში ბუნებრივი წონასწორობის და ბიოაგრომრავალფეროვნების შენარჩუნებას. მსოფლიოში ნამდვილად თვალშისაცემია ბოლო პერიოდის ტენდენცია - ბიომეურნეობების ფართობების ზრდა, უკანასკნელი ათწლეულის მანძილზე აღნიშნული ფართობები გაორმაგდა და 38 მლნ ჰა-ს გადააჭარბა. ბიომეურნეობა წარმოადგენს ინტენსიური სოფლის მეურნეობის ალტერნატივას.

ბიოპროდუქტი - წარმოადგენს ეკოლოგიურად უსაფრთხო ნედლეულიდან წარმოებულ პროდუქტს, რომელიც არის უვნებელი, ვინაიდან გავლილი აქვს სანიტარულ-ჰიგიენური სტანდარტების მოთხოვნებთან შესაბამისობის დამადასტურებელი კონტროლი და რომლის შენახვა, ტრანსპორტირება და რეალიზაცია მხოლოდ ბიოსტანდარტებით გათვალისწინებული მოთხოვნების მიხედვით ხორციელდება.

მეაბრეშუმეობა-აგროტურიზმი საქართველოში განსაკუთრებით მიმზიდველი იქნებოდა აგროტურისტებისთვის, თუ ქვეყანაში მეტი ყურადღება დაეთმობა მეაბრეშუმეობის აღდგენას. როგორც შიდა, ისე გარე ტურისტებისთვის, მეაბრეშუმეობასთან დაკავშირებული საგანმანათლებლო აგროტურები შესაძლებელია დაიგეგმოს ეფექტიანად, საინტერესოდ, შემეცნებითად და გასართობად.

აბრეშუმი საქართველოში უძველესი დროიდან მზადდებოდა. ისტორიული წყაროების თანახმად, ძველ კოლხეთში (დასავლეთ საქართველო) ჯერ კიდევ ძვ. წ.

XIV საუკუნეში იცოდნენ როგორც სელის, ასევე აბრეშუმის ძაფის დამზადების საიდუმლო.

ბიომეცხოველეობაზე დაფუძნებული აგროტურიზმი - ბიომეცხოველეობის ფარგლებში ბიოაგროწარმოება სასარგებლოა როგორც საზოგადოებისთვის, ბიო-პროდუქტებით ბაზრის მომარაგების კუთხით, ასევე ბუნებისთვის, ეკოლოგიისთვის, ვინაიდან ხელს უწყობს გარემოს დაცვას, ცხოველთა კეთილდღეობას, ასევე მაღალია მისი ეკონომიკური და სოციალური ბენეფიტები სოფლის განვითარებაში. ორგანულ მეცხოველეობაში გამოიყენება ალტერნატიული მკურნალობის მეთოდები, როგორცაა ჰომეოპათია და ფიტოთერაპია, გვერდითი ეფექტების გარეშე. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ პროფილაქტიკისა და მკურნალობის აღნიშნული მეთოდები გაცილებით ნაკლები დანახარჯით ხასიათდება, ვიდრე ქიმიური გზით ჩატარებული ვეტერინარული მკურნალობა.

თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და მოთხოვნადი ხდება ეკოლოგიური პროდუქციის წარმოება მეცხოველეობის, კერძოდ სახორცე მიმართულების დარგში, სადაც მელორეობას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია.

აგროტურისტისთვის, რომელიც საქართველოში ჩამოდის ბუნების, გარემოს დასათვალიერებლად, აგრარული მიმართულებების შესასწავლად და სხვა მიზნით, უმნიშვნელოვანესია ქართული გასტრონომიის, გამორჩეული კულინარიული შედეგების დაგემოვნება და მასტერკლასები ამ მიმართულებით. ბევრი ქართული ცნობილი და მოთხოვნადი კერძის ერთ-ერთ მთავარ ინგრედიენტს ხორცი წარმოადგენს. ხორცი კი, მით უფრო გემრიელი და განსაკუთრებულია, როდესაც ცხოველი თუ ფრინველი არის გამოზრდილი ყოველგვარი ქიმიური დანამატების, ჰორმონებისა და ანტიბიოტიკების გარეშე. ბიოსაკვებით გამოკვებილი ცხოველისა და ფრინველის ხორცი ცალსახად განუმეორებელ გემოვნურ თვისებებს სძენს მწვადს, ხინკალს და სხვა ისეთ კერძებს, რაც ნამდვილად სავიზიტო ბარათია თითქმის ყველა ტურისტული თუ სხვა სახის რესტორნისთვის.

საკვანძო სიტყვები: მწვანე ბიზნესი, ჯანდაცვა, მწვანე, პრომოცია, ეკომეგობრობა, მოზარდის ჯანმრთელობა.

შესავალი

თანამედროვე ბიზნესისთვის „მწვანე“ და ეკომეგობრული პრინციპების გათვალისწინება მნიშვნელოვანი შესაძლებლობაა, რაც მსოფლიოში განსაკუთრებით მზარდი ტრენდია. სხვადასხვა ტიპის ბიზნეს კომპანიები ცდილობენ, საკუთარი საქმიანობა მოარგონ არსებულ გლობალურ თუ ლოკალურ ეკოსტანდარტებს, საჭიროებებს, რათა ეფექტიანად უპასუხონ როგორც ეკოლოგიურ გამოწვევებს, ასევე მომხმარებლის სპეციფიკურ მოთხოვნას.

1990-იანი წლებიდან, გარემოს მნიშვნელობის შესახებ ცნობიერების ამაღლებამ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაზე მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია, "მწვანე" ტენდენციების დანერგვა-გამოყენების კუთხით, ბაზარზე გაჩნდა ახალი ცნებები, როგორცაა - მწვანე საკვები, მწვანე მოწყობილობა, მწვანე ქარხნები და ა.შ. ყოველივე ამან დააჩქარა მრავალი პროცესი და შეიქმნა მზარდი სამომხმარებლო მოთხოვნა მწვანე ბიზნესში. მეცნიერების ნაწილი ამტკიცებს, რომ შემდეგი საუკუნეები იქნება სრულიად „მწვანე“ კონცეფციის მატარებელი და ეს ეპოქა უკვე დაიწყო. ცვლილებები ეხება ყველაფერს, მათ შორის სამეცნიერო დარგებსაც, მაგ: მწვანე მარკეტინგი, ჩვეულებრივი მარკეტინგისგან განსხვავებით, კიდევ უფრო

მოქნილი ხდება, რადგან მთავარი ფასეულობა ადამიანის ჯანმრთელობაზე ზრუნვაა. ეს კი საერთაშორისო ბაზრებზე კონკურენტუნარიან გარემოს ქმნის, ეფექტიანი ხდება საწარმოების მიერ რესურსების გონივრული გამოყენება და მაღალფასეული კამპანიების წარმოება. მწვანე მარკეტინგი დიდი გამოწვევაა თითოეული ქვეყნის კერძო ბიზნესს საქმიანობაში და წარმოადგენს სრულიად ახალ შესაძლებლობებს, რომელსაც ათვისება სჭრდება [ZHANG., 2000].

მთელ მსოფლიოში წლიდან წლამდე მზარდია „მწვანე“ ბიზნესსუბიექტების რიცხვი. ამ მიმართულებით აქტიურდებიან ქართული კომპანიებიც. დღეისთვის უკვე რამდენიმე კომპანია აფიქსირებს გარემოსდაცვით მიზნებთან თავსებადობას, ეკომეგობრული, ეკოლოგიურად უსაფრთხო პროდუქტის წარმოებით თუ გარემოსდაცვითი ღონისძიებების გატარებით.

ასეთ კომპანიებს განეკუთვნება: AE Solar (მზის პანელების წარმოება); FREGO-BUS (ელექტროავტობუსების წარმოება); „აიქარი“ (ელექტრომობილის წარმოება); „ბიოდიზელ ჯორჯია“ (ეკოლოგიური საწვავის წარმოება); ბიოაგრო (მცენარეთა ბიოლოგიური დაცვის ცენტრი) და ა.შ.

მიუხედავად კომპანიების ნაწილის სოციალური პასუხისმგებლობისა და „მწვანე“ მიდგომებისა, როდესაც საქმე გარემოს ეხება, საზოგადოების დიდი ნაწილი მხოლოდ დღევანდელი დღის საჭიროებებით მოქმედებს, ხვალინდელ დღეზე, მომავალი თაობისთვის, საზოგადო ბუნებრივი რესურსებისა და გარემოს შენარჩუნებაზე ზრუნვა კი ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ პოპულარული. ამრიგად, „მწვანე ბიზნესის“ პოპულარიზაცია, „მწვანე“ პროდუქტების შესახებ ინფორმაციების გავრცელება, „მწვანე“ ტექნოლოგიების დადებითი მხარეების წარმოჩენა, „მწვანე“ ადგილების შექმნა და სხვა მნიშვნელოვანი მიზნით შედეგზე ორიენტირებული ღონისძიებების გატარება ძალზე მნიშვნელოვანია.

ადამიანები ყოველთვის ვახდენთ ზემოქმედებას გარემოზე, თითოეული ჩვენგანი ვალდებულია, საკუთარი წვლილი შეიტანოს გარემოს დაცვაში. ამისთვის უამრავი მიზეზი არსებობს: დასასვენებელი ადგილები გაცილებით ლამაზი გახდება, როცა დასუფთავებული იქნება და არა პიკნიკის ნარჩენებით დაბინძურებული; მოსახლეობა გაცილებით ჯანსაღი და ძლიერი იქნება, თუ ნაგავში არ გადაიყრება სახიფათო მუნიციპალური, ინერტული, სამედიცინო თუ სპეციფიკური ნარჩენები, როგორცაა საბურავი, ბატარეა, აკუმულატორი, ელექტრო თუ ელექტრონული მოწყობილობები და სხვ.; ცხადია, საშუალო და გრძელვადიან პერსპექტივაში ტურიზმის განვითარებისთვის აუცილებელი ფაქტორია ჯანსაღი გარემო, სუფთა და სოციალურად პასუხისმგებლიანი ქვეყანა, სადაც ტურისტს ჩამოსვლის სურვილი გაუჩნდება.

რაც შეეხება „მწვანე ბიზნესს“, გარემოს დაცვა მწარმოებლისთვის სხვადასხვა უპირატესობას ქმნის:

შესაძლებელია ფულის დაზოგვა და მეტი ეკონომიკური სარგებლის მიღება, ვინაიდან გარემოს დაცვა, პირველ რიგში არის მატერიალური, მათ შორის ფულადი რესურსების შენარჩუნება. წარმოების გონივრული დაგეგმვით შესაძლებელია დაიზოგოს ენერჯია, წყალი, ნედლეული, საწვავი ტრანსპორტისთვის;

ქაღალდის გონივრული გამოყენებით, მეორადი ფურცლების გადამუშავებით შესაძლებელია შესაფუთი ქაღალდისა და ტრანსპორტირებისთვის საჭირო ყუთების მომზადება, რაც შეამცირებს ლოგისტიკის ხარჯებს და სხვ.

მაშინ, როდესაც საქმე ეხება გარემოს დაცვას და ამ მიმართულებით კონცეპტუალურ მიდგომას, „მწვანე“ და „ჩვეულებრივ“ კომპანიებს შორის შეინიშნება მნიშვნელოვანი განსხვავება. ხშირად საწარმოთა უმრავლესობა აღნიშნავს, რომ „გარემოს დაცვა ძვირია“. თუმცა, არსებობს ფაქტები და დადასტურებული დეტალები, რის საფუძველზეც წარმოება ნაკლები დანახარჯით აღწევს მეტ ეკონომიკურ სარგებელს, ეს კი ფულის დაზოგვას და მოგების ზრდას ნიშნავს.

გარემოსდაცვითი საქმიანობით ბიზნესი მომავალში მყარად იმკვიდრებს ადგილს. იმ შემთხვევაში, თუ ქვეყანაში კომუნალური გადასახადები გაზრდას, ნავთობზე, წყალს ან ელექტროენერჯიაზე გაიზრდება, „მწვანე“ კომპანია, რომელიც უკვე ტრადიციულად გაცილებით ეფექტიანად იყენებს აღნიშნულ რესურსებს, მნიშვნელოვან უპირატესობას მოიპოვებს ბაზარზე უმოკლეს დროში, მაშინ როდესაც, ეს ფაქტი სხვა კომპანიებისთვის შესაძლოა გაკოტრების საფუძველიც კი გახდეს. ასევე, თუნდაც ტექნიკური დაზიანების შემთხვევაში, როდესაც ზიანდება ელექტროსადგური, გაზის გადამცემი მილები, სისტემა, მათზე სრულად დამოკიდებული კომპანია იძულებულია შეაჩეროს ფუნქციონირება, რაც იწვევს მის ფინანსურ თუ მორალურ ზარალს, როგორც კომპანიის ადმინისტრაციის, თანამშრომლების, ასევე მომხმარებლის მიმართ.

ასევე, საკმარისად მყარი და ეკონომიკური სარგებლის ზრდაზე ორიენტირებული არგუმენტი ბიზნესის „გამწვანებისთვის“ არის ბრენდის გამყარება, გუდვილის ზრდა. თანამედროვე კომპანიების გარემოსდაცვითი და სოციალური პასუხისმგებლობის ზრდა მათი ნდობის ფაქტორის ზრდის წინაპირობაა, როგორც ადგილობრივ, ასევე საერთაშორისო დონეზე, გლობალურ ბაზარზე. ექსპორტზე ორიენტირებული ქვეყნის ეკონომიკის პირობებში, კომპანიებს შორის გლობალურ ბაზარზე გასასვლელად კონკურენცია საკმაოდ მძაფრია. წარმოების პროცესში საერთაშორისო სტანდარტების დაცვა უპირობოდ მნიშვნელოვანი გამოწვევაა კომპანიებისთვის, რის გარეშეც მათი პროდუქტი გლობალურ ბაზარზე უზრალოდ ვერ გავა. საერთაშორისო სტანდარტები და ნორმები კი თავისთავში მოიცავს პროდუქტის ეკოლოგიურად უსაფრთხოების გარანტიებს. თუ კომპანიას არა აქვს ამბიციური ექსპორტისა და გლობალური ბაზრების დაპყრობაზე, ადგილობრივ ბაზარზე მისთვის უცილობლად მეტი უპირატესობის საფუძველია მაღალი ხარისხის პროდუქტი, ამ შემთხვევაში იგი ხდება გაცილებით მნიშვნელოვანი ღირებულებითი ჯაჭვის ნაწილი. მდგრადი, „მწვანე“ და უსაფრთხო ტექნოლოგიების გამოყენებით კომპანიის გუდვილი განუზრუნავად მზარდია, რაც მის პროდუქტებზე მოთხოვნას ზრდის.

მეტი „მწვანე ბიზნესი“, მეტი „მწვანე პროდუქტი“ ზრდის ქვეყნის იმიჯს და იგი გაცილებით მიმზიდველი ხდება ინვესტორებისთვის. შესაბამისად, ბიზნეს სექტორს შეუძლია, იყოს ქვეყნის ეკონომიკის ზრდის მოტივატორი, დღეს, როდესაც მსოფლიოში სულ უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება გარემოს დაცვას, ზოგადად დამოკიდებულებას, აზროვნებას და კონცეპტუალურად აქტუალური ხდება ამ კუთხით კომპანიის მხრიდან ნებისმიერი გადადგმული ნაბიჯის მნიშვნელობა. პლასტმასის საგნებზე უარის თქმით, ნარჩენების დაუყრელობითა და მათი გადამუშავებით, დაზოგილი ენერჯითა და წყლით, ბუნებრივი რესურსების დამზოგავი უნარ-ჩვევების გამომუშავებით თითოეულ ჩვენგანში მივაღწევთ არა მხოლოდ გარემოს გაუმჯობესებას, არამედ საკუთარი კეთილდღეობის ამაღლებას, დამოკიდებულების შეცვლას გარემოსადმი, რაც გრძელვადიან პერსპექტივაში ქვეყნის მდგრად განვითარებას შეუწყობს ხელს.

მსოფლიოში „მწვანე ბიზნესის“ როლი იმდენად დიდია, რომ კომპანიების შესახებ ინფორმაციის გავრცელების უმთავრეს წყაროდ გამოიყენება (სოც.ქსელები, მედია საშუალებები, რადიო და ა.შ). ეს საშუალებები ხელს უწყობს ბიზნეს ჰოლდინგებს, გააზიარონ და გადასცენ ინფორმაცია, მათთვის ყველაზე მნიშვნელოვან სამომხმარებლო სეგმენტს (B2B) და (B2C)-ის, ამ დროს კი აუცილებელია, ზუსტად შეისწავლო მომხმარებლის ქცევა, მათი სურვილები, საჭიროებები, ინტერნეტ პლატფორმებში არსებული აქტივობა, ის, თუ რა სახის მასალას ეცნობიან, რათა არსებული მონაცემების ანალიზით, დახვეწო ლოიალურობის ზრდის ფაქტორები მომხმარებლისთვის მნიშვნელოვანი პროდუქტის/მომსახურების მიღებისას [Sato et al. 2013].

„მწვანე ბიზნესის“ მოდელი მთელ მსოფლიოში პოპულარულია, თუმცა გარდა ბიზნესისა, აღნიშნული მიდგომა, კონცეფცია უკვე ყოველდღიური ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში ხდება უსაზღვროდ პოპულარული. გარემოზე ზრუნვა, რესურსების დაზოგვა, ალტერნატიული გზების მიება, უკვე ერთგვარ მოძრაობას წარმოადგენს, მრავალი კრეატიული გადაწყვეტილებით, რაც ბევრ პოზიტივს ქმნის ადამიანებისთვის. „მწვანე ბიზნესი“ „მწვანე“ და კრეატიული ინიციატივებით თანამშრომლებს უქმნის ჯანსაღ და სასიამოვნო გარემოს, ხელს უწყობს მათი ჯანმრთელობის გაუმჯობესებას, საყოფაცხოვრებო ნარჩენების შემცირებას. ყოველივე ეს კი ხელს უწყობს როგორც ზოგადად კომპანიის, ასევე თითოეული თანამშრომლის სოციალური პასუხისმგებლობის ამაღლებას, სოციალურ განვითარებას, სოციალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, სხვადასხვა სოციალური პროექტების ფარგლებში ღონისძიებების გატარების შედეგად.

კომპანია, რომელიც ორიენტირებულია გარემოს დაცვასა და ეკოლოგიურად უსაფრთხო პროდუქტის წარმოებასა თუ მომსახურებაზე, უნდა ითვალისწინებდეს შემდეგ ფაქტორებს:

- ელექტროენერჯის გონივრული გამოყენება

ელექტროენერჯის დაზოგვა თითოეული ჩვენგანისთვის მარტივად დაცვადია და გაცილებით მეტად შედეგიანი, რაც გარემოზე ზრუნვისას სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი კომპონენტია. ოთახიდან მინიმუმ 10 წუთით თუ გავდივართ, ოფისში ნათურის ჩაქრობა ჩვევად უნდა გვექცეს. დავამონტაჟოთ სენსორები, ელექტროსანათების ავტომატურად გასათიშად, მაშინ როცა არ გვჭირდება. შევიძინოთ ენერგოეფექტური ნათურები, რომლებიც ჩვეულებრივ ნათურებთან შედარებით ელექტროენერჯის დაახლოებით მესამედს მოიხმარს. ეს ფაქტი გარემოზე ზრუნვის დანიშნულებას ატარებს.

- დამგზავრება გარემოს გასაჯანსაღებლად და ფინანსების დაზოგვისთვის

ყოველდღიური სიარული სამსახურში საკუთარი ავტომობილით არცთუ ისე მცირე ფინანსური ხარჯია, რომ არაფერი ვთქვათ ავტომობილისთვის გამოყენებული საწვავის დაზოგვაზე. თუ „მწვანე ბიზნესი“ დანერგავს „დამგზავრების“ სისტემას კომპანიაში, შესაძლებელია შეიქმნას სპეციალური პლატფორმა, სადაც თითოეულ თანამშრომელს შეუძლია ყოველდღიური საჭიროებისა თუ შესაძლებლობის მონიშვნა. „დამგზავრების“ სისტემა გულისხმობს რამდენიმე თანამშრომლის ერთად გადაადგილებას პერიოდულად, სხვადასხვა ავტომობილით.

- ალტერნატიული, ეკოტრანსპორტი

ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტრანსპორტი – ველოსიპედი, გვაძლევს საშუალებას, ვიცხოვროთ ჯანსაღი ცხოვრების წესით, დავზოგოთ ფინანსები საწვავისთვის და არ გამოვიყენოთ იგი, დავიცვათ გარემო.

ვიართ ფეხით მეტი, ფიზიკური აქტივობით ჯანმრთელობას შევუწყობთ ხელს.

„მწვანე ბიზნესს“ შეუძლია წახალისოს მსგავსი ღონისძიებები სხვადასხვა ფორმით. მაგალითად, პროკრედიტბანკმა ჩაატარა ასეთი სახის სარეკლამო აქცია – „მართე ეკოტრანსპორტი, შექმენი შენი ცხოვრების სტილი“, აქცია ემსახურებოდა საქართველოს ტერიტორიაზე სს „პროკრედიტ ბანკის“ მიერ გამოშვებული Debit Mastercard®- Flex Card ბარათების გამოყენების აქტივობის გაზრდას.

„მწვანე ბიზნესს“ შეუძლია მსგავსი ღონისძიებები დაგეგმოს საკუთარი თანამშრომლების მოტივაციის ასამაღლებად, მიმართონ გადაადგილების ეკოლოგიურ, გარემოსდაცვითი ეფექტის მქონე საშუალებებს.

- „მწვანე“ გარემო ოფისში

თანამშრომლები, დასაქმებული ადამიანები ცხოვრების დიდ დროს ოფისში ატარებენ. მათი ჯანმრთელობისთვის, ძლიერი იმუნიტეტისთვის აუცილებელია, რომ ოფისში დაცული იყოს ჯანსაღი გარემო. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს იმ სივრცეს, სადაც გვიწევს დიდი ხნით ყოფნა. შეიძლება იყოს ევრორემონტით გამორჩეული, ფემინებელური ოფისი, თუმცა სარემონტო საშუალებების შემადგენლობა არ იყოს ეკოლოგიურად უსაფრთხო. ასეთი საშიშროება არსებობს შპალერებში, საღებავებში, იატაკის მასალებში, ავეჯის მასალებში და ა.შ. ამიტომ „მწვანე“ ბიზნესი ცდილობს ისეთი ავეჯი, იატაკის საფარი და საღებავები შეიძინოს, რაც არ შეიცავს ტოქსიკურ ქიმიურ ნივთიერებებს.

გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია ოთახის „მწვანე“ ინტერიერის მოწყობა. იმ პირობებში, როდესაც ქვეყანაში ჰაერის დაბინძურება პრობლემა დგას და სულ უფრო აქტუალური ხდება, განსაკუთრებით დიდ ქალაქებში, სადაც მოჭარბებული მშენებლობები და გამონაბოლქვია, ყველაზე ესთეტიკური, სწრაფი და მარტივი გამოსავალია ოთახის ისეთი მცენარეების შეძენა-გამრავლება, რომლებიც გამოყოფენ ჟანგბადს. რა თქმა უნდა, მათ შორის უამრავია ამავე დროს ვიზუალურადაც ლამაზი და მიმზიდველი, რაც კიდევ უფრო ახალისებს ამ ფაქტს. მცენარეებზე ზრუნვა, მათთან ერთად სუნთქვა და სხვა ფსიქოლოგიური ფაქტორები ამავე დროს ძალიან დადებითად მოქმედებს ადამიანების განწყობაზე, ამაღლებს მათ მოტივაციას და სამსახურში ყოფნის დროს ხდის სასურველს.

არანაკლებ საფრთხილია საკანცელარიო ნივთები, ერთჯერადი ჭურჭელი, რასაც იყენებენ თანამშრომლები ოფისში, იყოს ეკოლოგიურად უსაფრთხო მასალისგან დამზადებული.

ასევე, უმნიშვნელოვანესია, ოფისის დასუფთავება ეკოლოგიურად უსაფრთხო ჰიგიენური საშუალებებით.

- ქალაქის ეკონომია

სასურველია „მწვანე ბიზნესის“ ადმინისტრაცია თანამშრომლებს სახელმძღვანელო მასალებს და სხვა აუცილებელ ინფორმაციას აწვდიდეს ციფრული და არა ბეჭდური სახით. ეს უმარტივესია. ოფისის გადაყვანა ციფრულ რეჟიმზე მის გუდავილს საგრძობლად ამაღლებს..

- კომპიუტერების ეკონომიური და ეფექტიანად გამოყენება

თითქმის ყველა ოფისში კომპიუტერები მუდმივად ჩართულია, რაც უზარმაზარ ენერჯიას ხარჯავს. ამიტომ „მწვანე“ ბიზნესმა უნდა დაამკვიდროს წესი და განუვითაროს თანამშრომლებს უნარი, გამოუმუშავოს ჩვევა, მაშინ, როდესაც არ სარგებლობენ კომპიუტერით, გათიშონ და გამორთონ დენის წყაროდან, ეს მინიმუმ გაანახევრებს ენერჯიის ხარჯვას. სასურველია, მცირე შესვენების დროს, კომპიუტერები ძილის რეჟიმში იმყოფებოდეს, რაც ენერჯიის მოხმარებას საგრძნობლად, თითქმის 70%-ით ამცირებს. ასევე ოფისში უნდა გაითიშოს ნებისმიერი სხვა მოწყობილობა, რასაც არ იყენებენ იმ დროისთვის თანამშრომლები. ეს ფაქტი ენერჯიის დანახარჯის მეოთხედს დაზოგავს. ასევე, სასურველია „მწვანე ბიზნესმა“ ინვესტირება მოახდინოს ენერგოეფექტურ ტექნიკაში, მონიტორებში, კომპიუტერებში, პრინტერებში და სხვ.

გარდა ამისა, სასურველია, აუცილებელი ბეჭდვის შემთხვევაში, გამოვიყენოთ ფურცლის ორივე მხარე, რისთვისაც საჭიროა პრინტერის გადაყვანა სათანადო, ორმხრივ და სწრაფი ბეჭდვის რეჟიმზე. არსებობს ასევე, პრინტერის საშუალებით რესურსების დაზოგვის სხვადასხვა თანამედროვე ინსტრუმენტები.

- უნარჩენო ტექნოლოგია

„მწვანე ბიზნესის“ უმთავრესი მიდგომა უნარჩენო ტექნოლოგია უნდა იყოს. ნარჩენების ხელახლა გამოყენება გარემოზე ზრუნვის კუთხით დიდი სოციალური პასუხისმგებლობაა. სასურველია კომპანიას ჰქონდეს გაფორმებული კონტრაქტები ყველა, გადამამუშავებელ კომპანიასთან, რაც არსებობს და აცხადებს პროგრამებს, აქციებს. თუმცა, ამავე დროს, თავადაც უნდა იყოს აქტიური ორგანიზატორი, ამ მიმართულებით საინტერესო და მრავალრიცხოვანი საზოგადოების ჩართვის მოტივზე აგებული ღონისძიებებისა. ჩატაროს სემინარები, ტრენინგები, მომხმარებლებისთვის, სტუდენტებისთვის, დაინტერესებული საზოგადოებისთვის, თუ რისი გადამამუშავება და ხელმეორედ გამოყენება არის დაშვებული, რისი არა. მიიღოს მონაწილეობა მოსახლეობის ცნობიერების ამაღლებაში.

ტერმინი 3R აღნიშნავს სამი ინგლისური სიტყვის საწყის ასოებს:

 Reduce (შემცირება) - ნარჩენების მინიმიზაცია - ცალკეულ ადამიანთა ან მთლიანად საზოგადოების მიერ წარმოქმნილი ნარჩენის შემცირება.

 Reuse (ხელახალი გამოყენება) - უკვე მოხმარებული ნივთების მეორედ, ხელახლა გამოყენება, რაც ზოგავს დროს, ენერჯიას, რესურსსა და ფულს.

 Recycle (გადამამუშავება/რეციკლირება) - გამოყენებული ნივთების ან ნარჩენების ტექნოლოგიური გადამამუშავება იმავე ან სხვა სახის პროდუქციის მისაღებად [ნარჩენების მართვა., 2020].

- ვიდეო კონფერენციები

ციფრული კომუნიკაცია ხშირ შემთხვევაში გამართლებულია. დღეს კორონა ვირუსის გამო შექმნილი პანდემიის პირობებში, დისტანციური შეხვედრები, ონლაინ კონფერენციები, სემინარები თითქმის ყველა ორგანიზაციისთვის ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. თუმცა, არა პანდემიის დროს ვიდეო კონფერენციების ჩატარების შესაძლებლობა ბევრად ზოგავს ენერჯიას და სხვა რესურსებს აუდიტორიაში, საკონფერენციო დარბაზებში ჩატარებასთან შედარებით. ზოგავს თანამშრომელთა ტრანსპორტირების, ღამისთვის, კვების ხარჯებს და ა.შ. შესაბამისად, ცალსახად გონივრული იქნება „მწვანე ბიზნესმა“ ინვესტიციები დააბანდოს ისეთ ტექნოლოგიებში, რაც ვიდეოკონფერენციების ორგანიზების საშუალებას მისცემდა.

- წყლის ეკონომია

წყალი სიცოცხლის საფუძველია, თუმცა ონკანის ღიად დატოვება ან წყლის წვეთებად მოდინება საათობით, დღეების, თვეების მანძილზე ადამიანების ყურადღებას ყოველთვის ვერ იქცევს. ფაქტობრივად წელიწადში ამ გზით უსარგებლოდ დახარჯული წყლის ოდენობა წამში 10 000 ლიტრია.

- ჯანსაღი კვება და საკვების ნარჩენების შემცირება

სწორი და ჯანსაღი კვებით ადამიანები ჯანმრთელობას ვინარჩუნებთ. ორგანიზმისთვის სასარგებლო და საჭირო ნივთიერებებით აღსავსეა ბიოლოგიურად სუფთა მეთოდით მოყვანილი საკვები პროდუქტები. ბიომეურნეობის ფარგლებში ხდება როგორც გარემოს დაცვა, ასევე ადამიანის ჯანმრთელობაზე ზრუნვა. არ ირღვევა ბიოცენოზი, ვინარჩუნებთ ბიომრავალფეროვნებას. ბიოპროდუქტები შეიცავენ ორგანული ნივთიერებების, მშრალი ნივთიერებების იმ რაოდენობას, იმ ფორმით, რაც სჭირდება ორგანიზმს. ასევე ძალიან სასარგებლოა გაღვივებული პროდუქტის მირთმევა. ღივი-ეს არის მცენარის სულ ახლახან გაღვივებული თესლი. იგი აღსავსეა ანტიოქსიდანტებით, ვიტამინებით, მინერალებით. მნიშვნელოვანია ასევე, რომ ღივი კოლოიდური ფორმით შეიცავს აღნიშნულ სასარგებლო ნივთიერებებს, რაც მათ ორგანიზმში იოლად ათვისებას უწყობს ხელს. ძალიან სასარგებლოა ასევე ახლად აღმოცენებული მცენარე, 2 ფოთლის დონეზე, ე.წ. მიკრომწვანელი, მასში, ისევე როგორც ღივი კოლოიდური ფორმით არის სასარგებლო ნივთიერებები და დამატებით მასში არის ასევე ქორფა ქლოროფილი, რაც ჟანგბადის უზადოდ მნიშვნელოვანი წყაროა. ჯანსაღი კვება დღეს მნიშვნელოვანია, როგორც არასდროს, პანდემიისას, მკვლელ ვირუსს მხოლოდ ძლიერი იმუნიტეტით თუ გავუმკლავდებით.

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ საკვებად პლასტმასის კონტეინერების გამოყენება როგორც ჩვენი ჯანმრთელობისთვის, ისე გარემოსთვის არის საზიანო. აუცილებელია გამოვიყენოთ არაერთჯერადი, ეკოლოგიურად სუფთა ნედლეულზე დამზადებული ჭურჭელი.

შევამციროთ ოფისის ღონისძიებებსა და წვეულებებზე ჩამოსხმული წყლისა და ყავის გამოყენება, ჩავანაცვლოთ ისინი გაფილტრული წყლით, ბიოჩაით, მცენარეული ჩაით, ბიოყავით, ჯეჯილის კოქტეილით და სხვა ხილის სმუზებით.

დღეს ისე, როგორც არასდროს, მნიშვნელოვანი ხდება, სამომხმარებლო სემენტის ზუსტი ანალიზი, დაინტერესებული მხარეების გამოკვეთა, პროდუქტისა სასიცოცხლო ციკლის განსაზღვრა და მასში გარემოს დაბინძურების ფაქტორების გათვალისწინება, რაც თავისთავად ზრდის მწვანე პროდუქტების წარმოებისა და შენარჩუნების მაჩვენებლებს, რომ თან ზრუნავდე ეკოლოგიური მდგომარეობის მუდმივ გაუმჯობესებაზე, თან კი უფრო მეტი დადებითი ეფექტი შექმნა, გარემო ბირობების ეფექტიანობის ამაღლებაში [Chen., 2011].

მწვანე პროდუქტების განვითარება შეიძლება დაეხმაროს კომპანიებსა და ეკონომიკას მდგრადობის შენარჩუნებაში, რადგან გარემოს დაბინძურების საკითხი, სულ უფრო მეტ პროდუქტის მომხმარებელს ადარდებს, სწორედ ამიტომ ეს შეიძლება გახდეს ძლიერი კონკურენტული იარაღი, ისინი მზად არიან გადაიხადონ მეტი მწვანე პროდუქტის შესაძენად [Bhat., 1993]. შესაბამისად, უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე, მომხმარებლები მიდრეკილნი არიან შეიძინონ მწვანე პროდუქტები, ეს კი მწვანე ტექნოლოგიების ეპოქის შექმნის მთავარი საფუძველია [Makower et al. 2009; Pollard 1999]. სწორედაც, რომ დღეს, უფრო და უფრო მეტი კომპანია ახდენს

პროდუქციის დიზაინის შეცვლას და მუშაობს მწვანე პროდუქტის ხაზის შექმნაზე. ტექნოლოგიურ-გარემოსდაცვითი ეპოქაში, კომპანიებისთვის აუცილებელი ხდება ახალი პროდუქტების განვითარების პროცესში გარემოსდაცვითი მენეჯმენტის ფილოსოფიის ცოდნა, რათა ფარდობითი უპირატესობის მოპოვება შეძლონ როგორც შიგა, ისე გარე ბაზრებზე [Pujari et al. 2003].

დისკუსია

2020 წლის ნოემბის მიწურულს ჩავატარეთ თვისებრივი კვლევა „მწვანე ბიზნესი ჯანდაცვის პრომოციისთვის“, მასში მონაწილეობა მიიღეს საკლვევი საკითხის ირგვლივ არსებულმა ცნობილმა ექსპერტებმა. გვინდა მოკლედ გადმოვცეთ კვლევის შედეგები:

პროფესორი ჯანდაცვის მენეჯმენტის მიმართულებით №1, საუბრობს, რომ მოზარდებისა და ახალგაზრდების ჯანმრთელობა-განვითარება განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მთელ მსოფლიოში. ნაადრევი სიკვდილის შემთხვევების 75% და მოზრდილი ადამიანების საერთო ავადმყოფობის ტვირთის მესამედი ცხოვრების პირობებსა და ქცევის ნორმებთანაა დაკავშირებული, რისი ჩამოყალიბებაც სწორედ ახალგაზრდა ასაკში მიმდინარეობს. აღნიშნულ ფაქტორებს განეკუთვნება დაბინძურებული გარემო, სიღარიბე, ინფორმაციასა და ჯანდაცვის სერვისებზე დაბალი ხელმისაწვდომობა, თამბაქოს მოხმარება, პასიური ცხოვრების წესი, ძალადობა. მოზარდობის ასაკში ჯანსაღი უნარ-ჩვევების გამომუშავება და ასაკობრივი რისკების აცილება ხელს უწყობს ქმედით, ხანგრძლივ და პროდუქტიულ სიცოცხლეს. ამიტომ მნიშვნელოვანია მაქსიმალურად მოვახდინოთ მოზარდში ჯანსაღი ცხოვრების წესის სტიმულირება, გავატაროთ ჯანმრთელობის რისკებისგან დამცავი ღონისძიებები, რაც უმნიშვნელოვანესია ქვეყნის მოსახლეობის ზოგადი ჯანმრთელობის ხარისხის ასამაღლებლად [თვისებრივი კვლევა., 2020].

ჯანდაცვის მენეჯმენტის მაგისტრი №2 - გარემოს ფაქტორების, აზბესტის გავლენა მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე. 21-ე საუკუნეში აქტიურად გამოიყენება როგორც ბუნებრივი, ისე ხელოვნური მასალები. ამ მასალების გადამამუშავებისას ატმოსფერული ჰაერი მნიშვნელოვნად ბინძურდება და საფრთხეს უქმნის ადამიანის ჯანმრთელობას. ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურება მსოფლიოსთვის მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს. იგი არის ავადობისა და სიკვდილის გამოწვევის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი. მსოფლიოში მრავალი საერთაშორისო, არასამთავრობო ორგანიზაცია (UNFP; WHO; IARC; ILO) და ქვეყნის ადგილობრივი ჯგუფები არის ჩართული, როგორც ქიმიური ნივთიერებების მოხმარების რეგულაციებზე, ასევე შემდგომ მის გაუვნებელყოფაზე. აზბესტი მიეკუთვნება ბუნებაში არსებული ბოჭკოვანი მინერალების ჯგუფს. ბუნებაში მისი ექვსი სახეობა გვხვდება. (თავისი მინერალური ბუნების მიხედვით აზბესტი იყოფა ორ ჯგუფად) სერპანტინის ჯგუფი, ქრიზოტოლი, ე.ი თეთრი აზბესტი; ამფიბოლის ჯგუფი: ანტოფილიტი, აქცინოლიტი (მწვანე აზბესტი), აქტინოლოტი, ტრემოლიტი, კროკიდილიტი (ლურჯი აზბესტი), ამოზიტი (ყავისფერი აზბესტი). გამოირჩევა მაღალი მდგრადობით, ცეცხლგამძლეა, მჟავაგამძლეა, თერმული სტაბილურობა ახასიათებს, აქვს კარგი სიმკვრივი, ბგერის შემაკავებლის უნარიანობა, ნესტგამძლეობა და წყალგაუმტარობა, ასევე მაღალი ტემპერატურისადმი მდგრადობა; კონსტრუქციული და საიზოლაციო თვისებებით გამორჩეული, რადიაციისგან დაცვისუნარიანი მასალაა. აზბესტს ფართო გამოყენება აქვს მსოფლიო ინდუსტრიასა და მრეწველობის 98

სხვადასხვა დარგში 3600-მდე პროდუქტში. აზბესტი კლასიფიცირებულია, U.S. Department of Health and Human Services (HHS), ამერიკის ჯანდაცვის და სოციალური დახმარების დეპარტამენტის; EPA (Environmental Protection Agency)-გარემოს დაცვითი სააგენტოს, International Agency for Research on Cancer (IARC) კიბოს შემსწავლელი საერთაშორისო სააგენტოს მიერ, როგორც ადამიანის ორგანიზმზე მოქმედი კარცეროგენი, იწვევს კიბოს, ცნობილია, როგორც ფარული მკვლელი და წარმოადგენს გლობალურ საფრთხეს. აზბესტის ზეგავლენის ქვეშ მყოფი ადამიანი, კლინიკურად 20-40 წლის შემდეგ შეიძლება გამოვლინდეს, ცნობილი დაავადებებია: აზბესტოზი, მეზოთელიომა, ფილტვის კიბო, ხორხის კიბო, საკვერცხეების სიმსივნე, ლარინგეალური სიმსივნეები და ა.შ. აშშ-ში აზბესტის ზემოქმედებით 12000-დან 15000-მდე სიკვდილი რეგისტრირდება. მსოფლიოში სიკვდილიანობის 107 000 შემთხვევა ფიქსირდება სამუშაო ადგილზე. მსოფლიოში 125 მილიონი ადამიანი კვდება სამუშაო ადგილზე აზბესტის ზემოქმედების გამო. აზბესტის წარმოება მრავალ კომპონენტთან საკითხადაა მიჩნეული - ერთი მხრივ, მნიშვნელოვანია როგორც ეკონომიკური და სამშენებლო ინდუსტრიის აღორძინებისთვის, მეორე მხრივ, პრობლემურ საკითხს წარმოადგენს, როგორც მავნე ზეგავლენის მქონე ერთ-ერთი მთავარი წყარო, ადამიანთა ჯანმრთელობისთვის. საქართველო მიეკუთვნება აზბესტშემცველი მასალების, ნაკეთობების შემომტან და მომხმარებელ ქვეყნების ჯგუფს. შემოდის, როგორც ამფიბოლური, ასევე ქრიზოტილური აზბესტ-შემცველი პროდუქცია. მსოფლიოს 62 ქვეყანაში აზბესტის წარმოება და გავრცელება არის აკრძალული. ლიდერი სახელმწიფოები: რუსეთი, ყაზახეთი, ინდოეთი, ინდონეზია, ბრაზილია, ჩინეთი. სამწუხაროდ, საქართველო მიეკუთვნება აზბესტ-შემცველი მასალების, ნაკეთობების შემომტან და მომხმარებელ ქვეყნების ჯგუფს. ქვეყანაში შემოდის, როგორც ამფიბოლური, ასევე ქრიზოტილური აზბესტშემცველი პროდუქცია. აზბესტშემცველი მასალების გამოყენების მოცულობის, პირობების, დასაქმებულთა რაოდენობის შესახებ ინფორმაცია ხელმისაწვდომი არ არის. საბედნიეროდ, 1992 წლიდან არ ფუნქციონირებს აზბესტშემცველი სამშენებლო მასალების წარმოება, მაგრამ სამშენებლო ინდუსტრიის აღმავლობის პირობებში გაიზარდა მასზე მოთხოვნა. აზბესტის ყველა სახეობა არის კარცეროგენი, იწვევს კიბოს, არის ფარული მკვლელი და წარმოადგენს გლობალურ საფრთხეს [თვისებრივი კლვევა., 2020].

საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და გავნითარების ცენტრის წარმომადგენელი №3 საუბრობს მომხმარებლის უფლებებზე, საიტს www.momxmarebeli.ge ასობით ათასი ვიზიტორი ჰყავს წელიწადში. ფეისბუქის გვერდი 28 ათასზე მეტი მიმდევრით, მუდამ გამოირჩევა მაღალი ხარისხის, როგორც ნაბეჭდი მასალით, ისე მედიის, ვიდეოკლიპების მიმართულეებით. შესაძლებელია საკანონმდებლო ცვლილებების ლობირება, იურიდიული კონსულტაციები და სხვა, რაც მნიშვნელოვანი საკითხია, მომხმარებლების დაცულობისა და მათი უფლებების ხელშეწყობისთვის [თვისებრივი კლვევა., 2020].

არასამთავრობო ორგანიზაცია №4 აერთიანებს ყველა „მწვანე“ მწარმოებელს, ვინც აცხადებს, რომ მისი პროდუქტი არ შეიცავს სიცოცხლისთვის საშიშ ნივთიერებებს, დამზადებულია ეკოლოგიურად უსაფრთხო ნივთიერებებისგან, ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტექნოლოგიებით (მოყვანილია, გადამუშავებულია, შეფუთულია, ტრანსპორტირებულია, ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტექნოლოგიებითა და მეთოდებით), არ აბინძურებს გარემოს და ა.შ. მათი გაერთიანება ერთ სივრცეში

მართლაც მნიშვნელოვანი საკითხია. არასამთავრობო ორგანიზაცია ეწევა საგან-მანათლებლო-საინფორმაციო კამპანიას როგორც მწარმოებლების, ასევე მომხმარებლებისთვის და სწორედ მათ აკავშირებს ერთმანეთთან. მომხმარებელს უხსნის, თუ რატომ უნდა შეიძინოს ეკოლოგიურად უსაფრთხო, ეკო-მეგობრული, ბიოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიებით მოყვანილი საკვები/სამომხმარებლო პროდუქტი და როგორ განასხვავოს ჯანსაღი და არაჯანსაღი პროდუქტი ერთმანეთისგან; რა მავნე ზეგავლენას ახდენს ადამიანის ჯანმრთელობასა და გარემოზე არაჯანსაღი, არაეკოლოგიური ტექნოლოგიები და ქმედებები და რა დადებით ზეგავლენას ახდენს ბიოლოგიურად სუფთა, ეკოლოგიურად უსაფრთხო პროდუქტი ჯანმრთელობაზე [თვისებრივი კლვევა., 2020].

არასამთავრობო ორგანიზაცია №5 ამბობს, რომ იცავს გარემოს მდგრადი განვითარების ხელშესაწყობად დაგეგმილ აქტივობებს, ამიტომ აქტიური მუშაობა მიმდინარეობს რამდენიმე მიმართულებით: კლიმატის ცვლილებასთან ბრძოლა, რესურსების მდგრადი მართვა, ჯანსაღი, წარმატებული, კლიმატის მიმართ სტაბილური თემის ფორმირება-განვითარება, გარემოსდაცვით საკითხებში ქალთა ჩართულობა, მათი როლის ზრდა, განვითარების მწვანე მიმართულებების დანერგვის მიზნით. იქიდან გამომდინარე, რომ მდგრადი განვითარება მიიღწევა კომუნიკაციის, თანამშრომლობისა და საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფის თანამონაწილეობის შედეგად, ორგანიზაცია აქტიურად მუშაობს ამ მიმართულებით. იგი საზოგადოებრივ თუ კერძო სექტორს, მთავრობას, ადგილობრივ თემებს ეხმარება არსებული გარემოსდაცვითი პრობლემების მოგვარებაში თანამედროვე, ეფექტიანი გზით. ორგანიზაცია აცხადებს საგრანტო კონკურსებს ახალგაზრდების ჩართულობისთვის გარემოს დასაცავად და „მწვანე“ გარემოს განვითარებისთვის [თვისებრივი კლვევა., 2020].

ბიზნესი - ხის ეკოსათამაშოების/ნაკეთობების საწარმო №6 ამბობს, რომ იდეა გაუჩნდათ, ეწარმოებინათ საკუთარი ბავშვებისთვის ეკოლოგიურად უსაფრთხო სათამაშოები, ვინაიდან ბაზარზე წარმოდგენილი იყო არცთუ ისე უსაფრთხო, დაბალი ხარისხის პროდუქტი, სურდათ ეწარმოებინათ სათამაშოები უსაფრთხო მასალებითა და ტექნოლოგიებით, ხელმისაწვდომ ფასად. ახალი სათამაშოების იდეების რეალიზებამ შექმნა ეკოსათამაშოების, სპორტული აქტივობისთვის საჭირო ნივთების, ეზოების მოწყობის, საბავშვო ოთახის ავეჯის, შინაური ცხოველების სახლების წარმოება. „დღეს მნიშვნელოვანია ბაზარზე აჩვენო, რომ ნამდვილად შეგწევს უნარი, იყო გამორჩეული, აწარმოებდე ეკოლოგიურად უსაფრთხო პროდუქციას და ქმნიდე განსაკუთრებულ ხარისხს, ამიტომ ვითვისებთ ადგილობრივ ბაზარს, ვზრდით წარმოებული პროდუქციის ასორტიმენტს, ვფიქრობთ საზღვარგარეთის ბაზარზე პროდუქციის გატანას, ხელს ვუწყობთ კონკურენტუნარიანი ფასის წარმოქმნას და შენარჩულებას, ვაორგანიზებთ უნარჩენო-წარმოებას, რაც თავისთავად გულისხმობს, ბრიკეტების დამზადებას ღუმელებისთვის“ - განაცხადა რესპოდენტმა [თვისებრივი კლვევა., 2020].

ბიზნესი №7 - ეკოლოგიურად უსაფრთხო ჰიგიენის საშუალებები. ქართული ნატურალური სამკურნალო საპონი მზადდება უძველესი ქართული ოჯახური ტრადიციით, ალპურ ზონაში შეგროვილი მცენარეებისგან. აწარმოებს ათზე მეტი სახეობის სამკურნალო, ნატურალურ საპონს. პროდუქცია მზადდება მხოლოდ ბიოლოგიურად სუფთა ნედლეულისგან, ძვირფასი ეთერზეთისაგან, ალპურ ზონაში მზარდი სამკურნალო ბალახებისგან, რაც ძალიან სასარგებლოა ადამიანის

კანისთვის. კომპანია ნატურალური ჰიგიენური საშუალებების რეალიზაციას ახდენს მთელი საქართველოს მასშტაბით [თვისებრივი კლვევა., 2020].

ბიოლოგიური მეურნეობების ექსპერტი №8 გვესაუბრა ბიოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიებზე, პერმაკულტურზე, ბიორგანულ მეურნეობებსა და ბიოდინამიურ მეურნეობაზე, პესტიციდებითა და შხამ-ქიმიკატებით მოყვანილი პროდუქტებით გამოწვეულ საფრთხეებზე, მათსა და ბიო პროდუქტებს შორის არსებულ განსხვავებაზე ჯანმრთელობისთვის და სხვა ბევრ საინტერესო საკითხზე. მანვე აღნიშნა, რომ უმთავრესი პრობლემა ამ მიმართულებით არის განათლების დონის სიმცირე როგორც მწარმოებელში, ასევე მომხმარებელში. მისი აზრით, თუ მომხმარებელი სათანადოდ იქნება ინფორმირებული, ჯანდაცვისთვის მნიშვნელობანი პროდუქტების შესახებ, ჯანმრთელობისთვის სასარგებლო და მავნე პროდუქტების თაობაზე, მას ჩამოყალიბებული და სწორად ფორმირებული ექნება მოთხოვნა ბაზარზე, რაც შესაბამისად გამოიწვევს მაღალი ხარისხის მიწოდებას ბაზარზე. მზარდი მოთხოვნა მზარდ მიწოდებას განაპირობებს, რაც ზოგად ვითარებას გააუმჯობესებს, როგორც ადამიანის ჯანმრთელობის, ასევე გარემოს დაცვის მიმართულებით [თვისებრივი კლვევა., 2020].

სკოლის დირექტორი №9 მის სკოლაში არსებული ეკოკლუბი მუშაობს ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტექნოლოგიების მოძიებაზე, მათ დანერგვაზე მოსწავლეთა ოჯახებში, მშობლებამდე სწორი ინფორმაციის მიტანასა და გავრცელებაზე. სკოლაში სანიმუშო მოდელების აგებასა და რეგიონის ფემრებისთვის მაგალითის მიცემაზე. როგორც სკოლის დირექტორი გვეუბნება, ეკოკლუბის ამ საქმიანობამ (არასამთავრობო ორგანიზაცია №4-ის ხელშეწყობით), უკვე მიაღწია დადებით კომერციულ შედეგსაც კლუბის წევრი მოსწავლეების ოჯახებისთვის. ის აცხადებს, რომ ეს ყველაზე სწორი მიდგომაა. ადამიანის თვისებების, მისი უნარ-ჩვევების გამომუშავება სწორედ მოზარდობის პერიოდიდან იწყება [თვისებრივი კლვევა., 2020].

დასკვნა და რეკომენდაციები

- მთავრობამ კიდევ უფრო მეტად იმუშაოს ახალგაზრდების დასაქმების პოლიტიკაზე, უზრუნველყოს მათი პროფესიული მომზადება, გადამზადება და კვალიფიკაციის ამაღლება ეკო-მეგობრული მიდგომებისა და „მწვანე“ ტექნოლოგიების საფუძველზე.
- აუცილებელია, „მწვანე“ არაფორმალური განათლების გზით, გაუმჯობესდეს ახალგაზრდების „მწვანე ბიზნესის“ სამეწარმეო უნარები, მათივე დასაქმების შესაძლებლობების გასაზრდელად, ისეთი ცოდნის და კომპეტენციების განვითარების საფუძველზე, რაც განაპირობებს მათ შრომით ეფექტიანობას, კონკურენტუნარიანობას და ამავე დროს დამსაქმებლის ეკო-მეგობრულ განვითარებას.
- პრიორიტეტული უნდა გახდეს ახალგაზრდების მიერ შემუშავებული მცირე „მწვანე“ ბიზნეს-პროექტების განხორციელების მხარდაჭერა, რაც გაზრდის ახალგაზრდების დასაქმების შესაძლებლობას რეგიონებში, ამავე დროს გარემოს დაცვის პოპულარიზაციას.
- მეტი ფიზიკური აქტივობის მხარდასაჭერად, ჯანდაცვის პრომოციისთვის, აუცილებელია დავეხმაროთ ახალგაზრდებს, სწორად მოახდინონ თავისუფალი დროის ორგანიზება, ფიზიკური აქტივობისა და რეკრეაციული, საგანმანათლებლო პროგრამების ინტეგრირებით. ასეთი შეიძლება იყოს პერმაკულ-

ტურის პრინციპების გაცნობა, ლანდშაფტის დიზაინის საფუძვლების გაცნობა და მათი მოწყობა, სოფლისა და ქალაქის სკოლების მოსწავლეთა ერთობლივი პროგრამების ფარგლებში.

- ახალგაზრდული „მწვანე“ კლუბების ჩამოყალიბების მხარდაჭერა, განსაკუთრებით, რეგიონებში, სოფლებში, სადაც თინეიჯერები მოსინჯავენ საკუთარ შესაძლებლობებს ეკო-მეგობრულ ტექნოლოგიებში, დაამყარებენ ჰარმონიულ ურთიერთობას ბუნებასთან, გარემოსთან, შეიძენენ უნარ-ჩვევებს ჯანსაღი ცხოვრების წესის დამკვიდრებისთვის.
- სახელმწიფომ კიდევ უფრო მეტად გაააქტიუროს მიზანმიმართული ღონისძიებები ახალგაზრდებში სპორტული აქტივობების, ჯანსაღი ცხოვრების წესის პოპულარიზაციის მიზნით.
- უნდა გაიზარდოს ინტერნეტთან წვდომის შესაძლებლობა ყველა სოფელში, რათა ახალგაზრდებს მაქსიმალურად მიეწოდოთ ჯანმრთელობის მხარდაჭერი გზავნილები.
- აუცილებელია ჯანდაცვის პრომოციისთვის, არაგადამდები დაავადებების შემცირების მიზნით მოხდეს ახალგაზრდების ინფორმირება ჯანსაღი და გონივრული კვების რაობის, მისი უპირატესობების შესახებ, მიეწოდოთ მეტი ინფორმაცია მათთვის უფრო საინტერესო ფორმით ჯანსაღ პროდუქტებზე, კერძებზე, ურთიერთშემავსებელ, ურთიერთგამომრიცხავ და სხვა პროდუქტებზე, რითაც სტიმულს მივცემთ მათი სწორი მოთხოვნილებების ჩამოყალიბებას.
- აუცილებელია სკოლებში დაინერგოს საგანმანათლებლო პროგრამები ჯანსაღი კვების მიმართულებით.
- „მწვანე“ კონცეფციის არსისა და მნიშვნელობის მეტად სიღრმისეული გაგების, ქვეცნობიერში, სწორი, „მწვანე“ უნარ-ჩვევების გამომუშავების მიზნით საჭიროა ქვეყნის საგანმანათლებლო სისტემაში ერთიანი, მრავალსაფეხურიანი სისტემის ჩამოყალიბება სკოლამდელ დაწესებულებებშივე, შემდეგ კი სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში.
- თითოეულ საგანმანათლებლო დონეზე საჭიროა შეიქმნას ასაკობრივი თავისებურებების შესაბამისი პრევენციული „მწვანე“ პროგრამები, შემუშავდეს პრევენციული სტრატეგია, რომელშიც გათვალისწინებული იქნება ბავშვის ჰარმონიული განვითარების თავისებურებები, საჭიროებები, სხვადასხვა სტადიაზე. ეს ხელს შეუწყობს დღეისთვის მნიშვნელოვანი პრობლემის - ბულინგის შემთხვევების შემცირებას, ვინაიდან ბუნების სიყვარული, გარემოს დაცვაზე ზრუნვა, ჯანდაცვის პრომოციაზე საუბრები ბავშვის ფსიქიკას მეტად ჰუმანურს, დამთმობსა და ადეკვატურს ხდის.
- საჭიროა თემზე ორიენტირებული „მწვანე“ პროგრამების შექმნა და იმპლემენტაცია, რეგიონული მმართველობის, საგანმანათლებლო ინსტიტუტების, არასამთავრობო ორგანიზაციების აქტიური მონაწილეობით. ამ თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია ადგილობრივი პრობლემების შესწავლის საფუძველზე მოხდეს არსებული პრობლემების გადაჭრა ეკოლოგიურად უსაფრთხო გზით. მაგალითად, პრობლემაა თაფლის გატანა ევროკავშირში, მიუხედავად მისი წარმოების ადგილმდებარეობისა. პრობლემა მდგომარეობს ღია ტუალეტებში (ასევე გარემოს უგულვებლყოფა და მოსახლეობის დაინფიცირება ფეკალური მასებით მდინარეების დაბინძურების გზით). აღნიშნული

პრობლემის მოგვარებით დიდწილად არის შესაძლებელია ჯანსაღი ფუტკრის მიერ, ბიოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიების გამოყენებით მეფუტკრემ მიიღოს ევროკავშირის მოთხოვნების შესაბამისი, მაღალი ხარისხის თაფლი, ხოლო სოფლის გარემო გაჯანსაღდეს. ამდენად, კონკრეტულ სოფლებში, სიტუაციის სისტემატიური ანალიზის გზით, ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტექნოლოგიების საჭიროების განსაზღვრით, პრევენციული საქმიანობების დაგეგმვის საფუძველზე სრულიად შესაძლებელია მნიშვნელოვანი ცვლილებების განხორციელება.

- აუცილებელია მოხდეს მეტი საქმიანი ურთიერთობის უზრუნველყოფა ბიზნესსა და მეცნიერს შორის. მეცნიერი ბიზნესს სთავაზობს ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტექნოლოგიებს, რასაც ბიზნესი ნერგავს პრაქტიკაში, შესაბამისად, მის მიერ წარმოებული პროდუქტი გაცილებით მეტად ეკოლოგიურად უსაფრთხოა და ხდება მოთხოვნადი, თავად ბიზნესის გუდვილი კი მუდმივად მზარდია.

სტატია გამოქვეყნებულია, შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მეცნიერების პოპულარიზაციისათვის მიზნობრივი საგრანტო კონკურსის პროექტ: "SPG-19-661"-ის მხარდაჭერით.

ბიბლიოგრაფია

1. თვისებრივი კვლევა 2020. <http://bit.ly/3h0pMBn>
2. ნარჩენების მართვის თანამედროვე ტექნოლოგიები. <http://bit.ly/3apaQeN> ბოლო წვდომა (2020.11.30)
3. Atsushi S, Tamura T, Huang R, Ma J, and Yen Neil Y. 2013. "Smart Business Services via Consumer Purchasing Behaviour Modeling." *Proceedings - 2013 IEEE International Conference on Green Computing and Communications and IEEE Internet of Things and IEEE Cyber, Physical and Social Computing, GreenCom-IThings-CPSCom 2013*, 812–17. doi.org/10.1109/GreenCom-iThings-CPSCom.2013.144.
4. Bhat, V. N. (1993). "A blueprint for green product development." *Industrial Management*, 35(2), 4-7.
5. Chen, Y.-S. 2011. "Green organizational identity: Sources and consequence." *Management Decision*, 49(3), 384-404.
6. Kalafatis, S. P., & Pollard, M. (1999). „Green marketing and Ajzen's theory of planned behaviour: A cross-market examination." *Journal of Consumer Marketing*, 76(4/5), 441-460.
7. Makower, J. (2009). "Strategies for the green economy: Opportunities and challenges in the new world of business." *New York: McGraw-Hill*.
8. Xiao-di ZHANG. 2000. "Green Marketing: A Noticeable New Trend of International Business." *Journal of Zhejiang University SCIENCE* 1 (1): 99. doi.org/10.1631/jzus.2000.0099.

Rusudan Kvaratskhelia

Tbilisi Open University, Doctor of Economics, Professor;

Levan Kikilashvili

Sokhumi State University, Faculty of Business and Social Sciences,

Ph.D. student

GREEN BUSINESS - FOR HEALTH PROMOTION

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.KVARATSKHELIA.KIKILASHVILI

Expanded Summary

"Greening" modern business, taking into account the principles of eco-friendliness is an important opportunity to increase the goodwill of the business, to increase demand for the product, and create more economic wealth. The introduction of "green" technologies in business is a particularly growing trend in the modern world. Businesses strive to adhere to international eco-standards in order to effectively respond to customer-specific requirements, enter the global marketplace, and establish a firm foothold. The number of "green" economic entities is growing every year. Most of them inform the public that they use environmentally safe technologies, the product manufactured by them does not contain life-threatening, harmful to human health, environmental pollutants. Recently, the tendency to create a "green" environment in offices has been established in the world. This is one of the most important factors in attracting potential employees from employers. As a result, there is more motivation for employment in this service among the population. All this is reflected in the goods for sale with certain markings, signs, which the consumer is giving more and more advantages. In the current situation in Georgia, against the background of the proliferation of non-communicable diseases, especially related to eating unhealthy products, use of repairs containing toxic substances during expensive "Euroremont", toxic substances in clothes, shoes, stationery, children's toys, and more pays attention to the labeling of the goods and the goodwill of the manufacturer. Overall, however, consumer awareness and education levels in this area are still significantly low. The level of education of the manufacturer is also low. Consequently, the demand for ecologically safe products in the market is still low, hence the supply is also low. The most important thing our generation can do today is to raise awareness of the next generation. Ensuring the development of "green" and eco-friendly skills in them, in order to develop themselves into entrepreneurs who will not harm the environment, human health, will be healthy themselves and will receive more economic benefits. Only in this way can we develop a "sustainable economy", so the promotion of "green business" is of great importance today for the promotion of society, the next generation of healthcare.

Agritourism in Georgia will be much more effective and attractive if agritourism facilities pay more attention to the introduction of biologically clean methods in their farms. Agritourism who are looking for interesting places, destinations around the world are motivated to explore and observe special technologies that will be backed by modern achievements with traditional, historical experiences and approaches. Georgia has a really rich history in the field of agriculture, with special traditions and specific products. Here we note that today when the modern era is also called the era of genetic engineering and criminalization, the direction of bio-agriculture is gaining more and more importance. If the rural as well as the eco-tourism sector, as well as the entire tourism sector, pays par-

ticular attention to bio-destinations, this will enable the country to become more popular in a short period of time and attract a much higher paying segment. Today, organic food is much more expensive in the food market worldwide than chemically grown products.

It is also desirable for a small country like Georgia to focus on agricultural areas that allow us to harvest more land. An excellent example of this is microgreens. It is quite possible for agro-tourists to be specifically interested in this product and to be specially invited to get the best practices for growing micro-herbs (which we have actually successfully introduced in the country).

Bioaggregation - This is a system of agricultural production - based on ecologically safe processes that helps maintain natural balance and bioagrodiversity in the ecosystem. The recent trend in the world is really noticeable - the growth of organic farming areas, these areas have doubled over the last decade and exceeded 38 million hectares. Organic farming is an alternative to intensive agriculture.

Bioproduct is a product made from environmentally safe raw materials, which is harmless, as it has undergone control to ensure compliance with the requirements of sanitary-hygienic standards and which is stored, transported, and sold only in accordance with the requirements of bio-standards.

Silkworm breeding-agritourism in Georgia would be especially attractive for agritourists if more attention is paid to the restoration of the silk industry in the country. For both domestic and foreign tourists, educational, agro-related tours related to silkworm breeding can be planned effectively, interestingly, cognitively, and entertainingly.

Silk has been made in Georgia since ancient times. According to historical sources, in ancient Kolkheti (western Georgia) as early as BC. 5. In the XIY century, they knew the secret of making both flax and silk thread.

Organic-based agritourism

Organic farming is beneficial for the community, in terms of the market supply of organic products, as well as for nature, ecology, as it contributes to the environment, animal welfare, as well as its economic and social benefits in rural development. Inorganic breeding, alternative treatment methods such as homeopathy and phytotherapy are used without side effects. It should also be noted that these methods of prevention and treatment are characterized by much lower costs than veterinary treatment performed by chemical means.

At the modern stage, the production of ecological products in the field of animal husbandry, in particular in the field of meat, where pig breeding occupies one of the most important places, becomes especially important and in demand.

For agro-tourists who come to Georgia to explore nature, the environment, study agricultural directions, and other purposes, it is important to taste Georgian gastronomy, outstanding culinary masterpieces, and masterclasses in this direction. As you know, meat is one of the main ingredients of many Georgian, famous, and demanded dishes. Meat is even more delicious and special when the animal or bird itself is raised in the best conditions, without any chemical additives, hormones, and antibiotics. Grown with biologically pure methods, bio-fed animal and poultry meat have uniquely unique taste properties for barbecue, khinkali and other dishes, which is a real business card for almost every tourist or other restaurant.

საზღვარგარეთის ქვეყნების ეკონომიკა –
ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES

Жала Рахман кызы Алиева

научный сотрудник Института Экономики НАНА, Баку, Азербайджан

**АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА
УРОВЕНЬ ЖИЗНИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ALIEVA

***Аннотация.** В статье рассматриваются такие факторы, как образование, здоровье, пенсии, социальная помощь. Отмечается, что высокий уровень образования увеличивает возможности доходов населения. Это, в свою очередь, положительно влияет на повышение уровня жизни населения. Анализ материалов обследования домашних хозяйств Государственным комитетом статистики Азербайджанской Республики показывает, что денежный доход главы домохозяйств с высшим образованием был выше по сравнению с главами домохозяйств с начальным и неполным образованием. Тот же результат можно увидеть при сравнении их потребительских расходов. По этой причине необходимо решать проблемы, связанные с образованием в сельской местности. Принимаются меры по повышению качества образования в рамках программ, принятых в последние годы. В статье рассматриваются программы, принятые для обучения, и их результаты.*

Роль дошкольного образования в формировании умственного, физического, творческого потенциала и личности детей велика. В связи с этим проанализирован уровень охвата детей 1-5 лет дошкольным образованием в сельской местности и существующие проблемы в этой сфере.

Расширение возможностей молодых людей в сельской местности для приобретения технических и профессиональных навыков может сыграть важную роль в обеспечении их занятости. В связи с этим «Стратегическая дорожная карта развития профессионального образования и обучения в Азербайджанской Республике», утвержденная Указом Президента от 6 декабря 2016 года, посвящена важным стратегическим целям, таким как применение инструментов для содействия достижению целей профессионального образования в стране.

В статье также рассматриваются многие реформы и меры, реализованные в сфере здравоохранения за последние годы. Обсуждаются важность и цели принятых программ.

Следует отметить, что есть прямая связь между развитием системы здравоохранения и увеличением продолжительности жизни. На основе материалов Госкомстата Азербайджанской Республики анализируется темп роста продолжительности жизни при рождении сельского населения.

Известно, что именно за счет инвестиций в образование и здравоохранение страны могут достичь экономического развития и высокого уровня жизни. Хорошее здоровье и знания увеличивают шансы человека на получение дохода. Человек здоровый и занятый квалифицированной работой может заботиться о себе и своей семье лучше других. В связи с этим в статье сравнивается доля расходов на образование и здравоохранение в ВВП в нашей республике, а также в некоторых развитых и постсоветских странах по статистике Всемирного Банка.

В статье также анализируются такие факторы, как пенсии и социальные выплаты, влияющие на уровень жизни. Обсуждаются меры и последствия, которое приняты в последние годы для улучшения качества жизни населения, особенно малообеспеченных семей и социально уязвимых групп. Отмечено, что за последние годы в результате принятых мер уменьшилось количество семей, получающих адресную социальную помощь. Уменьшение количества семей, получающих помощь, позволяет увеличить размер пособий, выплачиваемых малообеспеченным семьям, по сравнению с предыдущими годами. Анализируется и оценивается тенденция изменения структуры денежных доходов социальных трансфертов.

В конце статьи вносятся предложения по развитию социальной сферы в сельской местности.

Ключевые слова: социальные факторы, уровень образования, сектор здравоохранения, уровень жизни, сельское население, пенсия, дошкольное образование, ожидаемая продолжительность жизни при рождении, расходы на образование и здравоохранение, доходы.

Введение

В последние годы в Азербайджанской Республике были предприняты серьезные меры по социально-экономическому развитию регионов. «Государственная программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на 2019-2023 годы», утвержденная Указом Президента от 29 января 2019 года, является логическим продолжением предыдущих госпрограмм и дальнейшей разработкой мероприятий, реализованных в первой региональной программе. Государственные программы социально-экономического развития регионов – это необходимое мероприятие для развития регионов и сельской местности.

Основная часть

В развитии образования сыграли важную роль «Программа реформы образования на 1998-2002 годы», «Закон об образовании», принятый 19 июня 2009 г., «Государственная стратегия развития образования в Азербайджанской Республике», утвержденная 24 октября 2013 года. В настоящее время в сельской местности особое внимание уделяется строительству учебных заведений, ремонту и реставрации старых зданий, возведению их материально-технической базы в соответствии с современными требованиями. За последние 15 лет в регионах отремонтированы и отстроены 2980 школ и 360 детских садов. Для эффективной организации досуга молодежи в регионах построено 34 дома молодежи и множество олимпийских спортивных комплексов [1]. В малонаселенных деревнях вместо базовых школ, которые требуют больших денежных средств, создаются модульные школы, чтобы учащиеся не бросили учебу. Такие школы в основном устанавливаются в отдаленных деревнях на месте школ, которые находятся в аварийном состоянии и требуют длительного ремонта и реконструкции.

Для решения кадровых вопросов в сельской местности принята «Программа развития педагогических кадров в общеобразовательных школах Азербайджанской Республики на 2005-2009 годы». Согласно программе, для устранения кадровой нехватки и проблемы занятости планируется оказать помощь тем, кто окончил педагогические специальности государственных высших и средних частных школ и начал работать на определенных должностях в соответствии с государственным заказом. Предусмотрены также уступки: компенсация за выплату в течение 3 лет, оплата дополнений на заработную плату персонала, финансирование одноразовой помощи в объеме месячной заработной платы и т.д. для создания нормальных условий проживания.

Дошкольное образование важно в развитии психического, физического здоровья и творческого потенциала детей. В связи с этим программа «Дошкольное образование –

обновленная программа на 2007-2010 годы», принятая 12 апреля 2007 года, имеет большое значение. Программа разработана для: улучшения материально-технической базы дошкольных учебных заведений, улучшения кадровой политики и так далее [2].

Несмотря на меры, принятые в последние годы, в 2017 году только 15,2%, а в 2018 году 16,6% детей в возрасте 1-5 лет были подготовлены для школы в дошкольных и средних школах в сельской местности. Причина в том, что в большинстве дошкольных учреждений отсутствует система отопления, не хватает твердого, мягкого инвентаря и детской мебели. Хотя в последние годы и были приняты меры в области образования, остаются проблемы, ожидающие решения. В большинстве случаев дети не могут пойти в школу, так как вынуждены работать на ферме, чтобы принести какой-либо доход для семьи. Расположение школ вдали от места проживания, в некоторых деревнях они находятся в старых аварийных зданиях, отсутствие системы отопления в зимние месяцы, дефицит учителей в школах, отсутствие учебников и инвентаря, неудовлетворительная транспортная система оказывают негативное влияние на качество образования.

Известно, что профессиональное образование имеет большое значение для формирования конкурентной экономики и развития общества. Стратегическая дорожная карта профессиональной подготовки и обучения в Азербайджанской Республике в настоящее время подчеркивает, что международные организации и страны придают особое значение созданию современной системы профессионального образования для обеспечения развития экономики и социального равенства. «Чтобы молодой человек и его семья жили хорошо, он обязательно должен работать. А для этого важно иметь профессиональное знание. В противном случае, среди молодежи, которая не приобретает профессий, существует тенденция совершать преступления. Таким образом, последнее становится их образом жизни» [3]. Приобретение молодыми людьми профессий важно в обеспечении их занятости. Для этого в последние годы в стране были разработаны стратегические цели. В «Стратегической дорожной карте о развитии профессионального образования и обучения в Азербайджанской Республике» создана программа профессионального развития, определены важные стратегические цели получения профессионального образования и обучения. С этой целью 20 апреля 2016 года также было создано государственное агентство профессионального образования.

Следует отметить, что одним из основных факторов, влияющих на уровень жизни населения, является здоровье. Здоровье оказывает прямое влияние на занятость населения.

Принимаются во внимание как общепринятые инструменты здравоохранения, так и ожидаемая средняя продолжительность жизни и показатели смертности. Тем не менее, отсутствие специалистов и персонала, специализирующихся на использовании современного оборудования, затрудняет организацию медицинских услуг, предоставляемых населению в сельской местности. В сельских медицинских учреждениях есть вакансии для врачей, работающих в первичной звене здравоохранения, в том числе и в полевых условиях. С целью решения данной проблемы 24 июня 2010 года была принята «Программа развития медицинского персонала медицинских учреждений на 2010-2014 годы». В 2006 году для обслуживания здоровья населения была принята «Программа поддержания здоровья родителей и здоровья детей». Программа включает в себя следующие проблемы: реконструкция, ремонт и оснащение родильных домов соответствующим медицинским оборудованием; обеспечение необходимого оборудования для помощи родов в регионах и так далее.

Следует отметить, что существует прямая связь между развитием системы здравоохранения и ростом продолжительности жизни населения. Правильная диагностика первичной фазы заболевания, своевременное лечение, санитарно-гигиенические условия и т. д., оказывают положительное влияние на здоровье людей и среднюю

продолжительность жизни. Как видно из информационной Таблицы №1 ожидаемая продолжительность жизни сельского населения увеличилась с 72,4 до 76,3 года.

Таблица 1

Темпы роста ожидаемой средней продолжительности жизни сельского населения (по сравнению с предыдущим годом)

	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Ожидаемая длина жизни, число лет	72,4	73,4	74,4	75,7	76,0	76,0	76,3
Темпы роста продолжительности жизни при рождении	0,0	0,1	0,0	1,7	0,4	0,0	0,4

Разработано автором на основе источника [4].

Темпы роста ожидаемой продолжительности жизни при рождении сельского населения увеличились с 100% до 101,7% в 2015 году. В последующие годы они немного снизились.

В последние годы доля расходов на образование в потребительских расходах сельского населения увеличилась. Расходы на образование являются одними из наиболее значительных средств, выделяемых из государственного бюджета.

Объем расходов на здравоохранение населения деревни также увеличился. Доля здравоохранения увеличивается с 3,2% до 4,8% в расходах потребителей. Увеличение расходов на здравоохранение было связано с ухудшением здоровья и ростом заболеваемости населения. Проблемы в экологической, санитарно-гигиенической областях, стресс оказывают негативное влияние на здоровье населения.

Следует отметить, что страны достигают высокого уровня жизни за счет средств, выделяемых на образование и здравоохранение. Согласно статистике Всемирного Банка, доля расходов, выделенных на образование и здоровье в развитых странах, является выше по сравнению с нашей республикой (Таблица 2). Объем ВВП в этих странах также выше по сравнению с нашей республикой.

Таблица 2

Расходы на образование и здравоохранение в ВВП в отдельных странах, в %

Страны	Расходы на образование		Расходы на здоровье	
	2010	2015	2005	2013
Азербайджан	3,2	3,0	7,0	4,4
Белоруссия	4,5	4,8	1,9	2,1
Казахстан	2,3	3,1	1,5	2,0
Украина	6,1	5,3	2,6	3,5
Российская Федерация	-	3,8	2,0	3,4
Китай	-	-	2,9	2,5
Франция	5,5	5,9	2,4	2,6
Германия	-	4,9	2,5	2,6
Соединенные Штаты Америки	5,1	5,4	8,5	9,0
Турция	3,1	2,9	1,8	1,3

Разработано автором на основе источника [5].

Текущие трансферты социальной направленности являются одними из наиболее важных факторов, влияющих на уровень жизни сельского населения. Трансферты в нашей республике включают в себя: пенсии, пособия и социальную помощь, социальные трансферты в натуре. В результате мер, принятых в последние годы, число семей

получающих адресную социальную помощь сократилось. Следует отметить, что в стране среднемесячные пенсии трудовых пенсионеров за последние 10 лет увеличились в 53,8 раза или на 1643,6 маната (График 1).

График 1

Примечание. График основан на статистических материалах ГСЗФ

В период сравнения население этой категории достигло 129 462 человека из 1 308 432 человек. Анализ структуры доходов населения в сельской местности показывает, что объем текущих трансфертов увеличился в 5,7 раза. Доля доходов сельского населения в этом показателе увеличилась с 12,6% до 16,2%. Объем дохода на пенсии увеличился с 6,0 маната до 34 манатов.

Таблица 3

Изменения в структуре трансфертов, получаемых в сельской местности

	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Пенсии	10	13,3	13,2	13,4	13,1	12,8
Пособия и социальная помощь	1,5	2,1	2	2,1	2,6	3,1
Социальные трансферты в натуре	1,1	1,2	1,1	1	0,4	0,3

Разработано автором на основе источника [6,7].

Несмотря на увеличение объема социальных трансфертов в доход, особого веса в формировании совокупных доходов на душу населения не было.

Выводы

- Расширение активной политики в области увеличения и переподготовки молодых людей в соответствии с потребностями рынка труда может сыграть важную роль в обеспечении занятости молодежи;

- Некоторые деревни расположены далеко от школ. В снежные зимние месяцы особенно трудно до них добираться. Для решения этой проблемы необходимо создать транспортную систему для обеспечения связи между жильем и школами в отдаленных горных деревнях;

- Охват детей от 1 до 5 лет в сельской местности с дошкольным образованием остается низким. У большинства школ в сельской местности нет доступа к Интернету. Поддержка информационных технологий важна в учебных заведениях. Решение проблем, связанных с персоналом в этой области, делает возможным и целесообразным использование дистанционного образования. Необходимо формирование привычек и навыков как у преподавателей, так и учащихся, связанных с дистанционными уроками;

- Важно повысить эффективность системы первоначальной медицинской помощи в сельской местности;
- Необходимо организовать такие меры, как медицинское обслуживание, лекарственная безопасность, улучшение подготовки персонала в диагностических медицинских центрах, а также развитие культуры здорового образа жизни среди сельского населения;
- Необходимо ввести культуру здорового образа жизни среди сельского населения;
- Необходимо увеличение трансфертов в доходах сельского населения.

Использованная литература

1. Государственные программы «Социально-экономического развития в регионах Азербайджанской Республики», утверждены Указом Президента Азербайджанской Республики 29 января 2019 года. Баку: 2019;
2. <http://www.e-qanun.az/framework/12991>
3. Абдуллаева Р., Мурадов А. Экономика социальной сферы. Баку: 2009, 237 с;
4. <http://www.stat.gov.az>;
5. <http://www.worldbank.org>;
6. Материалы обследования домашних хозяйств в 2005 год. Баку: 2006. 223 с;
7. Материалы обследования домашних хозяйств в 2018 год. Баку: 2019. 221 с.

Zhala Rahman Alieva

Researcher, Institute of Economics, ANAS, Baku, Azerbaijan

ANALYSIS OF SOME SOCIAL FACTORS AFFECTING THE STANDARD OF LIVING OF THE RURAL POPULATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ALIEVA

Expanded Summary

The article "Analysis of some social factors affecting the standard of living of the rural population in the Republic of Azerbaijan" are considered factors such as education, health, pensions, social assistance. It is noted that the high level of education increases the possibilities of income of the population. This, in turn, positive effect on raising the standard of living of the population. Analysis Materials of the Survey of Households of the Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan shows that the monetary income of the head of household households with higher education was higher compared with the head of households with initial and incomplete education. The same result can be seen when comparing their consumer spending. For this reason, it is necessary to solve problems related to the formation of in rural areas. Measures are taken to improve the quality of education within the programs adopted in recent years. The article discusses programs adopted for training and their results.

The role of pre-school education in the formation of mental, physical, creative potential and the identity of children is great. In this regard, the level of coverage of children of 1-5 years with pre-school education in rural areas and existing problems in this area are analyzed.

The expansion of young people in rural areas to acquire technical and professional skills can play an important role in ensuring their employment. In this regard, the "Strategic Road Map of Vocational Education and Training in the Republic of Azerbaijan" approved by the Presidential Development and Training in the Republic of Azerbaijan "is devoted to important

strategic goals, such as the use of tools to facilitate the achievement of vocational education goals in the country.

The article also addresses many reforms and measures implemented in the health sector in recent years. The importance and purpose of adopted programs are discussed.

It should be noted that there is a direct connection. Between the development of a health system and an increase in life expectancy. Based on the materials of the State Committee on Statistics of the Republic of Azerbaijan, the rate of life expectancy at the birth of the rural population is analyzed.

It is known that it is at the expense of investments in the education and health care of the country can achieve economic development and a high standard of living. Good health and knowledge increase the chances of a person to receive income. A healthy man and busy working work can take care of himself and their family better than others. In this regard, the article compares the proportion of expenditures on education and health care in GDP in our republic, some developed countries and post-Soviet countries on the statistics of the World Bank.

The article also analyzes such factors as pensions and social payments affecting the standard of living. The measures and consequences that adopted in recent years have been discussed to improve the quality of life of the population, especially low-income families and socially vulnerable groups. It was noted that in recent years, the number of families receiving targeted social assistance has decreased as a result of the measures taken. Reducing the number of families receiving assistance allows you to increase the amount of benefits paid to low-income families, compared with previous years. The trend of changes in the structure of monetary incomes of social transfers is analyzed and estimated.

At the end of the article, a proposal for the development of the social sphere in rural areas is made.

Keywords: social factors, education level, health sector, living standard, rural population, pension, pre-school education, life expectancy at birth, education and health consumption, income.

ჯალა რაჰმან ყიზი ალიევა

მეცნიერთანამშრომელი

აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე მოქმედი ზოგიერთი სოციალური ფაქტორის ანალიზი

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.ALIEVA

გაფართოებული რეზიუმე

სტატიაში განხილულია ისეთი ფაქტორები, როგორცაა: განათლება, ჯანდაცვა, პენსია, სოციალური დახმარება. აღნიშნულია, რომ განათლების მაღალი დონე ზრდის მოსახლეობის შემოსავლების შესაძლებლობებს. ეს, თავის მხრივ, დადებითად მოქმედებს მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებაზე. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო სტატისტიკური კომიტეტის მიერ საოჯახო მეურნეობების კვლევის მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ საოჯახო მეურნეობების უმაღლესი განათლების მქონე ხელმძღვანელი პირების ფულადი შემოსავლები გაცილებით მაღალი იყო, ვიდრე დაწყებითი და არასრული განათლების მქონე პირების. იგივე შედეგის ნახვა შეიძლება მათი სამომხმარებლო ხარჯების მხრივაც. ამ მიზეზით, საჭიროა ისეთი პრობლემების გადაჭრა, რომლებიც დაკავ-

შირებულია განათლებასთან სოფლად. პროგრამის ფარგლებში ხდება განათლების ხარისხის გაზრდის კუთხით ზომების მიღება. სტატიაში განხილულია ეს პროგრამები და მათი შედეგები.

სკოლამდელი განათლების როლი ბავშვთა გონებრივი, ფიზიკური, შემოქმედებითი პოტენციალისა და პიროვნების ფორმირებაში დიდია. ამასთან დაკავშირებით გაანალიზებულია 1-დან – 5 წლამდე ბავშვთა სკოლამდელი განათლების დონე სოფლად და არსებული პრობლემები ამ სფეროში.

სოფლად ახალგაზრდების შესაძლებლობების გაფართოებამ, ტექნიკური და პროფესიული უნარების შესაძენად, შეიძლება მნიშვნელოვანი როლი ითამაშოს მათი დასაქმების უზრუნველყოფაში. ამასთან დაკავშირებით „სტრატეგიული რუკა აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში პროფესიული განათლებისა და სწავლების განვითარებისათვის“, რომელიც დამტკიცებულია პრეზიდენტის მიერ 2016 წლის 6 დეკემბრის დადგენილებით, ეხება ქვეყანაში პროფესიული განათლების მნიშვნელოვან სტრატეგიულ მიზნებს.

სტატიაში აგრეთვე განიხილება სხვა მრავალი რეფორმები და ზომები, რომლებიც გატარებული იქნა ჯანდაცვის სფეროში ბოლო წლებში. განიხილება მიღებული პროგრამების მნიშვნელობა და მიზნები.

აღსანიშნავია, რომ არსებობს პირდაპირი კავშირი ჯანდაცვასა და სიცოცხლის ხანგრძლივობას შორის. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის მასალების საფუძველზე გაანალიზებულია სოფლად მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის ტემპი.

ცნობილია, რომ სწორედ ინვესტიციების ხარჯზე შეიძლება ქვეყნის ჯანდაცვასა და განათლებაში მიღწეულ იქნას ეკონომიკური განვითარება და ცხოვრების მაღალი დონე. კარგი ჯანმრთელობა და ცოდნა ზრდიან ადამიანის შანსს უფრო მაღალი შემოსავლების მისაღებად. ჯანმრთელ და კვალიფიციური სამუშაოთი დაკავებულ ადამიანს შეუძლია იზრუნოს თავის თავზე და ოჯახზე სხვებზე უკეთესად. ამასთან დაკავშირებით სტატიაში შედარებულია აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მშპ-ში განათლებასა და ჯანდაცვაზე ხარჯები და აგრეთვე სხვა განვითარებულ და პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში მსოფლიო ბანკის სტატისტიკით.

სტატიაში აგრეთვე გაანალიზებულია ისეთი ფაქტორები, როგორცაა: პენსიები და სოციალური გადასახადები, რომლებიც მოქმედებენ ცხოვრების დონეზე. განხილულია ბოლო წლებში მიღებული ზომები და შედეგები მოსახლეობის, განსაკუთრებით დაბალი შემოსავლის მქონე ოჯახებისა და სოციალურად დაუცველი ჯგუფების ცხოვრების ხარისხის გაუმჯობესების მიზნით. ხაზგასმულია, რომ ბოლო წლებში გატარებული ზომების შედეგად შემცირდა იმ ოჯახების რაოდენობა, რომლებიც ღებულობდნენ მიზნობრივ სოციალურ დახმარებას. დახმარების მიმღები ოჯახების რაოდენობის შემცირება საშუალებას იძლევა გაიზარდოს დაბალშემოსავლიანი ოჯახებისთვის გადახდილი შეღავათების ოდენობა წინა წლებთან შედარებით. გაანალიზებულია და ფასდება სოციალური ტრანსფერების ფულადი შემოსავლების სტრუქტურაში ცვლილებების ტენდენცია. სტატიის ბოლოს შემოთავაზებულია წინადადებები სოფლად სოციალური სფეროს განვითარების შესახებ.

დოქტორანტიზისა და მაგისტრანტიზის სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF DOCTORAL AND UNDERGRADUATES STUDENTS

დავით კეშელავა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დოქტორანტი

სავალუტო კურსის რეჟიმები და კალვო-რეინჰარტის მცურავი კურსისადმი
დამოკიდებულების ინდექსი საქართველოს მაგალითზე

ანოტაცია: მიუხედავად იმისა, რომ განვითარებადი ქვეყნები, ხშირ შემთხვევაში, უპირატესობას მცურავი გაცვლითი კურსის რეჟიმს ანიჭებენ, მათ წინაშე ყოველთვის არსებობს ცდუნება, რომ არ დაუშვან გაცვლითი კურსის მნიშვნელოვანი მერყეობა. აქედან გამომდინარე, ზოგჯერ ქვეყნები ოფიციალურად (დე იურე) მცურავი გაცვლითი კურსის პირობებში ახორციელებენ ფულად-საკრედიტო პოლიტიკას, ხოლო რეალურად (დე ფაქტო) ხშირად ერევიან სავალუტო ბაზრის ფუნქციონირებაში და მკაცრი ინტერვენციებით ინარჩუნებენ გაცვლითი კურსის სტაბილურობას. საქართველოს მცურავი სავალუტო კურსისადმი დამოკიდებულების მაჩვენებელი საკმაოდ ახლოს იმყოფება რეგიონის საშუალოსთან, თუმცა ინდექსი დინამიკაში საკმაოდ დიდი მერყეობით ხასიათდება. 2008-2015 წლებში საქართველო სავალუტო ბაზარზე მკაცრი ჩარევებით გამოირჩეოდა და რეგიონის ქვეყნებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი ცურვის შიშის მაჩვენებელი ჰქონდა, ხოლო 2016-2020 წლებში, პირიქით, სხვა ქვეყნებზე უფრო ნაკლებად ერეოდა სავალუტო ბაზრის ფუნქციონირებაში და ერთ-ერთი ყველაზე დაბალი ცურვის შიშის მაჩვენებელი გააჩნდა.

საკვანძო სიტყვები: სავალუტო კურსის რეჟიმები, მონეტარული პოლიტიკა, ეკონომიკური შოკები, მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების ინდექსი

შესავალი

გლობალიზაციისა და ეკონომიკური ინტეგრაციის ფონზე ქვეყნები უფრო და უფრო დამოკიდებულნი ხდებიან ერთმანეთზე ეკონომიკური თვალსაზრისით. ამის თვალსაჩინო მაგალითია 2008-2009 წლების ფინანსური კრიზისი, რომელსაც გლობალური ხასიათი ჰქონდა და ეკონომიკური მაჩვენებლების მნიშვნელოვანი გაუარესება მოჰყვა მთელი მსოფლიოს მასშტაბით. ამის მსგავსად, მთელ მსოფლიოში გავრცელდა COVID-19-ის პანდემიასთან დაკავშირებული 2020 წლის სავალუტო კრიზისი.

კავკასიის რეგიონი ნეგატიური ეკონომიკური შოკების საკმაოდ ძლიერი გადაცემის ეფექტით ხასიათდებოდა 2015-2016 წლების სავალუტო კრიზისების პერიოდში. ნავთობის ფასების მნიშვნელოვანმა შემცირებამ ჯერ ნავთობის ექსპორტიორ რუსეთსა და აზერბაიჯანს შეუქმნა ეკონომიკური პრობლემები, შემდეგ კი შემცირებული ერთობლივი მოთხოვნის პირობებში, სწრაფად გავრცელდა კავკასიის რეგიონის სხვა ქვეყნებშიც. ასეთი მასშტაბის ეკონომიკური მოვლენები მუდმივად

დღის წესრიგში აყენებენ გაცვლითი კურსის ოპტიმალური რეჟიმის შერჩევას საკითხს. ქვეყნები ცდილობენ არჩევანს ისეთ რეჟიმზე შეაჩერონ, რომელიც უზრუნველყოფს მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევას, ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი შეფერხების გარეშე.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კლასიფიკაციის მიხედვით სავალუტო კურსის რეჟიმები შესაძლებელია 10 კატეგორიად დავყოთ [IMF, 2014]:

- მკაცრად ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმები: (1) საერთო ვალუტის შემოღება (No separate legal tender) (ყველაზე ფართოდ გავრცელებულია სრული დოლარიზაცია) და (2) სავალუტო ფარი (Currency board) (სხვაგვარად სავალუტო საბჭო). ასეთ სავალუტო კურსის რეჟიმებს ხშირად იყენებენ ქვეყნებში, რომელთაც ჰიპერინფლაცია და მნიშვნელოვანი მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა ახასიათებთ.
- შუალედური რეჟიმები: (1) ტრადიციული მიბმა (Conventional peg), (2) დასტაბილიზებული მექანიზმი (Stabilized arrangement), (3) მცოცავი მიბმა (Crawling peg), (4) მცოცავი მიბმის მსგავსი მექანიზმი (Crawl-like arrangement), (5) ჰორიზონტალურ საზღვრებს შორის ფიქსირება (Pegged within horizontal bands) და (6) სხვა მართვადი მექანიზმები (Other managed arrangements (residual)).
- მცურავი რეჟიმები: (1) მცურავი გაცვლითი კურსი (Floating) და (2) თავისუფლად მცურავი გაცვლითი კურსი (Free floating).

სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმზე გადასვლის ან ძირითადი სავაჭრო ქვეყნის (ან ქვეყნების ჯგუფის) ვალუტაზე (ან ვალუტების კალათაზე) მიბმის მთავარი უპირატესობებია: 1) მონეტარული ეფექტიანობით სარგებლობა, რაც დაკავშირებულია ტრანზაქციული დანახარჯების დაზოგვასთან [Krugman, Obstfeld & Melitz, 2012]; 2) სავალუტო რისკის აღმოფხვრა და მასთან დაკავშირებული დანახარჯების შემცირება - ასეთ დროს ეკონომიკურ აგენტებს აღარ უწევთ სავალუტო რისკების დაზღვევა; 3) შემცირებული ინფორმაციის დანახარჯები - ეკონომიკურ აგენტებს აღარ უწევთ ინფორმაციის შესწავლა, რადგან მონეტარული პოლიტიკისა და სავალუტო რისკების შესახებ ინფორმაცია აღარ არის მნიშვნელოვანი [Krugman, Obstfeld & Melitz, 2012]; 4) გაზრდილი ინვესტიციები და საერთაშორისო ვაჭრობა [Krugman, Obstfeld & Melitz, 2012]; და 5) შემცირებული რისკის პრემიუმის პირობებში შემცირებული საპროცენტო განაკვეთები [Berg & Borensztein, 2000]. ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმები საკმაოდ ეფექტურია ჰიპერინფლაციასთან საბრძოლველად [Chang & Velasco, 1998].

თუმცა ფიქსირებულ გაცვლით კურსს გარკვეული ნაკლოვანებებიც გააჩნია: 1) კონფლიქტი სხვა მაკროეკონომიკურ მიზნებთან - როდესაც გაცვლით კურსზე ზეწოლა არსებობს გაუფასურების მიმართულებით, გაცვლითი კურსის პარიტეტის შესანარჩუნებლად საპროცენტო განაკვეთების გაზრდაა საჭირო, რაც ნეგატიურად მოქმედებს ერთობლივ მოთხოვნაზე [Pettinger, 2019]; 2). შემცირებული მოქნილობა - როდესაც ნეგატიური შოკის პირობებში მიმდინარე ანგარიში მნიშვნელოვნად უარესდება, გაცვლითი კურსი ვეღარ ასრულებს სტაბილიზატორის ფუნქციას და მისი გაუფასურებით აღარ არის შესაძლებელი მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტის შემცირება. პრობლემები წარმოიქმნება მაშინ, როდესაც გაცვლითი კურსი გადაჭარბებით ან არასათანადოდაა შეფასებული [Pettinger, 2019]; 3) როდესაც კაპი-

ტალის მოძრაობა არაა შეზღუდული, ცენტრალური ბანკი კარგავს მონეტარულ პოლიტიკას [Shambaugh, 2004]; 4) ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმები ახალისებენ სპეკულაციურ შეტევებს - როდესაც ინვესტორები ფიქრობენ, რომ გაცვლითი კურსი არასათანადოდ ან გადაჭარბებულად არის შეფასებული და მთავრობა (შესაბამისი მონეტარული ინსტიტუტები) იძულებულია მიატოვოს ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმი [Krugman, 1999]. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ ქვეყანას საკმაოდ დიდი რაოდენობით უნდა ჰქონდეს საერთაშორისო რეზერვები, რათა დაიცვას ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმი მასზე ზეწოლის არსებობის შემთხვევაში.

სავალუტო კურსის რეჟიმები საქართველოს მაგალითზე

პატარა ღია ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისთვის, გაცვლითი კურსი ძლიერი და ხშირი ნეგატიური შოკების გავლენის ქვეშა არის და იგი შოკის ერთგვარ შემამსუბუქებელ როლს ასრულებს და ანეიტრალებს მის ნეგატიური გავლენას ქვეყნის ეკონომიკაზე. მაგალითად, როდესაც სავაჭრო ბალანსის გაუარესების გამო ეროვნული ვალუტა უფასურდება, ექსპორტირებული პროდუქტების ფასები იკლებს, იმპორტირებული პროდუქტების ფასები კი იზრდება. შესაბამისად, ექსპორტზე მოთხოვნა იზრდება, იმპორტზე კი იკლებს, სავაჭრო ბალანსი უმჯობესდება და ადგილობრივი კომპანიები უფრო კონკურენტუნარიანები ხდებიან საერთაშორისო ბაზარზე. გამყარებას ამის საწინააღმდეგო ეფექტი გააჩნია.

ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმი ავტომატურად გულისხმობს იმ ქვეყნის მონეტარული პოლიტიკის იმპორტს, რომელზეც არის მიბმული სავალუტო კურსი. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია განვსაზღვროთ, თუ რამდენად აკმაყოფილებს ქვეყანა ოპტიმალური სავალუტო სივრცის პირობებს: რამდენად თანხვედრაშია ბიზნეს ციკლები ერთმანეთთან (ასიმეტრიული შოკების შემთხვევაში ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმთან დაკავშირებული დანაკარგები საკმაოდ დიდია ქვეყნისთვის) და რამდენად მაღალია წარმოების ფაქტორების მობილობა (შრომითი რესურსებისა და კაპიტალის მობილობა) [Mundell, 1961].

საინტერესოა საქართველოს მაგალითის განხილვა აღნიშნულ კონტექსტში. პირველ რიგში მნიშვნელოვანია ქვეყნებს შორის მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობების არსებობა, რისი გაზომვაც საგარეო ვაჭრობის, ფულადი გზავნილების, ტურიზმისა და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების სტატისტიკის მეშვეობით არის შესაძლებელი. მიუხედავად იმისა, რომ საგარეო ვაჭრობისა და ტურიზმის შემოდინებების დივერსიფიკაციის კუთხით ქვეყანამ გარკვეულ პროგრესს მიაღწია, აშშ-სა და ევროკავშირის წილი კვლავ საკმაოდ შეზღუდულია და საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების კუთხით დომინანტ პოზიციას კვლავ შედარებით არასტაბილური ვალუტის მქონე მეზობელი ქვეყნები ინარჩუნებენ. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ ხშირ შემთხვევაში სავაჭრო ხელშეკრულებები საერთაშორისო დონეზე კონვერტირებადი ვალუტებით ხდება: აშშ დოლარით, ევროთი და სხვა. თუმცა აღნიშნული ფაქტი არ გულისხმობს იმას, რომ ფასწარმოქმნის პროცესიც სწორედ ამ ვალუტებში ხდება. მაშასადამე, ეკონომიკური ინტეგრაციის კუთხით აშშ-სთან და ევროკავშირთან საერთო სავალუტო ზონის შექმნა არახელსაყრელად გამოიყურება.

ოპტიმალური სავალუტო სივრცის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი პირობაა სამუშაო ძალის მობილობა, რაც ასევე პრობლემურია საქართველოს შემთხვევაში. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს უვიზო მიმოსვლა აქვს ევროკავშირის ქვეყ-

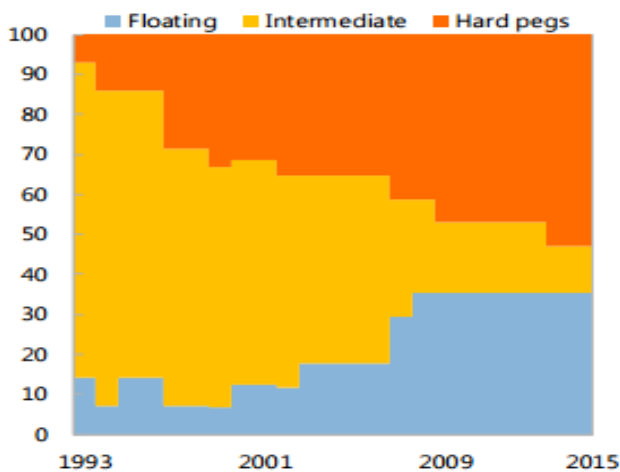
ნებთან, შრომის ბაზრის ინტეგრაციის კუთხით არც ისე სახარბიელო მდგომარეობაა - საქართველოს მოქალაქეებს ლეგალური სირთულეები ხვდებათ ევროკავშირის შრომის ბაზარზე დასაქმებისას. სამუშაო ძალის მობილობა კიდევ უფრო დაბალია აშშ-ს შემთხვევაში, კულტურულ და ეკონომიკურ ბარიერებთან ერთად, საქართველოს არ გააჩნია უფიზო მიმოსვლის რეჟიმი აშშ-სთან. სამუშაო ძალის დაბალი მობილობა აფერხებს ინფლაციისა და უმუშევრობის დონის გათანაბრებას სავალუტო სივრცის ფარგლებში, რაც არაეფექტიანს ხდის საერთო მონეტარულ პოლიტიკას. გარდა ამისა, განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის კაპიტალის მობილობა მნიშვნელოვანი შეფერხებებით ხასიათდება. შესაბამისად, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ფინანსური რესურსების მოძრაობის კუთხით ლეგალური დაბრკოლებები არ გააჩნია, მისი ინტეგრაცია საერთაშორისო ფინანსურ ბაზრებთან კვლავაც საკმაოდ შეზღუდულია.

აღნიშვნის ღირსია ის ფაქტიც, რომ სავალუტო ზონის პირობებში საქართველოს ეროვნული ბანკი კარგავს დამოუკიდებელი მონეტარული პოლიტიკის განხორციელების შესაძლებლობას ბიზნეს ციკლების მერყეობის შესამცირებლად და საჭიროების შემთხვევაში ინვესტორების მოლოდინების სამართავად. ასიმეტრიული შოკების პირობებში კი ეს პრობლემა კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი შეიძლება აღმოჩნდეს. მაშასადამე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ამ ეტაპზე საქართველოსთვის ოპტიმალური სავალუტო რეჟიმი მცურავი გაცვლითი კურსის რეჟიმი.

კალვო-რეინჰარტის მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების ინდექსი

მიუხედავად იმისა, რომ პატარა ღია ეკონომიკების უფრო და უფრო დიდი ნაწილი უპირატესობას მცურავი გაცვლითი კურსის რეჟიმს ანიჭებს, ემპირიული ლიტერატურის დეტალური ანალიზი ცხადყოფს, რომ ამ ქვეყნების დიდ ნაწილს საკმაოდ მკაცრი მონეტარული პოლიტიკა და ხშირი სავალუტო ინტერვენციები ახასიათებთ. ამ ყოველივეს მიზანი კი ეროვნული ვალუტის მნიშვნელოვანი მერყეობის თავიდან აცილება გახლავთ.

დიაგრამა 1 - გაცვლითი კურსის რეჟიმები (პროცენტული განაწილება)

წყარო: საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, AREAER და საერთაშორისო სავალუტო

ფონდის პერსონალის გამოთვლები

გილერმო კალვო და კარმენ რეინჰარტი [Calvo & Reinhart, 2002] აღნიშნულ მოვლენას მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების (“Fear of Floating”) ფენომენს უწოდებს. ავტორები აღნიშნავენ, რომ ოფიციალურად თავისუფლად მცურავი გაცვლითი კურსის რეჟიმის მქონე განვითარებადი ქვეყნების 76.4 პროცენტისთვის ნომინალური გაცვლითი კურსი +/- 2.5 პროცენტით განსხვავდება საბაზისო ქვეყნებისგან (საბაზისო ქვეყნებად განხილულია აშშ და იაპონია), მაშინ როცა საპროცენტო განაკვეთები მნიშვნელოვნად უფრო მაღალი მერყეობით ხასიათდება, იმავე საბაზისო ქვეყნებთან შედარებით. მაშასადამე, ავტორები მკაფიო ზღვარს ავლებენ ოფიციალურ (დე-ფაქტო) და რეალურ (დე-იურე) გაცვლით კურსის რეჟიმებს შორის და აღნიშნავენ, რომ განვითარებადი ქვეყნები ხშირად ოფიციალურად მცურავი გაცვლითი კურსის რეჟიმს ანიჭებენ უპირატესობას, ხოლო რეალურად სავალუტო კურსის გაცილებით მკაცრი რეჟიმების პირობებში ფუნქციონირებენ.

გილერმო კალვომ და კარმენ რეინჰარტმა [Calvo & Reinhart, 2002] ასევე შეიმუშავეს “კალვოსა და რეინჰარტის მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების ინდექსი” (C-R Index), რომელიც მხედველობაში იღებს როგორც ნომინალური გაცვლითი კურსის, ასევე საპროცენტო განაკვეთებისა და საერთაშორისო რეზერვების მერყეობას:

$$\lambda = \frac{\sigma_e}{\sigma_i + \sigma_F} \quad (41)$$

სადაც σ_e , σ_i და σ_F ვარიაციის კოეფიციენტებია ნომინალური გაცვლითი კურსისთვის (ნაშრომში აღებულია განსახილველი ქვეყნის ეროვნული ვალუტის კურსი აშშ დოლართან მიმართებით), მოკლევადიანი ნომინალური საპროცენტო განაკვეთებისთვისა (ნაშრომში აღებულია მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთები) და საერთაშორისო რეზერვებისთვის (ნაშრომში გამოყენებულია ოფიციალური საერთაშორისო რეზერვების მოცულობა ოქროს გამოკლებით).

თეორიულად ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმისთვის ინდექსის მნიშვნელობა ნულს უნდა უტოლდებოდეს. რაც უფრო მცირეა იგი, მით ნაკლებად აძლევს ცენტრალური ბანკი გაცვლით კურსს თავისუფალი ცურვის საშუალებას - რადგან ნაკლებია გაცვლითი კურსის მერყეობა და შედარებით უფრო დიდია საპროცენტო განაკვეთებისა და რეზერვების ცვალებადობა. მიუხედავად იმისა, რომ ინდექსი არაერთი ნაკლოვანებით ხასიათდება, მისი მეშვეობით მაინც შესაძლებელია მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მიღება რეალური (დე-ფაქტო) გაცვლითი კურსის რეჟიმების შესახებ.

ქვემოთ წარმოდგენილ ცხრილში მოცემულია კალვოსა და რეინჰარტის მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების ინდექსის მაჩვენებლები ფართო გაგებით რეგიონის ქვეყნებისთვის და სხვადასხვა პერიოდებისთვის. როგორც ცხრილიდან ჩანს, საქართველოს შემთხვევაში, ინდექსის მაჩვენებელი აღემატება განხილული ქვეყნების უმეტესობას (კერძოდ, მეზობელ აზერბაიჯანსა და სომხეთს, ასევე ყირგიზეთს და მოლდოვას), თუმცა ჩამორჩება ბელარუსის, ყაზახეთისა და რუსეთის მაჩვენებლებს. საქართველო სავალუტო კურსის მერყეობის შესამცირებლად ყველაზე ხშირი ინტერვენციებით გამოირჩეოდა (გაცვლითი კურსის ცურვის მაღალი შიში) 2008-2015 წლებში - პერიოდში, როდესაც საქართველოში ორ სავალუტო კრიზისს ჰქონდა ადგილი (2008 წლის და 2015-16 წლების სავალუტო

კრიზისები). აღნიშნულ პერიოდში, საქართველოს მაჩვენებელი მხოლოდ აზერბაიჯანისა და მოლდოვის ანალოგიურ მაჩვენებელს აღემატებოდა. გასათვალისწინებელია, რომ აზერბაიჯანი დიდწილად ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმის ფარგლებში ფუნქციონირებდა და ამიტომაც არ არის გასაკვირი ინდექსის ძალიან დაბალი მაჩვენებელი.

2016-2020 წლებში კი საქართველოს განხილულ ქვეყნებს შორის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი გააჩნდა, რაც სავალუტო კურსის მერყეობის თავიდან ასაცილებლად ცენტრალური ბანკის ნაკლებ ჩარევაზე მიუთითებს (გაცვლითი კურსის ცურვის დაბალი შიში). შესაბამისად, ზემოხსენებულ პერიოდში, საქართველომ ეროვნულ ვალუტას შესწავლილ ქვეყნებს შორის ყველაზე მეტი თავისუფლება მისცა. აღსანიშნავია სომხეთისა და აზერბაიჯანის მნიშვნელოვნად დაბალი მაჩვენებლები, რაც არაა გასაკვირი აზერბაიჯანის, თუმცა საინტერესოა სომხეთის შემთხვევაში. მიუხედავად ოფიციალურად დეკლარირებული მცურავი გაცვლითი კურსის რეჟიმისა, სომხეთი რეალურად ფიქსირებული გაცვლით კურსისთან მიახლოებული რეჟიმის პირობებში ფუნქციონირებდა. აღსანიშნავია, რომ მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების ინდექსი ყველა ქვეყნის შემთხვევაში შემცირდა 2016-2020 წლებში, საქართველოს გარდა, რაც რეგიონში გაცვლითი კურსის ცურვის შიშის გაძლიერებაზე მიუთითებს (შედეგები იხილეთ ცხრილ 1-ში).

ცხრილი 1 - კალვოსა და რეინჰარტის მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების ინდექსი

ქვეყნები	2008-15	2016-20	მთელი პერიოდი
სომხეთი	0.42	0.04	0.36
აზერბაიჯანი	0.16	0.06	0.37
ბელარუსია	0.90	0.16	0.80
საქართველო	0.24	0.51	0.49
ყაზახეთი	0.52	0.23	0.77
ყირგიზეთი	0.25	0.24	0.34
მოლდოვა	0.24	0.11	0.26
რუსეთი	0.83	0.28	0.90

წყარო: საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საერთაშორისო ფინანსური სტატისტიკა, აღნიშნული ქვეყნების სტატისტიკის ეროვნული სამსახურებისა და ცენტრალური ბანკების ვებ-გვერდები. ავტორის გამოთვლები.

ასევე აღსანიშნავია, რომ განხილული ქვეყნების უმრავლესობისთვის, საპროცენტო განაკვეთები უფრო დიდი მერყეობით ხასიათდებიან, ვიდრე გაცვლითი კურსი და საერთაშორისო რეზერვები (რაც თანხვედრაშია გილერმო კალვოსა და კარმენ ჰეინჰარტის [Calvo & Reinhart, 2002] მიგნებასთან). თუმცა საქართველოს შემთხვევაში ვარიაციის კოეფიციენტებს შორის განსხვავება შედარებით მცირეა.

ოფიციალურ (დე-იურე) და რეალურ (დე-ფაქტო) სავალუტო კურსის რეჟიმებს შორის განსხვავების ახსნა სხვადასხვა ფაქტორებითაა შესაძლებელი:

- იმ ქვეყნებში, რომელთაც ჰიპერინფლაციის გამოცდილება გააჩნიათ, ცურვის შიში საკმაოდ მაღალია (პოსტ-საბჭოთა ქვეყნების უმრავლესობა სწორედ ასეთ

კატეგორიას განეკუთვნება). რაც უფრო მაღალი იყო პიკური ინფლაცია აღნიშნულ ქვეყნებში 1990-იან წლებში, მით უფრო დიდია შანსი იმისა, რომ ქვეყანა ფიქსირებულ გაცვლით კურსზე შეაჩერებს არჩევანს ან რეალურად (დე-ფაქტო) არ მისცემს კურსს თავისუფალი ცურვის საშუალებას [Belhocine et al, 2016].

- რადგან ქვეყნების ცენტრალური ბანკების უმთავრეს საზრუნავს ფასების სტაბილიზაცია წარმოადგენს, ისინი სავალუტო რევეების განეიტრალებას ცდილობენ, რათა თავიდან აირიდონ გაცვლითი კურსის გაუფასურების ნეგატიური გავლენა ფასების დონესა და ინფლაციურ მოლოდინებზე (ცენტრალური ბანკები ცდილობენ ინფლაციის დონე მიზნობრივ მაჩვენებელთან ახლოს შეინარჩუნონ). აღნიშნული ეფექტი განსაკუთრებით ძლიერია იმპორტზე დამოკიდებული ქვეყნების შემთხვევაში [Castro, 2004].
- განვითარებად ქვეყნებს, განსაკუთრებით გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს, აქტივებისა და ვალდებულებების მაღალი დოლარიზაცია ახასიათებთ. მაგალითად, საქართველოში სესხების დოლარიზაციის მაჩვენებელი 50 პროცენტს აღემატება, ხოლო დეპოზიტების დოლარიზაცია კიდევ უფრო მაღალია. როდესაც ეკონომიკურ აგენტებს ვალდებულებები დოლარში აქვთ დენომინირებული, ხოლო შემოსავლებს ეროვნულ ვალუტაში იღებენ (Currency mismatch), ეროვნული ვალუტის გაუფასურება ზრდის სავალტვირთს, წარმოშობს საკრედიტო რისკებს და ასევე, ნეგატიურად მოქმედებს ერთობლივ მოთხოვნასა და გამოშვებაზე (Contractionary depreciation) [Ranciere, Tornell & Vamvakidis, 2010].
- განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობას არ აქვს შესაძლებლობა, რომ საგარეო ვალი ეროვნულ ვალუტაში აილოს (აღნიშნულ ფენომენს „თანდაყოლილ ცოდვას“ (Original sin) უწოდებენ [Eichengreen, Hausmann & Panizza, 2002]). შესაბამისად, ეროვნული ვალუტის გაუფასურება მნიშვნელოვნად ზრდის მათ სასესხო ვალდებულებებს, რაც ზოგჯერ გადახდისუნარიანობისა და საკრედიტო რეიტინგების მაღალი მაჩვენებლების შენარჩუნებას მნიშვნელოვნად ართულებს და უბიძგებს მთავრობებს, რომ თავიდან აიცილონ გაცვლითი კურსის მნიშვნელოვანი მერყეობები.

დასკვნა

მიუხედავად იმისა, რომ განვითარებადი ქვეყნები აცნობიერებენ მცურავი გაცვლითი კურსის უპირატესობებს, ხშირად უჩნდებათ ცდუნება, რეალურად არ დაუშვან ეროვნული ვალუტის მნიშვნელოვანი მერყეობა, რაც წარსულში გადატანილ ჰიპერინფლაციას, სავალუტო კურსის მერყეობის ფასების დონეზე გადაცემას, სავალუტო შეუსაბამობასა და საკრედიტო რისკების გაზრდას და უცხოურ ვალუტაში დენომინირებული ვალის მაღალ კონცენტრაციას უკავშირდება. საქართველოს მცურავი კურსისადმი დამოკიდებულების მაჩვენებელი ახლოს იმყოფება რეგიონის ქვეყნების საშუალოსთან, თუმცა უკანასკნელი ხუთი წლის განმავლობაში, საქართველომ უფრო მეტი მერყეობის საშუალება მისცა საკუთარ ვალუტას, ვიდრე ნაშრომში განხილულმა ქვეყნებმა. მიუხედავად იმისა, რომ განხილული ქვეყნების უმრავლესობის შემთხვევაში საპროცენტო განაკვეთები უფრო მაღალი მერყეობით ხასიათდება, ვიდრე ნომინალური გაცვლითი კურსი და საერთაშორისო რეზერვები, საქართველოს შემთხვევაში ვარიაციის კოეფიციენტები საკმაოდ ახლოსაა ერთმანეთთან.

გამოყენებული ლიტერატურა

პაპავა, ვლადიმერ. „სავალუტო კრიზისის პირობებში „სავალუტო ფარის“ ქმედითობა ჰოლანდიური დავადებით ინფიცირებულ ეკონომიკაში (საქართველოს მაგალითზე)“. *პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისადმი მიძღვნილ საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული, ეროვნული ეკონომკები დაგლობაიზაცია*, 2012.

Belhocine, Nazim, Ernesto Crivelli, Ms. Nan Geng, and Mr. Johannes Wiegand. *Taking stock of monetary and exchange rate regimes in emerging Europe*. International Monetary Fund, 2016.

Berg, Andrew, and Eduardo Borensztein. *Full dollarization: The pros and cons*. Vol. 24. Washington, DC: International Monetary Fund, 2000.

Calvo, Guillermo A., and Carmen M. Reinhart. "Fear of floating." *The Quarterly journal of economics* 117, no. 2 (2002): 379-408.

Castro, Juan Francisco. "On the reasons behind fear of floating: pass-through effects vs. contractionary depreciations", 2004.

Chang, Roberto, and Andres Velasco. "Financial fragility and the exchange rate regime." *NBER Working paper* w6469 (1998).

Eichengreen, Barry J., Ricardo Hausmann, and Ugo Panizza. *Original sin: the pain, the mystery, and the road to redemption*. No. BOOK. [sn], 2002.

International Monetary Fund (2014). Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2014. *Washington, D.C: International*

Krugman, Paul. "Balance sheets, the transfer problem, and financial crises." In *International finance and financial crises*, pp. 31-55. Springer, Dordrecht, 1999.

Krugman, Paul, Marc Melitz, and Maurice Obstfeld. *International Economics: Theory and Policy, Global Edition*. Pearson., 2012.

Mundell, Robert A. "A theory of optimum currency areas." *The American economic review* 51, no. 4 (1961): 657-665.

Pettinger, Tejvan. "Advantages of fixed exchange rates". Economics Blog. Retrieved from: <https://www.economicshelp.org/macroeconomics/exchangerate/advantages-disadvantages-fixed/>

Ranciere, Romain, Aaron Tornell, and Athanasios Vamvakidis. "Currency mismatch, systemic risk and growth in emerging Europe." *Economic policy* 25, no. 64 (2010): 597-658.

Shambaugh, Jay C. "The effect of fixed exchange rates on monetary policy." *the Quarterly Journal of economics* 119, no. 1 (2004): 301-352.

Davit Keshelava

*Ph.D. student at the Ivane Javakishvili Tbilisi State University,
Economics and Business faculty;*

EXCHANGE RATE REGIMES AND CALVO-REINHART FEAR OF FLOATING INDEX, CASE STUDY OF GEORGIA

Expanded Summary

Globalization of product and financial markets, and increasing economic reliance of countries make it important for monetary policymakers to choose an appropriate exchange rate regime, which will guarantee achieving and maintaining macroeconomic stability without harming economic growth significantly. According to the literature, different forms of floating and fixed exchange rate regimes have some advantages and disadvantages, and the choice in favor of them depends on the structure of the country's economy, international economic and political relationships with the partner countries, and the level of financial development. However, adopting the managed floating or fixed exchange rate regimes (currency board, crawling peg, etc.) requires meeting the conditions of an optimal currency area proposed by Robert Mundell [Mindell, 1961]: 1) the participating countries should have similar business cycles; and 2) countries should have high level of labour and capital mobility to allow workers to move freely throughout the area and smooth out unemployment rate and in any single zone and eliminate regional trade imbalances.

The similarity of business cycles depends on the integration of partner countries in terms of external trade, money inflow, service export (including tourism), and foreign direct investment. Even though Georgia have some progress in diversifying its external trade, tourism and money inflow, the shares of the United States and European Union are still quite limited, and neighboring countries with relatively unstable currencies remain dominant in terms of economic relationship with Georgia.

Even though Georgia has visa-free travel to EU countries, there is no favorable situation for Georgia in terms of labor mobility due to legal difficulties that Georgia citizens tend to face in the EU labour market. Labor mobility is even lower in case of the United States – along with the cultural and economic barriers, Georgia does not have a visa-free regime with the United States. Low level of labor mobility hinders adjustment of inflation and unemployment within the optimal currency area and makes monetary policy relatively less efficient. Moreover, there is limited capital mobility between developed and developing countries. Although Georgia has no legal obstacles to invest / acquire in foreign capital, Georgia's integration in the international financial markets remains quite limited. Hence, Georgia prefers to operate a with floating exchange rate, and maintain price stability with an inflation targeting system.

However, sometimes declared (de jure) exchange rate regimes of the developing countries differ from the actual (de facto) exchange rate regimes. The difference between de jure and de facto exchange rate regimes are measured by the “Fear of Floating” (FoF) index, proposed by Calvo and Reinhart (2002). The FoF index includes three components (standard deviations of): exchange rate, monetary policy rate (discount rate) and official reserves. Higher the value of the index, lower is the “Fear of Floating”. For fixed exchange rate regimes FoF tend to equal zero. In 2008-2020 years, Georgia's “Fear of Floating” index exceeded most of the countries in the region (e.g. Azerbaijan, Armenia, Kyrgyz Republic and Moldova), but lags the same measure for Belarus, Kazakhstan and Russia.

Georgia had one of the highest “Fear of Floating” in 2008-2015, when National Bank of Georgia (NBG) frequently intervened in the foreign exchange market to ensure exchange rate stability. However, it is notable that Georgia experienced two major currency crises during this period (global financial crisis in 2008, and regional oil crisis in 2015-2016). Hence, Geor-

gia’s FoF index exceeded the same measures of only Azerbaijan and Moldova, while Azerbaijan operated within a fixed exchange rate regime that perfectly explains the low value of the index (quite close to zero). In general, countries in the region are characterized by a high level of “Fear of Floating”.

In contrast, Georgia had the lowest level of “Fear of Floating” (with the highest value of FoF index) among the countries in the wider region during 2016-2020. Hence, Georgia gives its national currency more freedom than the other countries. It is notable that Armenia and Azerbaijan have the lowest FoF indices among considered countries, which is not surprising in case of Azerbaijan, but remains as an interesting finding for Armenia - despite declared floating exchange rate regime, Central Bank of Armenia was actively employing its instruments (foreign currency interventions and contractionary monetary policy increasing interest rates in the economy) to maintain exchange rate stability.

In addition, for the majority of the countries, which are analyzed within this paper, interest rates tend to be more fluctuating than exchange rate and official reserves (which is in line with one of the major findings of Calvo and Reinhart (2002)). Hence, variation coefficients of the abovementioned three variables are quite similar in case of Georgia.

Literature suggests reasons behind having different declared (de jure) and actual (de facto) exchange rate regimes:

- Countries with the experience of hyperinflation tend to have quite high “Fear of Floating”. Most of the Post-Soviets countries fall into this category [Belhocine et al, 2016].
- Since the main mandate for most of the central banks is to maintain price stability, they sometimes intervene in the foreign exchange market to avoid the negative impact of exchange rate depreciation on price levels and inflation expectations. [Castro, 2004].
- Developing countries, especially transition economies, are characterized by high levels of assets and liability dollarization. Hence, when currency depreciates, the debt burden is increasing for the people having income in national currency and debt in foreign currency (currency mismatch). Currency mismatch might create some problems in terms of financial stability (too many people become insolvent after waves of the currency depreciation), and generates political pressure on the Central Bank [Ranciere, Tornell & Vamvakidis, 2010].
- Most of the developing countries do not have an opportunity to borrow in a national currency from the external sources. This phenomenon is called “Original Sin”, and provides incentives to the policymakers to cut short exchange rate fluctuations [Eichengreen, Hausmann & Panizza, 2002].

ნინო ლობჯანიძე

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი
მიკროეკონომიკის კათედრა, დოქტორანტი*

**კორონავირუსის (Covid-19) გავლენა წყლის ინდუსტრიაზე: ძირითადი გამოწვევები
მსოფლიოსა და საქართველოში**

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.LOBZHANIDZE

ანოტაცია. სტატიაში გაანალიზებულია კორონავირუსის გავრცელებით გამოწვეული ეკონომიკური შედეგები. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია წყლის სექტორის ძირითად პრობლემებზე, როგორც მსოფლიო მასშტაბით, ისე საქართველოში. არსებული პრობლემების შესწავლით გამოკვეთილია სამი მთავარი გამოწვევა: წყლის მოხმარებისა და წყლით მომარაგების სფეროს გამოწვევები; წყლის სექტორში ნედლეულით, ტექნიკით და ტექნოლოგიებით უზრუნველყოფი კომპანიების შეფერხებული სამუშაოები; წყლის ინდუსტრიაში კერძო სექტორის კომპანიების მიწოდების კონსერვაციზმი.

ნაშრომში წყლის ინდუსტრიაში არსებული გამოწვევები გამოკვლეულია საერთაშორისო და ადგილობრივი ორგანიზაციების ანგარიშების, სტატისტიკური მონაცემების და დარგის ექსპერტების ნაშრომთა გაანალიზების საფუძველზე, რაც მოყვანილია წყაროების სახით.

განხილული პრობლემების შესაბამისად სტატიაში წარმოდგენილია დასკვნები და შემოთავაზებულია წყლის ინდუსტრიაში პრობლემების გადაჭრის რეკომენდაციები მოკლევადიანი და გრძელვადიანი პერიოდებისათვის.

საკვანძო სიტყვები: წყლის ინდუსტრია, კორონავირუსი, კრიზისი, წყლის მოხმარება და მიწოდება, წყლის ინდუსტრიის რისკის ატლასი.

COVID-19-ის სწრაფი და ფართომასშტაბიანი გავრცელებით განპირობებული გლობალური პანდემია ჯანდაცვის სფეროს უდიდესი გამოწვევაა, რომელიც მსოფლიოს 190-ზე მეტ ქვეყანაში გლობალური ეკონომიკური კრიზისის მიზეზი გახდა. ჩვენ ვდგავართ არა კლასიკური ტიპის, არამედ თვისებრივად ახალი გლობალური ეკონომიკური კრიზისის წინაშე, როცა მისი გამომწვევი მიზეზები არა ენდოგენური, არამედ ეგზოგენური ხასიათისაა, ანუ, როცა ეს მიზეზები გენერირებულია არა ეკონომიკაში, არამედ პროვოცირებულია ეკონომიკის ფარგლებს გარეთ არსებული წყაროს - კორონავირუსის სწრაფი გავრცელების შედეგად. ამ ფაქტორის გათვალისწინებით, როგორც ცალკეული ქვეყნა, ისე მთელი მსოფლიო დგას კლასიკური ეკონომიკური კრიზისისგან განსხვავებული, ახალი ტერმინით - „კორონომიკური კრიზისის“ საფრთხის წინაშე (ჰაპავა ვ. 2020, მარტი). კორონავირუსის მასშტაბების და მოსალოდნელი საფრთხეების გავლენის შემცირების მიზნით ადამიანები თავისი ნებით ან/და სამთავრობო და საერთაშორისო რეკომენდაციების გათვალისწინებით გარკვეული პერიოდით სახლში დარჩნენ. თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით რეალურ სამყაროში მიმდინარე პროცესებმა გარკვეულწილად გადაინაცვლა ელექტრონულ რეჟიმში, თუმცა, რიც

ეკონომიკურ სექტორში აღნიშნული ცვლილება დიდ რესურსს და გრძელვადიან პერიოდს მოითხოვს ადაპტაციისთვის ან საერთოდ შეუძლებელია განხორციელდეს. მაგალითად, ყველაზე დიდი დარტყმა ამ კუთხით ტურიზმისა და მომსახურების სექტორმა მიიღო. ასევე, უნდა აღინიშნოს სასოფლო-სამეურნეო და სამეწარმეო სექტორი, განსაკუთრებით მცირე და საშუალო საწარმოები. განვითარებულ ქვეყნებში (მათ შორის ევროკავშირის ქვეყნებში), მცირე და საშუალო საწარმოებს მოქმედ საწარმოებს შორის დიდი წილი უკავია, ქმნის სამეწარმეო სექტორის მთლიანი ბრუნვის 50%-ზე მეტს და ყოველი სამი სამუშაო ადგილიდან ორს კერძო სექტორში. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) ქვეყნებში, კომპანიების 99%-ზე მეტს მცირე და საშუალო საწარმოები წარმოადგენენ და საშუალოდ ქმნიან მთლიანი შიგა პროდუქტის (მშპ) 2/3-ს. განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში, მცირე და საშუალო საწარმოები საწარმოების მთლიანი რაოდენობის 90%-ზე მეტს წარმოადგენენ (მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარების სტრატეგია 2016–2020). აღნიშნული სექტორი საქართველოსთვის პრიორიტეტულია. კერძო სექტორის განვითარების და ეფექტიანი მუშაობის ხელშეწყობის საკითხებს საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიაში - საქართველო 2020, კორონავირუსით შექმნილი რეალობის დამყარებამდეც საკმაოდ დიდი ყურადღება ეთმობა. შესაბამისად, ძალზე მნიშვნელოვანია ზემოთ აღნიშნულ სექტორებში პანდემიით გამოწვეული დანაკარგების კვლევა, გაზომვა, შეფასება და პრობლემათა გადაჭრის გზების ძიება სხვადასხვა ინსტიტუციის ჩართულობით და საერთაშორისო ეკონომიკური თანამშრომლობის შესაძლებლობების გამოყენებით. ამას მოწმობს მაღალკვალიფიციური აგრონომების, ექსპერტებისა და სხვა სპეციალისტების მიერ გაცემული რჩევებიც. ისინი ხაზს უსვამენ სპეციალიზებული ცოდნის გამოყენების მნიშვნელოვნებას სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოებისა და მომარაგების პროცესში პროდუქტიულობის ზრდის ხელშესაწყობად. სურსათის უვნებლობის და გარემოს დაცვის უზრუნველსაყოფად საჭიროა ინოვაციის მდგრადი სისტემების (SAIS) განვითარება სოფლის მეურნეობაში (Kharaiashvili E. 2020).

ზემოთაღწერილი ზოგადი ფონი შეეხო წყლის ინდუსტრიასაც მსოფლიოს მასშტაბით. იმისათვის, რომ ანალიზი ჩავატაროთ, თუ რა უარყოფითი ეფექტები გამოიწვია კორონავირუსმა აღნიშნული კუთხით, გამოვყოთ სამი მნიშვნელოვანი მიმართულება, სადაც ყველაზე მეტად იგრძნობა ეს გავლენა და ერთგვარად ფარავს საწარმოო პროცესის მთლიან ჯაჭვს:

1. **წყლის მოხმარების და წყლით მომარაგების მომსახურების სფეროს გამოწვევები** - სუფთა წყლით მომარაგების პროცესი არის ძალიან შრომატევადი და მნიშვნელოვანი, რომელიც მეტწილად ყურადღების მიღმა რჩება და ეს აისახება წყლის არარაციონალურ მოხმარებაში. დღეს ამ სფეროში დასაქმებული სპეციალისტების საშუალო ადგილების შენარჩუნების პრობლემა გაჩნდა დღის წესრიგში, მით უფრო, რომ შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე, წყლის დროული მიწოდება, რაციონალური განაწილება, სამედიცინო პერსონალის მომარაგება და სუფთა წყლით მკურნალობა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია მილიარდობით ადამიანისთვის მსოფლიო მასშტაბით. მეორე საკითხი ამ კუთხით არის გაზრდილი მოთხოვნა წყალზე, რაც გამოწვეულია ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის (WHO) რეკომენდაციით ხელის ხმირ დაბანასა და სანიტარულ-ჰიგიენური ნორმების გაძლიერებულ დაცვასთან. აღნიშნულთან

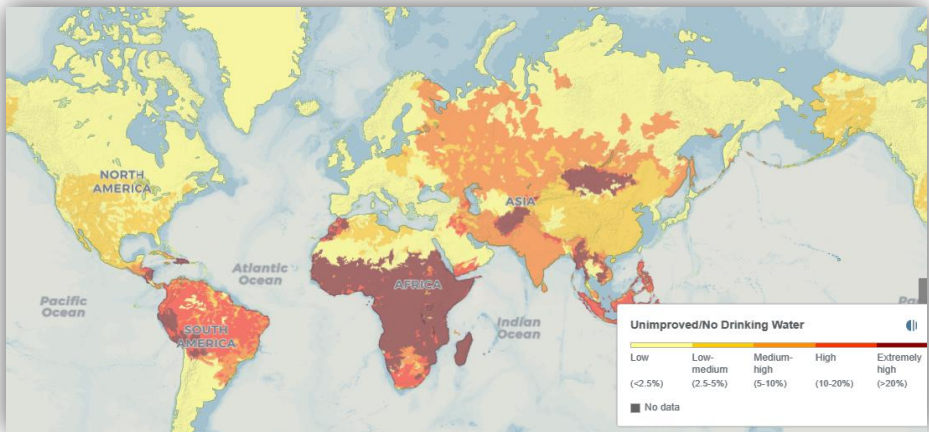
დაკავშირებით, რიგ სახელმწიფოებში დაწესდა საშედავათო პერიოდი წყლის მომსახურების კომუნალურ გადასახადზე. მაგალითად, აშშ-ის 90-ზე მეტმა ქალაქმა სხვადასხვა შტატში არ შეაჩერა წყლის მიწოდება გადაუხადელი გადასახადების გამო.

2. **წყლის ინდუსტრიაში ნედლეულით, ტექნიკით და ტექნოლოგიებით უზრუნველყოფი კომპანიების შეფერხებული სამუშაოები** - წყლის ინდუსტრიაში მიწოდების ჯაჭვი ძალზე ფართოა და მოიცავს ნედლეულის მომპოვებლებს, ტექნოლოგიით უზრუნველყოფისა და გადამამუშავებელ საწარმოებს, მიმწოდებელ კომპანიებს, სადაც დასაქმებულნი არიან, როგორც დარგის სპეციალისტები, ისე მმართველი რგოლის მენეჯერები. ყველა ამ კომპანიისთვის იკვეთება ორი მთავარი გამოწვევა - ერთი მხრივ, საკუთარი დასაქმებულების უფლებების და უსაფრთხოების დაცვა, მეორე მხრივ, წარმოების და მიწოდების ჯაჭვის შეძლებისდაგვარად შეუფერხებლად მუშაობა. აღნიშნულ პრობლემაზე მსჯელობა ჯერ კიდევ ვირუსის გავრცელების საწყის ეტაპზე დაიწყო მხოლოდ ჩინეთის მაგალითზე, თუმცა, ძალიან სწრაფადვე გლობალურ გამოწვევად იქცა.
3. **წყლის ინდუსტრიაში კერძო სექტორის კომპანიების მიწოდების კონსერვატიზმი** - ჩვენ უნდა გავანალიზოთ წყლის, როგორც საწარმოო ფაქტორის, ასევე, პროდუქტის და მომსახურების ბაზარი, რომელშიც ფუნქციონირებენ ბოთლირებული წყლის მიმწოდებელი კომპანიები. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, მოსალოდნელია, რომ კომერციული კომპანიები ეცდებიან ფულის დაზოგვას და კაპიტალური ხარჯების გაწევის სამომავლოდ გადადებას. აღნიშნული გამოიწვევს კაპიტალური პროექტების განხორციელების დროებით შეჩერებას. გარდა ამისა, საკუთარი სამუშაო ძალის უსაფრთხოების საკითხი კერძო კომპანიებშიც აქტუალურია. კომპანიის მმართველები ცდილობენ მაქსიმალურად შეზღუდონ ადგილზე სამუშაო პროცესში ჩართული სპეციალისტების რაოდენობა და სამუშაო დრო, თუმცა, აქვე იკვეთება მეორე ეკონომიკური ხასიათის პრობლემა - უმუშევრობა. აღნიშნულ ორ საკითხს შორის ბალანსის დაცვა უდიდეს გამოწვევად რჩება (Amane Advisors - Navigate the Water Business, March 2020).

როგორ პასუხობენ წყლის ინდუსტრიაში კორონავირუსით გამოწვეულ პრობლემებს რეგიონალური ორგანიზაციები, ადგილობრივი მთავრობები, კერძო კომპანიები და საზოგადოება? მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის (WEF) მონაცემებით, მსოფლიო მასშტაბით მოსახლეობის მხოლოდ 60%-ს აქვს სუფთა წყალი და საპონი კორონავირუსთან ბრძოლაში ყველაზე პირველი და ელემენტარული ჰიგიენურის წესის დაცვისთვის - ხელის ხშირი დაბანისთვის. დანარჩენ 40%-ს შეზღუდულად აქვს ეს საშუალება ან თითქმის არ აქვს. აქედან გამომდინარე, პირველ რიგში, აღნიშნულ პრობლემას უნდა მიექცეს ყურადღება, მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის ექსპერტების აზრით, ამ საკითხის მოგვარება შესაძლებელია უფრო გონივრული დაგეგმვისა და თანამშრომლობის გზით (World Economic Forum, 2020). უნდა აღინიშნოს, რომ რიგ ქვეყნებში ნაწილობრივ უკვე მოხდა ამ პრობლემაზე რეაგირება. გაეროს წარმომადგენლობამ, ადგილობრივმა მთავრობებმა და კერძო კომპანიებმაც დაიწყეს სასმელი წყლის და სარეცხი საშუალებების კაბინების აშენება ისეთ დასახლებებში და საზოგადოებრივ ადგილებში, სადაც წყალზე ხელმისაწვდომობა ძალიან დაბალია. მაგალითად, ეს გაკეთდა აფრიკის

ქვეყანა რუანდაში (Rwanda), სადაც მოსახლეობის მხოლოდ 5%-ს აქვს საპნით და წყლით ხელის დაბანის ობიექტებზე წვდომა. ამავე ქვეყნის ქალაქ კიგალიში დაამონტაჟეს პორტატული სარეცხი სადგურები ავტობუსის გაჩერებებზე. ასევე, ეთიოპიაში, სხვადასხვა კერძო კომპანიამ, რესტორნებმა და ბანკებმა შენობის შესასვლელში წყალი და საპონი განათავსეს (World Resources Institute, April 2020). სუფთა და დასალევი წყლის პრობლემას ასახავს „წყლის რისკის ატლასი“, რომელიც შემოთავაზებული აქვს მსოფლიო რესურსების ინსტიტუტს (WRI). მკაფიოდ ჩანს განსაკუთრებით პრობლემური რეგიონები, როგორცაა აფრიკის თითქმის ¾, მათ შორის მთელი სამხრეთი ნაწილი, აზიის რამდენიმე ქვეყანა და სამხრეთ ამერიკის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილის ქვეყნები (იხ. სურათი 1) (World Resources Institute, 2020).

სურათი 1. „წყლის რისკის ატლასი“, სასმელი და სუფთა წყლის პრობლემის სიმწვავე მსოფლიოს მასშტაბით, 2020

წყარო: მსოფლიო რესურსების ინსტიტუტი, World Resources Institute (WRI), 2020, <https://www.wri.org/applications/aqueduct/water-risk-atlas>

ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ წყლით მომსახურების გადასახადი მოიხსნა ნაწილობრივ ან საშეღავათო პერიოდი დაწესდა რიგ ქვეყნებში. ძირითადად ეს ეხება ევროპულ ქვეყნებს და ამერიკის სხვადასხვა შტატის 90-ზე მეტ ქალაქს, ამ კუთხით გამორჩეული პოლიტიკა აქვს დიდ ბრიტანეთს, სადაც ცალკე მუშაობს სამომხმარებლო ადმინისტრაციული ორგანო - სამომხმარებლო საბჭო წყლის სექტორში (CCW). აღნიშნული ორგანო საკმაოდ ეფექტიანად წარმართავს კორონავირუსით გამოწვეულ პრობლემებს მომხმარებლების საჭიროებებების გათვალისწინებით. CCW-ის ფარგლებში 2020 წლის მარტში შეიქმნა სპეციალური მაკოორდინებელი სააგენტო, რომელიც შუამავლის როლს ასრულებს საცალოდ მოვაჭრე კომპანიებსა და მათ მომხმარებლებს შორის, კონსულტაციას უწევს მათ და ახდენს პრობლემების შეფასებას. გადამუშავებული ინფორმაციის საფუძველზე 2020 წლის 16 აპრილს მათ უკვე გამოაქვეყნეს პირველი ანგარიში და შეიმუშავეს სპეციალური საშეღავათო შეთავაზებები. საცალოდ მოვაჭრეებისთვის 2020 წლის მაისის, ივნისისა და ივლისის თვეები გამოცხადდა საშეღავათო პერიოდად, ხოლო დანარ-

ჩენი გადავადებული გადასახადის სრულად გადახდის ბოლო ვადად დამტკიცდა 2021 წლის მარტის ბოლო. მათი მთავარი მიზანია, ერთი მხრივ, არ დაზარალებდეს მომხმარებელი და მეორე მხრივ, მაქსიმალურად შენარჩუნდეს წარმოების პროცესი. მომდევნო პერიოდის განმავლობაში, შეცვლილი სიტუაციიდან გამომდინარე, მათი გადაწყვეტილებებიც შეიცვლება მიზანმიმართულად და გონივრულად (Consumer Council for Water, April 2020).

საქართველოში, ისევე როგორც დანარჩენ მსოფლიოში, COVID-19-ით შექმნილი გარემოებების გამო, კომპანიებს ექმნებათ ფინანსური პრობლემები, დაფარონ ბიზნეს სესხები თუ გადაიხადონ გადასახადები, სწორედ ამ მიზნით, საქართველოს მთავრობამ შეიმუშავა ეკონომიკის სტიმულირების ღონისძიებების გეგმა, რომლის ძირითადი საკითხებია:

- ბიზნეს სესხების რესტრუქტურირაცია;
- ტურიზმის სფეროში მომუშავე კომპანიებისთვის ქონებისა და საშემოსავლო გადასახადის გადახდის გადავადება;
- დამატებული ღირებულების გადასახადის (დღგ) დაბრუნებას საშელავათო პერიოდში;
- სახელმწიფო თანადაფინანსების პროგრამის შემუშავებას სასტუმროებისთვის სესხის პროცენტის დაფარვის მიზნით; საომომხმარებლო სესხების გადახდის ვალდებულების გადავადება;
- მათთვის, ვინც სამუშაო ადგილი დაკარგა, ფულადი დახმარების გაწევა.

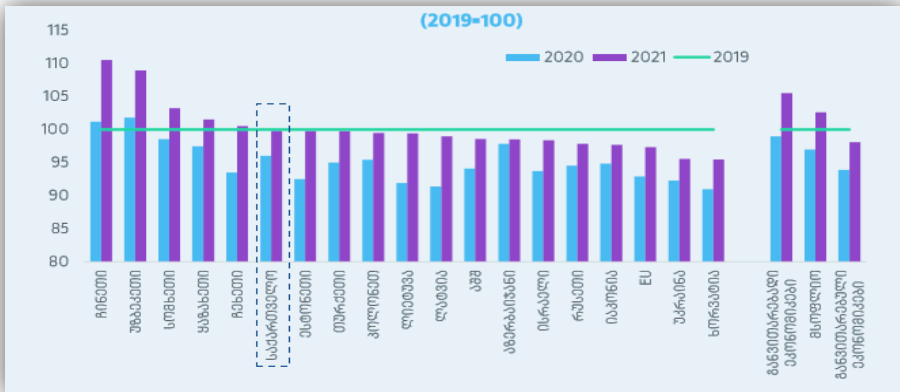
გეგმის გარკვეული ნაწილი კვლავ სამუშაო ეტაპზეა (PricewaterhouseCoopers საქართველო 2020, მარტი).

რაც შეეხება წყლის ინდუსტრიას საქართველოში, მოხმარების მიმართულებით საშელავათო რეგულაცია გავრცელდა წყლის მომხმარებელზე 2020 წლის 3 აპრილის N220 დადგენილების „კომუნალური გადასახადების სუბსიდირების წესისა და პირობების დამტკიცების შესახებ“ მიხედვით: საქართველოში ახალი კორონავირუსით გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესების გამო, მოსახლეობის დახმარების მიზნით, 2020 წლის მარტის, აპრილის და მაისის თვეებში (თითოეული თვისათვის) მოხმარებული ელექტროენერჯის, ბუნებრივი გაზის, სასმელი წლის/წყალარინების გადასახადების სუბსიდირება (საქართველოს მთავრობის დადგენილება 2020, 3 აპრილი), მეორე რაუნდის საშელავათო პერიოდი კი ეხება 2020 წლის ნოემბრიდან მომდევნო სამ თვეს. რაც შეეხება წყლის ინდუსტრიის კერძო კომპანიებს, მათი ადმინისტრაციული და ოპერაციული მენეჯერები ცდილობენ, მსოფლიო ტენდენციის მსგავსად, ჯანრმთელობის დაცვის მიზნით შეზღუდულ პირობებში არ გააჩერონ საწარმოო პროცესი და არ გამოიწვიონ როგორც ბოთლირებული წყლის მიწოდების შემცირება ბაზარზე, ასევე, უმუშევრობა, რაც საბოლოოდ წყლის ფასის ზრდას გამოიწვევს. 2020 წლის მაისიდან IDS ბორჯომი საქართველოს კომპანიამ ონლაინ გაყიდვები დაიწყო მთელი საქართველოს მასშტაბით. პროდუქცია განთავსებულია ონლაინ პლატფორმა „Vendoo-ვენდუზე“ შემდეგი შეფუთვით (Vendoo-ვენდუ 2020):

- „ბორჯომი“ – 0.5ლ მინა (12ცალი) და 1.0ლ პეტი (6ცალი);
- „ლიკანი“ – 1.0ლ პეტი (6 ცალი) და 1.5ლ პეტი (6ცალი);
- „ბაკურიანი“ – 1.5ლ (6 ცალი), 1.0ლ (6 ცალი), 1.0ლ სპორტი (6 ცალი), 6ლ პეტი (3 ცალი) (IDS Borjomi Georgia 2020, 8 მაისი).

ზოგადი ეკონომიკური პროგნოზის გაკეთება საკმაოდ კომპლექსური საკითხია გამომდინარე იქიდან, რომ კორონეკონომიკური კრიზისი, ერთი მხრივ, დამოკიდებულია ეკონომიკური ბერკეტების ეფექტიან ამოქმედებაზე, მეორე მხრივ, სამედიცინო სფეროში წამოჭრილი უმწვავესი პრობლემის რაც შეიძლება დროულ და ეფექტიან გადაჭრაზე, თუმცა, არსებული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ნაწილობრივ უკვე შეგვიძლია გავანალიზოთ ზოგადი ეკონომიკური მონაცემები. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის (IMF) გათვლებით რეალური მთლიანი შიგა პროდუქტის (მშპ) დონე მოცემულია გრაფიკზე 1.

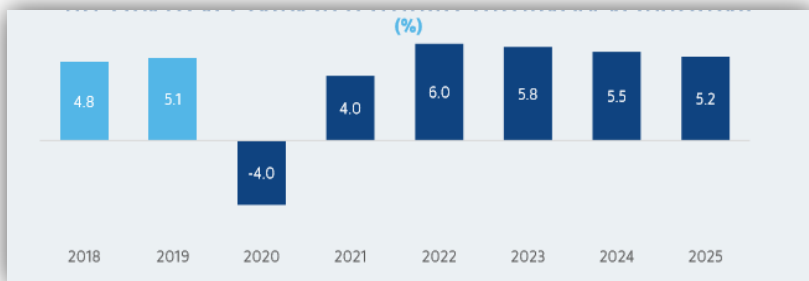
გრაფიკი 1. რეალური მშპ-ის დონე 2019 წელთან შედარებით IMF-ის პროგნოზით

წყარო: თიბისი კაპიტალი, ანგარიში „Covid 19-ის ზეგავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე“, 2020, 14 მაისი

ამავე ანგარიშში ცალკე მოყვანილია საერთაშორისო სავალუტო ფონდის (IMF) პროგნოზი საქართველოსთვის რეალური მთლიანი შიგა პროდუქტის წლიურ ზრდასთან მიმართებით, სადაც ჩანს, რომ დადებითი მაჩვენებელი ფიქსირდება უკვე 2021 წელს (4.0 %) და შემდგომ საპროგნოზო წლებში შედარებით სტაბილურად იცვლება მცირე ზღვრული კლებადობით (იხ. გრაფიკი 2).

გრაფიკი 2. რეალური მშპ-ის წლიური ზრდა საქართველოსთვის IMF-ის პროგნოზი, 2018-2025

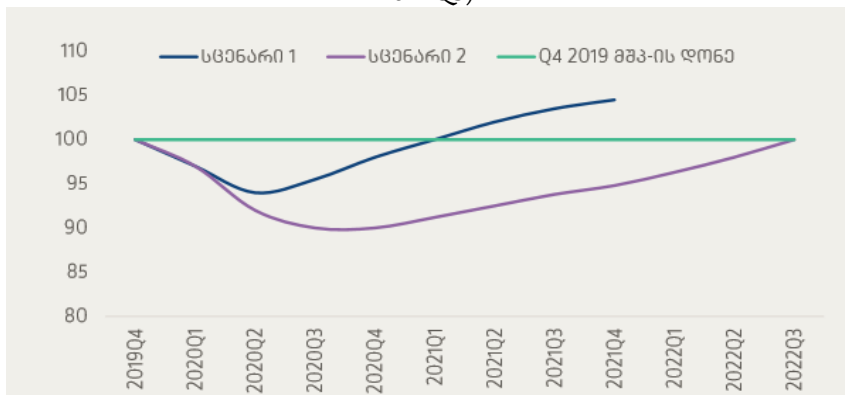

წყარო: თიბისი კაპიტალი, ანგარიში „Covid 19-ის ზეგავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე“, 2020, 14 მაისი

McKinsey & Company-ის მიერ შემოთავაზებულია გლობალური მშპ-ის ზრდის ორი სცენარი:

- **სცენარი 1:** ვირუსის გავრცელების სწრაფი და ეფექტიანი კონტროლი (გლობალურად აღმასრულებელი მენეჯერების 16% ამ სცენარს ყველაზე სავარაუდოდ მიიჩნევს);
- **სცენარი 2:** ვირუსის გავრცელებაზე ეფექტიანი კონტროლი, თუმცა, განმეორებითი გავრცელება რეგიონულ დონეზე (გლობალურად აღმასრულებელი მენეჯერების 31% ამ სცენარს ყველაზე სავარაუდოდ მიიჩნევს. აღნიშნული სცენარები მოცემულია გრაფიკზე 3.

გრაფიკი 3. McKinsey-ის სცენარები* გლობალური მშპ-ის ზრდისთვის (2019Q4-2022Q3)

*2020 წლის 6 მაისის მონაცემებით

წყარო: თიბისი კაპიტალი, ანგარიში „Covid 19-ის ზეგავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე“, 2020, 14 მაისი

რაც შეეხება უშუალოდ საქართველოს მინერალური წყლების მწარმოებელ კომპანიებს, ბაზრის მთავარ მოთამაშეებს ჯერ კიდევ 2020 წლის სექტემბრიდან პოზიტიური მოლოდინები აღარ ჰქონდათ, მიუხედავად ამისა, მათ განაგრძეს წარმოების პროცესი. უნდა აღინიშნოს, რომ გლობალური პანდემიის გარდა, რეგიონში სხვა კრიზისებმა, როგორც ეკონომიკურმა, ისე პოლიტიკურმა, საქართველოს მთავარ საექსპორტო ბაზრებზე გაცვლითი კურსის გაუფასურება გამოიწვია, რამაც თავის მხრივ, შეამცირა მათი მოთხოვნა იმპორტირებულ პროდუქტებზე, მათ შორის საქართველოს მინერალურ წყლებზეც. რაც შეეხება ადგილობრივ ბაზარს, აქ ვითარება კიდევ უფრო არასახარბიელოა კომპანიებისთვის, ვიდრე საერთაშორისო ბაზარზე. ეს ძირითადად ტურისტების მნიშვნელოვანი შემცირებით არის გამოწვეული.

მტკნარი და მინერალური წყლების მწარმოებელი კომპანიები 2020 წლის ბოლომდე ცდილობდნენ პროდუქტზე ფასების შენარჩუნებას მოგების მარჟის შემცირების ხარჯზე. თუმცა, 2021 წლის დასაწყისიდან უკვე შეინიშნება ზოგიერთი ბრენდის მინერალური წყლის ფასის რამდენიმე თეთრით მატება.

სახელმწიფო მხარდაჭერის სახით უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში პანდემიის ორი ტალღის განმავლობაში ბაზარზე ფუნქციონირებად კომპანიებს რამდენიმე სახის შეღავათი გაეწიათ, როგორცაა სესხის რესტრუქტურირაცია და

საშემოსავლო გადასახადის გადავადება. ბენეფიციარ კომპანიებს შორის მოხვდნენ მინერალური წყლების მწარმოებელი კომპანიებიც.

დასკვნები და რეკომენდაციები

მიმდინარე ეტაპისთვის წყლის ინდუსტრიაში სტაბილურობის შესანარჩუნებლად პრიორიტეტულ ამოცანებად შესაძლოა გამოიყოს შემდეგი:

- წყლის ინდუსტრიაში დამსაქმებლები მაქსიმალურად უნდა შეეცადონ, შეინარჩუნონ დასაქმებულები. გამოუვალ სიტუაციაში ძალიან მნიშვნელოვანია დროებითი გათავისუფლების საკითხი და შესაბამისი დახმარების გაწევა გათავისუფლების პერიოდის განმავლობაში. აქ გათვალისწინებული უნდა იყოს ის, რომ მათ შეეძლოთ ძირითადი გადასახადების გადახდა (ქირა, კომუნალური მომსახურება, იპოთეკური სესხი, დაზღვევა).
- კერძო სექტორის გადმოსახედიდან, მნიშვნელოვანია სესხის აღების უფრო მარტივი პირობების შეთავაზება, ასევე, უკვე აღებული ბიზნეს სესხების და სახელმწიფო გადასახადების გადახდის ვალდებულების დროებით გადავადება და საჭიროების შემთხვევაში პირდაპირი ფინანსური დახმარება. ზემოთაღნიშნული ამოცანების შესასრულებლად შესაძლოა ჩამოყალიბდეს შემდეგი რეკომენდაციები როგორც მოკლევადიანი, ისე გრძელვადიანი პერიოდებისათვის:
 - *კორონავირუსთან გამკლავების პროცესში დაჩქარებულებსა და საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში წყლის კაბინების მოწყობა, არსებულის გაუმჯობესება და გამართული მუშაობის უზრუნველყოფა;*
 - *საჭიროების შემთხვევაში გადასახადის გადახდის გარეშე წყალზე ხელმისაწვდომობის საშუალებათა პერიოდის გაზრდა - განსაკუთრებით ეს ეხება სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ მყოფ მოსახლეობას;*
 - *სასმელი წყლის რაციონალური მოხმარება - აღნიშნული საკითხი მუდმივად დგას დღის წესრიგში, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური პრობლემა. ეს არ გულისხმობს მოხმარების შემცირებას. ხშირ შემთხვევაში წყლის არარაციონალური ხარჯვა გაუაზრებლად ხდება. არადა წყლის ინდუსტრიის სამომხმარებლო საბჭოს (CCW) მიერ შემოთავაზებული „წყლის დაზოგვის კალკულატორის“ (Water Meter Calculator) მიხედვით თითოეული ადამიანის მიერ წყლის არარაციონალურად გამოყენების 1 წუთით შემცირებაც კი დადებით გავლენას ახდენს მთლიან სიტუაციაზე;*
 - *ბაზარზე ინოვაციური ტექნოლოგიების დანერგვის ხელშეწყობა. დანერგვა - გულისხმობს კომერციალიზაციას და ციფრულ ტრანსფორმაციას წარმოებისა და მიწოდების პროცესში. ამასთან, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია წყალმომარებაში მწვანე ტექნოლოგიების დანერგვა. აღნიშნულ საკითხზე აქტიურად მუშაობს გაეროს განვითარების პროგრამა (UNDP) და გლობალური გარემოსდაცვითი ფონდი (GEF).*

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Amane Advisors - Navigate the Water Business, March 2020, "The Impact of Covid-19 on the Water Sector", France, <https://www.amaneadvisors.com/insight/impact-of-covid-19-on-water/>
2. Consumer Council for Water, April 2020, " *Information on the water industry and Coronavirus (Covid-19)*", United Kingdom, <https://www.ofwat.gov.uk/regulated-companies/markets/business-retail-market/information-on-the-water-industry-and-coronavirus-covid-19/>
3. IDS Borjomi Georgia, 2020, 8 მაისი, „კომპანია IDS ბორჯომი საქართველო ონლაინ გაყიდვებს იწყებს“. <https://www.ids-borjomi.ge/press-center/news/kompania-ids-borjomi-saqarthvelo-onlain-gaqhidvebs-itsqhebs/>
4. Kharaiashvili E., 2020, "Innovations for increasing productivity in agriculture and ensuring food security (the case of Georgia)", *ДВНЗ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана* pp. 212-215 https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32924/sism_20_212-215.pdf?sequence=1
5. PricewaterhouseCoopers საქართველო, 2020, მარტი, „ძირითადი სამართლებრივი საკითხები, რომლებიც უნდა გაითვალისწინონ კომპანიებმა COVID-19-ის დროს“, [https://www.pwc.com/ge/en/assets/pdf/April_2020/PwC_COVID-19_Legal_Issues\(ENG\)_Updated_22_March.pdf](https://www.pwc.com/ge/en/assets/pdf/April_2020/PwC_COVID-19_Legal_Issues(ENG)_Updated_22_March.pdf)
6. Vendoo-ვენდუ, 2020, მ ა ი ს ი , https://vendoo.ge/merchant/ltid_ids_borjomi_tbilisi?fbclid=IwAR0pUYd-CSMnazEBL-JIbnjb7DoT_rGllcAg1uq0esEQ7yGUDyG7ciWYTq4
7. World Economic Forum, 2020, *Strategic Intelligence*, <https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb00000015MLgEAM?tab=publications>
8. World Resources Institute, April 2020, " *Combating the Coronavirus Without Clean Water*", <https://www.wri.org/blog/2020/04/coronavirus-water-scarcity-hand-washing>
9. World Resources Institute, 2020, *Water Risk Atlas*, https://www.wri.org/applications/aqueduct/water-risk-atlas/#/?advanced=false&basemap=hydro&indicator=w_awr_def_tot_cat&lat=30&lng=-80&mapMode=view&month=1&opacity=0.5&ponderation=DEF&predefined=false&projection=absolute&scenario=optimistic&scope=baseline&
10. თიბისი კაპიტალი, 2020, 14 მაისი „Covid 19-ის ზეგავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე“
11. პაპავა ვ., 2020, მარტი, „კორონომიკა და ეკონომიკა კრიზისის წინაშე“. *For.ge* <https://for.ge/view/182671/koronomika-da-ekonomika-krizisis-winaSe.html>
12. საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, „*მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარების სტრატეგია 2016-2020*“, საქართველოს მთავრობა http://www.economy.ge/uploads/ecopolitic/%E1%83%9B%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%94_%E1%83%93%E1%83%90_%E1%83%A1%E1%8

3%90%E1%83%A8%E1%83%A3%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%9D_%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%96%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%98%

13. საქართველოს მთავრობის დადგენილება, 2020, 3 აპრილი, „N220, კომუნალური გადასახადების სუბსიდირების წესისა და პირობების დამტკიცების შესახებ“.

Nino Lobzhanidze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Economics and Business
Department of Microeconomics
Doctoral student

**THE IMPACT OF CORONAVIRUS (COVID-19) ON THE WATER INDUSTRY:
MAIN CHALLENGES FACING THE WORLD AND GEORGIA**

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.LOBZHANIDZE

Expanded summary

The article analyzes the economic consequences caused by the coronavirus. There is discussed the crisis that is not a classic type, but a qualitatively new global economic one, because its causes are not endogenous, but exogenous, that is, when these causes are generated not in the economy, but provoked by a source outside the economy – from the medical sector. With the use of modern technologies, the processes in the real world have shifted somewhat to the electronic mode, however, in a number of economic sectors this change requires a great deal of resources and a long period of time to adapt or may not be possible to be implemented at all.

Particular attention is paid to the main problems of the water sector, both worldwide and in Georgia. The study highlights three main challenges: 1. the problems in the field of water consumption and supply; 2. Delayed working processes of companies providing raw materials, equipment and technologies in the water sector; 3. Conservatism of private sector companies in the water industry. The first challenge reflects in the process of water supply which is very time consuming and important, which is mostly ignored, and this is reflected in the irrational consumption of water. The problem of retaining the jobs of specialists working in this field has arisen due to the current agenda, especially since the current situation, timely water supply, rational distribution, medical staff supply and clean water treatment are vital for billions of people worldwide. The second challenge describes the problems in supply chain of the water industry that is very wide and includes raw material suppliers, technology supply and processing enterprises, supply companies, industry specialists and administrative managers. For all these stakeholders, there are two main challenges - on the one hand, protecting the rights and safety of their employees, and on the other hand, working as smoothly as possible in the production and supply chain. Discussions on this issue started in the early stages of the virus spread only on the example of China, however, it quickly became a global challenge. In order to analyze the third challenge the water is discussed not only as a production factor as well as the product and service in the market where bottled water supply companies operate. Given the current situation, no wonder that commercial companies try to save money and defer capital expenditures for the future. This will lead to a temporary suspension of capital projects. In

addition, the issue of workforce safety is also relevant and actual in private companies. The managers of the company try to limit as much as possible the number of specialists involved in the on-site work process and working hours, however, there is a second economic problem - unemployment. Maintaining a balance between these two issues remains a major challenge.

The article discusses how the regional organizations, local governments, private companies and the public respond to the abovementioned problems caused by the coronavirus in the water industry. According to the World Economic Forum (WEF), only 60% of the world's population has clean water and soap for the first and most basic hygiene standard in the way of fight against coronavirus - frequent hand washing. The remaining 40% have limited or almost no access to this facility. Therefore, first of all, this problem should be addressed and analyzed. According to the experts of the World Economic Forum, this issue can be solved through more prudent planning and cooperation. It should be noted that a number of countries have already partially responded to this problem. UN agencies, local governments and private companies have also started building drinking water and laundry facilities in settlements and public places where access to water is very low. The problem of clean and drinking water is reflected in the "Water Risk Atlas" proposed by the World Resources Institute (WRI). Visualization of the Atlas is proposed in the article. Particularly problematic regions are visible, such as Africa including the entire southern part, several countries in Asia, and the northwestern parts of South America. What is more, it is noted in the article that the water service fee has been partially abolished or a preferential period has been established in a number of countries. This mainly applies to European countries and more than 90 cities in different US states, the UK has a distinctive policy in this regard, where there is a separate consumer administration body - the Consumer Council in the Water Sector (CCW). This department manages the problems caused by the coronavirus quite effectively by taking into account the needs of the users. A special coordination agency was set up under the CCW in March 2020 to act as an intermediary between retailers and their customers, consulting with them and assessing problems. Based on the information processed, on April 16, 2020, they have already published their first report and developed special discount offers. For retailers, the months of May, June, and July 2020 were declared a preferential period, while the deadline for full payment of the rest of the deferred tax was approved at the end of March 2021. Their main goal is, on the one hand, not to harm the consumer and, on the other hand, to maintain the production process as much as possible. According to their working agenda depending on the changed situation during the next period, their decisions will also change purposefully and reasonably.

The article also refers to the processes developed in Georgia in this case. In Georgia, as in the rest of the world, due to the circumstances created by COVID-19, companies face financial problems to repay business loans or pay taxes. For this purpose, the Government of Georgia has developed an economic stimulus plan, the main issues of which are: Restructuring of business loans; Deferment of property and income taxes for companies operating in the tourism sector; Refund of value added tax (VAT) during the preferential period; Development of a state co-financing program to repay loan interest rates for hotels; deferment of consumer loan repayment obligations; Provide financial assistance to those who have lost their jobs. In particular, regarding the water industry in Georgia, preferential regulation in the field of consumption was extended to water consumption in accordance with the Resolution N220 of April 3, 2020 "On Approval of Rules and Conditions for Subsidizing Utility Taxes". Subsidizing electricity and / or natural gas and / or drinking water for April and May (for each month) and for the second round for the next three months from November 2020. As for the private companies in the water industry, their administrative and operational managers try not to stop the production process in limited conditions in order to protect healthcare, as is the world trend, and not to cause decrease in bottled water supply to the market, as well as unemployment, which will eventually lead to rising water prices. From May 2020, IDS Borjomi Georgian Company started online sales throughout Georgia. Products are posted on the online platform "Vendoo".

The study of the main challenges in the water industry is based on the analysis of reports of international and local organizations, statistical data, and the scientific works of the field experts, cited as the sources.

According to the discussed challenges the article presents conclusions and offers recommendations for solving problems in the water industry for short-term and long-term periods. There is highlighted in the article that employers in the water industry should do their best to retain employees. In the challenging conditions, the issue of temporary release and appropriate assistance during the release period is very important. Also, it is too essential to keep balance and manage the production process and unemployment level in a lockdown period. Promoting the introduction of innovative technologies in the market - tools commercialization and digital transformation in the production and supply process, the introduction of green technologies in water use is especially important.

Keywords: Water Industry, Coronomic Crisis, Water Consumption and Supply, Water Risk Atlas.

დავით კეშელავა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დოქტორანტი

სავალუტო კრიზისების თავისებურებები საქართველოში

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.KESHELAVA

ანოტაცია: საქართველოს შემთხვევაში, სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსისა და მისი კრიტიკული მნიშვნელობების ერთობლივი ანალიზის შემდეგ სავალუტო კრიზისების სამი პერიოდის იდენტიფიცირება შესაძლებელია: 2008-2009 წლების, 2015-2016 წლების და 2020 წლის სავალუტო კრიზისები. 2008 წლის სავალუტო კრიზისი რეგიონალურ ხასიათს ატარებდა და ძირითადად გამოწვეული იყო რუსეთთან შეიარაღებული კონფლიქტისა და ნეგატიური გლობალური მაკრო-ეკონომიკური შოკებით, რომლებიც აშშ-სა და ევროკავშირის სახელმწიფოების უმრავლესობაში მძვინვარე ფინანსური კრიზისის პირობებში, განვითარებადი ქვეყნებიდან კაპიტალის გადინებასა და ნავთობისა და სასაქონლო ფასების მკვეთრ შემცირებას უკავშირდებოდა. 2015-2016 წლების სავალუტო კრიზისის გამომწვევ ფაქტორებს შორის გამოსარჩევია აშშ-ს მონეტარული პოლიტიკა, შეიარაღებული კონფლიქტი რუსეთსა და უკრაინას შორის, რუსეთისთვის ეკონომიკური სანქციების დაწესება და მსოფლიო ბაზარზე ნავთობის ფასების დაცემა. 2020 წლის სავალუტო კრიზისამდე, გაცვლითი კურსის გაუფასურება ჯერ კიდევ 2019 წლის ბოლოს იწყება, როდესაც რუსეთიდან ფრენების აკრძალვის შემდგომ მკვეთრად შემცირდა ტურისტული ნაკადების შემოდინება. ამას თან დაერთო პანდემია და ნავთობის ფასების ისტორიული შემცირება, რამაც ეროვნული ვალუტის მნიშვნელოვანი მერყეობა გამოიწვია.

საკვანძო სიტყვები: სავალუტო კურსი, სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსი, ნეგატიური შოკი

შესავალი

ბრეტონ-ვუდისა და ოქროს სტანდარტის სავალუტო სისტემების პირობებში, სავალუტო კრიზისი ძალიან იშვიათი მოვლენა იყო, რადგან მსოფლიოში რამდენიმე წამყვანი ვალუტა არსებობდა და სისტემაც რყევებს მხოლოდ ისეთი მასშტაბური მოვლენების პირობებში განიცდიდა, როგორცაა დიდი დეპრესია და მეორე მსოფლიო ომი. ბრეტონ-ვუდის სისტემის დაშლის შემდეგ ქვეყნების დიდი ნაწილი დეკრეტული (ფიატ) ფულის სისტემაზე გადავიდა, ამიტომაც ინდივიდუალური ვალუტების სტაბილურობა დამოკიდებული გახდა კონკრეტული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაზე. ამ ყველაფერს თან ახლდა დეკოლონიზაციის პროცესი აფრიკაში, აზიასა და ლათინურ ამერიკაში, რასაც სუვერენული სახელმწიფოების რიცხვის მნიშვნელოვანი ზრდა მოჰყვა. უკანასკნელი პერიოდის გლობალური ინტეგრაციის ფონზე, მნიშვნელოვანი საფრთხე შეექმნა ეროვნული ვალუტის სტაბილურობის უზრუნველყოფის მიზნის მიღწევას. ამის შედეგად, მეოცე საუკუნის ბოლოს გახშირდა სავალუტო კრიზისების შემთხვევები, ხოლო ოცდამეერთე საუკუნის დასაწყისში რამდენიმე გლობალური მასშტაბის სავალუტო კრიზისის ჰქონდა ადგილი.

სავალუტო კრიზისების შესწავლა საკმაოდ აქტუალურია ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებისთვის. ეკონომიკურად მძიმე 1990-იან წლებში პოსტ-საბჭოთა ქვეყნების უმრავლესობაში, სავალუტო სისტემებმა კოლაფსი განიცადეს, რასაც თან ახლდა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური დანაკარგები. განსაკუთრებით მტკივნეული 1997-1998 წლები აღმოჩნდა, როდესაც აღნიშნული რეგიონის ქვეყნების სრულმა უმრავლესობამ საკუთარი ვალუტების იძულებითი დევალვაცია მოახდინა. ამასთანავე, მიუხედავად იმისა, რომ ოცდამეერთე საუკუნე მნიშვნელოვანი რეფორმებით დაიწყო, ჯერ 2008-2009 წლებში (გლობალური ფინანსური კრიზისი), შემდეგ 2015-2016 წლებში (რუსეთის ფინანსური კრიზისი, ნავთობის კრიზისი და მძიმე პოლიტიკური პროცესები) და ბოლოს 2020 წელს (COVID-19-ის პანდემია) რეგიონის ქვეყნების უმრავლესობამ მნიშვნელოვანი სავალუტო რყევები განიცადა. ნაკლებად დივერსიფიცირებული ვაჭრობის პირობებში და რეგიონის ქვეყნების მჭიდრო ინტეგრაციის ფონზე, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს კრიზისის (როგორც ნეგატიური შოკის) გადაცემის ეფექტი (Contagion Effect). აღნიშნული სამეცნიერო სტატიის ფარგლებში სწორედ ამ კრიზისის შემთხვევებია გაანალიზებული.

სავალუტო კურსის თეორიული განმარტება

ზოგადად, სავალუტო კრიზისის განმარტავენ, როგორც ეროვნული ვალუტის უჩვეულოდ დიდ ცვლილებას დროის მოკლე პერიოდში, რომელსაც შედეგად მოსდევს მისი, როგორც გაცვლისა და შენახვის საშუალების, ფუნქციების ნაწილობრივი ან სრული დაკარგვა (Burnside, Eichenbaum & Rebelo, 2007, გვ.1). თავისი ბუნებიდან გამომდინარე, სავალუტო კრიზისებს ხშირად მოიხსენიებენ როგორც საგადასახდელო ბალანსის კრიზისებს. თუმცა, სავალუტო კრიზისის თანამედროვე მოდელებმა გვაჩვენა, რომ კრიზისი ზოგჯერ გამოწვეულია ისეთი ფაქტორებით, რომლებიც კავშირში არ არის საგადასახდელო ბალანსთან. ამიტომაც, თანამედროვე ავტორების ნაწილი მკაფიო ზღვარს ავლებს საგადასახდელო ბალანსისა და სავალუტო კრიზისებს შორის. ყველაზე გავრცელებული განმარტების მიხედვით, სავალუტო კრიზისი არის სიტუაცია, როდესაც სპეკულაციურ შეტევებს გაცვლითი კურსის მკვეთრ გაუფასურებამდე და/ან საერთაშორისო რეზერვების მნიშვნელოვან შემცირებამდე მივყავართ.

სავალუტო კრიზისების ლიტერატურაზე, სტატისტიკური მონაცემების ხელმისაწვდომობასა და საქართველოს სავალუტო ბაზრის თავისებურებებზე დაყრდნობით, აღნიშნული სტატიის ფარგლებში შემუშავდა სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსი, რომელიც შემდეგი სამი კომპონენტისგან შედგება: 1). ნომინალური გაცვლითი კურსის ცვლილება; 2). ნომინალური საპროცენტო განაკვეთის გადახრა საგარეო ნომინალური საპროცენტო განაკვეთისგან და 3). საერთაშორისო რეზერვების ცვლილება.

სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსის შერჩეულ ვარიანტი ლიტერატურაში ყველაზე გავრცელებული ინდექსის სტრუქტურას ემთხვევა და შემდეგი სახე აქვს (Eichengreen, Rose & Wyplosz, 1996):

$$EMP = \frac{1}{\sigma_{\Delta e}} \% \Delta e + \frac{1}{\sigma_{(i-i^*)}} (i - i^*) - \frac{1}{\sigma_{\Delta res}} \% \Delta res \quad (1)$$

სადაც $\% \Delta e$ - აშშ დოლარის მიმართ ლარის ოფიციალური გაცვლითი კურსის ყოველთვიური პროცენტული ცვლილებაა (ერთი აშშ დოლარი = e ლარს); i - ეროვნული ბანკის მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთია; i^* - აშშ-ს ფედერალური

ფონდების განაკვეთია, $\% \Delta_{res}$ - საერთაშორისო რეზერვების ყოველთვიური პროცენტული ცვლილება; ხოლო $\sigma_{\% \Delta_e}$, $\sigma_{(i-i^*)}$ და $\sigma_{\% \Delta_{res}}$ შესაბამისად ზემოხსენებული ცვლადების სტანდარტული გადახრებია.

ნომინალური გაცვლითი კურსის შეფასებისთვის ლარის ოფიციალური გაცვლითი კურსია გამოყენებული აშშ დოლარის მიმართ. ეს ყოველივე კი ძირითადად იმით არის განპირობებული, რომ ლარის გაუფასურებას დოლარის მიმართ მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს საქართველოს მაკროეკონომიკურ გარემოზე - სხვადასხვა არხებით მოქმედებს ძირითად მაკროეკონომიკურ პარამეტრებზე და მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ეკონომიკური აგენტების მოლოდინების ფორმირების პროცესში. პირველ რიგში, საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების მნიშვნელოვანი ნაწილი საქართველოსა და დანარჩენ მსოფლიოს შორის სწორედ აშშ დოლარით ხორციელდება - საერთაშორისო ვაჭრობის არცთუ მცირე ნაწილი, არაევროპული ქვეყნებიდან განხორციელებული ფულადი გზავნილები, ტურიზმიდან მიღებული ფინანსური რესურსების მნიშვნელოვანი ნაწილი და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების დიდი წილი სწორედ აშშ დოლარშია დენომინირებული. ასევე აღსანიშნავია, რომ სახელმწიფო და კერძო ვალის საკმაოდ დიდი ნაწილი მგრძნობიარეა აშშ დოლარის გაცვლითი კურსის მერყეობის მიმართ.

გარდა ზემოხსენებულისა, მიუხედავად ბოლო პერიოდის დადებითი ტენდენციისა, საქართველოს სესხებისა და დეპოზიტების დოლარიზაციის მაჩვენებელი საკმაოდ მაღალი ნიშნულზე რჩება - ინდივიდებისა და ფირმების მნიშვნელოვანი ნაწილის შემოსავლები ეროვნულ ვალუტაშია დენომინირებული (ლარი ერთადერთი ოფიციალური გადახდის საშუალებაა საქართველოში) და ვალდებულებები აშშ დოლარში, შესაბამისად გაცვლითი კურსის გაუფასურება ნეგატიურად მოქმედებს აღნიშნული ეკონომიკური აგენტების სავალო ტვირთზე და მნიშვნელოვან გამოწვევებს ქმნის მაკროეკონომიკური სტაბილურობის შენარჩუნების კუთხით (ზემოხსენებული ცვლადის ალტერნატივა ნომინალური ეფექტური გაცვლითი კურსის გამოყენებაა, რაც საშუალებას გვაძლევს მხედველობაში მივიღოთ არა მხოლოდ აშშ დოლარის გაცვლითი კურსის, არამედ ყველა მთავარი პარტნიორი ქვეყნის ვალუტების დინამიკა. თუმცა, სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსის ამ ვარიანტს აღნიშნული ნაშრომის ფარგლებში არ განვიხილავთ).

ნომინალური საპროცენტო განაკვეთის შეფასებისთვის მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთი (იგივე რეფინანსირების განაკვეთი) არის გამოყენებული. ინფლაციის თარგეთირების პოლიტიკის პირობებში, მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთი საქართველოს ეროვნული ბანკის ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მთავარი ინსტრუმენტია და ის ერთგვარ ორიენტირს წარმოადგენს საბაზრო განაკვეთებისთვის. როდესაც ინფლაციის მაჩვენებელი აღემატება ინფლაციის მიზნობრივ დონეს, ეროვნული ბანკი ამკაცრებს მონეტარულ პოლიტიკას და ზრდის საპროცენტო განაკვეთებს, რათა თავიდან აირიდოს მომავალში ფასების დონის მატება. რაც, შესაბამისად, ამცირებს ერთობლივ მოთხოვნას და ნეგატიურ ზეგავლენას ახდენს ფასების დონეზე. ამის საპირისპიროდ, როდესაც ინფლაცია ჩამორჩება მიზნობრივ მაჩვენებელს, ეროვნული ბანკი ატარებს ექსპანსიურ მონეტარულ პოლიტიკას და ამცირებს მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთს, რაც გარკვეული პერიოდის შემდეგ გადაეცემა სესხების საპროცენტო განაკვეთს და მოახდენს ერთობლივი მოთხოვნის წახალისებას, რაც თავის მხრივ დადებითად მოქმედებს

ფასების ზრდის ტემპზე. უცხოური ნომინალური საპროცენტო განაკვეთის როლს კი ფედერალური ფონდების განაკვეთი ასრულებს.

სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსის მესამე კომპონენტად *საერთაშორისო რეზერვების პროცენტული ცვლილებების* შერჩევა განპირობებულია სავალუტო აუქციონების მნიშვნელობით კომერციული ბანკებისთვის მოკლევადიანი ლიკვიდურობის უზრუნველსაყოფად უცხოური ვალუტის მიწოდებისა და გაცვლითი კურსის შესახებ ეკონომიკური აგენტების მოლოდინების მართვის პროცესში. სავალუტო აუქციონი წარმოადგენს მონეტარული პოლიტიკის კიდევ ერთ ინსტრუმენტს, რომლის მეშვეობითაც ცენტრალური ბანკი ყიდის ან ყიდულობს უცხოურ ვალუტას ბანკთაშორის სავალუტო ბაზარზე. როგორც ეროვნული ბანკი განმარტავს, სავალუტო აუქციონების მიზანს საერთაშორისო რეზერვების შევსება, კაპიტალის დროებითი ჭარბი შემოღინების გაცვლით კურსზე ზეგავლენის აღმოფხვრა და/ან კერძო და სახელმწიფო საგარეო ვალის სალდოს დაბალანსება წარმოადგენს. ეროვნული ბანკის სავალუტო აუქციონები ავტომატურად სტერილიზდება ღია ბაზრის ოპერაციებით (საქართველოს ეროვნული ბანკის ვებ-გვერდზე წარმოდგენილი ინფორმაცია).

სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსის დათვლის შემდეგ მნიშვნელოვანია სავალუტო კრიზისის კრიტერიუმის განსაზღვრა. ამისთვის კი ვუშვებთ, რომ საქართველოსთვის ინდექსის განაწილება საკმაოდ ახლოსაა ნორმალურ განაწილებასთან და სავალუტო კრიზისის ალბათობა 5 პროცენტია. შესაბამისად, EMP ინდექსის ზღვარი მისი საშუალო მნიშვნელობისგან 1.645 სტანდარტული გადახრით არის დაშორებული (აღნიშნული კრიტერიუმი საერთოა ზემოხსენებული ინდექსის ყველა ვერსიისთვის):

$$\text{სავალუტო კრიზისი} = \begin{cases} 1, & \text{როდესაც } EMP \geq \mu + 1.645 * \sigma_{EMP} \\ 0, & \text{სხვა შემთხვევაში} \end{cases} \quad (2)$$

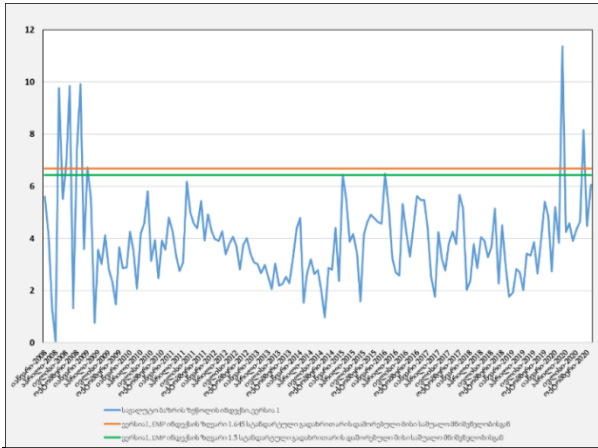
სადაც μ სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსის საშუალოა; ხოლო σ_{EMP} კი მისი სტანდარტული გადახრა [Avetisyan, 2017].

საანგარიშოდ აღებულია 2008 წლის იანვრიდან 2020 წლის ნოემბრამდე პერიოდი. დროის ინტერვალის არჩევანი განპირობებულია იმ ფაქტით, რომ საქართველოს ეროვნული ბანკი სწორედ 2008 წლიდან ახორციელებს ინფლაციის თარგეთირების პოლიტიკას და ფასების სტაბილიზაციის უზრუნველსაყოფად (ეროვნული ბანკის უმთავრესი მიზნის მისაღწევად) აქტიურად იყენებს მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთს. მაშასადამე, სტატისტიკური ინფორმაციაც მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთის შესახებ სწორედ 2008 წლის იანვრიდან იღებს სათავეს.

სავალუტო კრიზისების თავისებურებები საქართველოში

სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსისა და კრიტიკული მნიშვნელობის შემთხვევაში სავალუტო კრიზისის პერიოდების რაოდენობა რვას უტოლდება. ამასთანავე, ინდექსების შედეგების ერთობლივი ანალიზის შემდეგ შესაძლებელია გამოვყოთ სავალუტო კრიზისების სამი პერიოდი: 1) 2008-2009 წლების სავალუტო კრიზისი; 2) 2015-2016 წლების სავალუტო კრიზისი და 3) 2020 წლის სავალუტო კრიზისი. აღნიშნული სტატიის დანარჩენ ნაწილში კრიზისების სწორედ ამ პერიოდებს მიმოვიხილავთ.

დიაგრამა 1 - სავალუტო ბაზრის ზეწოლის ინდექსი და შესაბამისი კრიტიკული მნიშვნელობები

წყარო: ავტორის გამოთვლები საქართველოს ეროვნული ბანკიდან და FRED-ის ეკონომიკური კვლევების მონაცემთა ბაზაზე დაყრდნობით.

ცხრილი 1 - სავალუტო კრიზისის შემთხვევები

	სავალუტო კრიზისის შემთხვევების რაოდენობა	კრიზისის პერიოდები	სავალუტო ბაზრის წნეხის ინდექსის საშუალო მნიშვნელობა	ინდექსის კრიტიკული ზღვარი
კრიზისი - აშშ დოლარი / ლარის გაცვლითი კურსი, EMP ინდექსის ზღვარი 1.645 სტანდარტული გადახრით არის დაშორებული მისი საშუალო მნიშვნელობისგან	8	2008 მაისი, ივლისი, აგვისტო, ოქტომბერი, ნოემბერი; 2009 იანვარი; 2020 მარტი, სექტემბერი	3.91	6.68

წყარო: ავტორის გამოთვლები სავალუტო ზეწოლის ინდექსსა და მის კრიტიკულ მნიშვნელობებზე დაყრდნობით

2008 წლის გლობალური ფინანსური კრიზისი. ნაშრომის ფარგლებში შესწავლილ პერიოდში, სავალუტო კრიზისის პირველი შემთხვევა 2008 წელს დაფიქსირდა. 2008 წლის ივლისიდან 2009 წლის ბოლომდე ლარი/დოლარის გაცვლითი კურსი 20 პროცენტით გაუფასურდა, თუმცა დოლარის გლობალური გამყარების და რეგიონის ქვეყნების ეროვნული ვალუტების მკვეთრი გაუფასურების ფონზე, ნომინალური გაცვლითი კურსი 1 პროცენტით გამყარდა. ამასთანავე, ხშირი სავალუტო ინტერვენციების პირობებში მკვეთრად დაიკლო საერთაშორისო რეზერვებმა.

2008 წლის სავალუტო კრიზისი რეგიონალურ ხასიათს ატარებდა და ძირითადად გამოწვეული იყო ნეგატიური გლობალური მაკროეკონომიკური მოკვებით, რომლებიც აშშ-სა და ევროკავშირის სახელმწიფოების უმრავლესობაში მძვინვარე ფინანსური კრიზისის პირობებში განვითარებადი ქვეყნებიდან კაპიტალის გადინებასა და ნავთობისა და სასაქონლო ფასების მკვეთრ შემცირებას უკავშირდებოდა. ქართული ფინანსური სექტორის მსოფლიო ფინანსურ ქსელში დაბალი ჩართულობის გამო გლობალური ფინანსური კრიზისის პირდაპირი გავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე მინიმალური იყო, თუმცა კრიზისმა ნეგატიურად იმოქმედა რეალურ სექტორზე მთელი მსოფლიოს მასშტაბით, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა საქართველოზე, როგორც პატარა ღია ეკონომიკაზე.

პირველ რიგში ყოველივე ეს ნეგატიურად აისახა საერთაშორისო ვაჭრობაზე - შემცირდა მოთხოვნა ქართულ საქსპორტო პროდუქტებზე (მათ შორის ფეროშენადნობებზე, მადნებსა და სპილენძზე) და ასევე დაეცა აღნიშნული პროდუქტების ფასებიც. ამასთანავე, მკვეთრად იკლო პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისა (გლობალური ლიკვიდურობის შემცირების გამო) და ფულადი გზავნილების შემოდინებამ, რამაც ნეგატიურად იმოქმედა ქვეყნის საგადასახდელო ბალანსზე - მკვეთრად გაიზარდა მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტი. (Dabrowski, 2016). ამ ყველაფერს თან დაერთო სამხედრო კონფლიქტი საქართველოსა და რუსეთს შორის, რომელსაც უფრო დიდი ნეგატიური გავლენა ჰქონდა ქვეყნის ეკონომიკაზე, ვიდრე აქამდე განხილულ ფაქტორებს.

2008 წლის კრიზისის ცენტრალური ბანკების უმრავლესობამ აგრესიული ექსპანსიური მონეტარული პოლიტიკით უპასუხა და ეკონომიკურმა პარამეტრებმა მხოლოდ 2009 წლის მეორე ნახევრიდან დაიწყეს აღდგენა. საქართველოს შემთხვევაში, ინფლაციური რისკების შესუსტების შემდეგ საქართველოს ეროვნულ ბანკს მონეტარული პოლიტიკის შერბილების საჭიროება გაუჩნდა და 2008 წლის აგვისტოდან 2009 წლის ბოლომდე მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთი 7 პროცენტული პუნქტით შეამცირა (12 პროცენტიდან 5 პროცენტამდე). თუმცა, რადგან ეროვნული ბანკი ახალი გადასული იყო ინფლაციის თარგეთირების რეჟიმზე და არ ფლობდა საკმარისად განვითარებულ ინსტრუმენტებს ძლიერი მონეტარული სტიმულების შესაქმნელად (მონეტარული გადაცემის მექანიზმი ამ პერიოდისთვის საკმაოდ სუსტი იყო), მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთის შემცირებას არ ჰქონია მნიშვნელოვანი გავლენა დაკრედიტებაზე. შესაბამისად, ეროვნულმა ბანკმა ვერ შეძლო კომერციული ბანკებისთვის საკმარისი ლიკვიდურობის მიწოდება, გაზრდილი ლიკვიდურობის რისკების პირობებში კი კომერციული ბანკები იძულებულნი იყვნენ შეემცირებინათ ეკონომიკის დაკრედიტება (საქართველოს ეროვნული ბანკი, 2020). 2008 წლის კრიზისის რეცესია მოჰყვა და ეკონომიკამ აღდგენა მხოლოდ 2009 წლის ბოლოს დაიწყო.

2015-2016 წლების კავკასიის რეგიონის კრიზისი. სავალუტო კრიზისის მომდევნო შემთხვევები 2015-2016 წლებში ფიქსირდება. 2015-2016 წლების სავალუტო კრიზისი უკრაინასა და რუსეთში იღებს სათავეს და გამოწვეულია როგორც გლობალური, ასევე რეგიონალური და ქვეყნისთვის სპეციფიკური ფაქტორებით. საგარეო ფაქტორებს შორის გამოსარჩევია აშშ-ს მონეტარული პოლიტიკა - ხანგრძლივი ექსპანსიური მონეტარული პოლიტიკის შემდეგ გაჩნდა მოლოდინი, რომ აშშ-ს ფედერალური ფონდების განაკვეთი გაიზრდებოდა, რამაც საბოლოო ჯამში შეამცირა კაპიტალის წმინდა შემოდინება განვითარებად ქვეყნებში.

ამასთანავე, აღსანიშნავია ნავთობის, სოფლის მეურნეობისა და მეტალების ფასების მკვეთრი შემცირება. პოსტ-საბჭოთა ქვეყნების ნაწილი: აზერბაიჯანი, ყაზახეთი, რუსეთი, თურქმენეთი და უზბეკეთი ნავთობის წმინდა ექსპორტიორ ქვეყნებს წარმოადგენენ, ხოლო ბელორუსია სარგებელს იღებს რუსული ნავთობის ტრანზიტით. პოსტ-საბჭოთა ქვეყნების მნიშვნელოვანი ნაწილი (მათ შორის საქართველო) დამოკიდებულია ფეროშენადნობის, მეტალებისა და სოფლის მეურნეობის პროდუქტების ექსპორტზე. შესაბამისად, ფასების შემცირებას მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა ამ ქვეყნებზე. აღსანიშნავია, რომ რუსეთი, ყაზახეთი და აზერბაიჯანი ყველაზე მეტად დაზარალდნენ ზემოხსენებული პროცესებით და მათი ვალუტები ყველაზე დიდი ტემპით გაუფასურდა რეგიონის ქვეყნებს შორის [Dabrowski, 2016].

აღნიშნულ ფაქტორებს დაემატა შეიარაღებული კონფლიქტი რუსეთსა და უკრაინას შორის, რასაც ადამიანური დანაკარგი, კონფლიქტურ რეგიონებში ინფრასტრუქტურის დაზიანება, სამხედრო დანახარჯების მნიშვნელოვანი ზრდა, დონბასიდან იძულებით გადაადგილებული პირების დახმარების პროგრამების დანახარჯები და ქვეყნებს შორის ვაჭრობის შეფერხება მოჰყვა. ამას თან დაერთო პოლიტიკური პრობლემები უკრაინაში.

ამასთანავე, რუსეთს მნიშვნელოვნად დაემატა პოლიტიკური ურთიერთობა ევროკავშირის ქვეყნებსა და აშშ-სთან, რასაც ევროკავშირის, აშშ-ს, კანადის, ავსტრალიის, იაპონიის და სხვა ქვეყნების მხრიდან დიპლომატიური, პოლიტიკური და ეკონომიკური სანქციების დაწესება მოჰყვა, სანქციებმა კი ნეგატიურად იმოქმედა რუსეთის ეკონომიკაზე. ეკონომიკურ სანქციებს რუსეთის ხელისუფლებამ კონტრ-სანქციებით უპასუხა, რამაც კიდევ უფრო დაამძიმა ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობა. იმავე პერიოდში რუსეთს დამატებული პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდა თურქეთთან - რუსული თვითმფრინავის ჩამოგდების შემდეგ რუსეთმა სავაჭრო სანქციები დაუწესა თურქეთს (Dabrowski, 2016).

რეგიონში შექმნილი მძიმე ეკონომიკური სიტუაცია საკმაოდ სწრაფად აისახა ქართულ ეკონომიკაზე. 2014 წლის აგვისტოდან 2016 წლის სექტემბრამდე განუხრელად მცირდებოდა ქვეყნის ექსპორტის მაჩვენებლები და 2014 წლის ნოემბრის შემდეგ მნიშვნელოვნად დაიკლო ფულადი გზავნილების შემოდინებამ (2015 წელს ფულადი გზავნილების შემოდინება 25 პროცენტით შემცირდა წინა წლის ანალოგიურ მაჩვენებელთან შედარებით). ზემოხსენებულ პერიოდში ასევე შემცირდა პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები (2015 და 2016 წლებში პირდაპირმა უცხოურმა ინვესტიციებმა შესაბამისად 5.9 და 4.4 პროცენტით დაიკლო).

მკვეთრად გაუარესებულ ფუნდამენტურ ფაქტორებს ლარის ნომინალური გაცვლითი კურსის მნიშვნელოვანი გაუფასურება მოჰყვა აშშ დოლარსა და ევროსთან მიმართებით. თუმცა აღსანიშნავია, რომ კრიზისი უფრო მწვავედ მიმდინარეობდა საქართველოს პარტნიორ ქვეყნებში, ამიტომ ნომინალური ეფექტური გაცვლითი კურსი საშუალოდ იმავე დონეზე დარჩა. 2014 წლის ოქტომბრიდან 2016 წლის თებერვლამდე ლარი 41.2 პროცენტით გაუფასურდა დოლართან და 23.5 პროცენტით ევროსთან მიმართებით. თუმცა, მხოლოდ 6.8 პროცენტით გაუფასურდა თურქულ ლირასთან და 18.2 პროცენტით გამყარდა რუსულ რუბლთან შედარებით. მომდევნო ორი წლის განმავლობაში ლარი მყარდებოდა წლის დასაწყისში და მნიშვნელოვნად უფასურდებოდა წლის ბოლოს.

გაცვლითი კურსის მნიშვნელოვანი მერყეობის საპასუხოდ და ფასების სტაბილიზაციის შესანარჩუნებლად ეროვნულმა ბანკმა მნიშვნელოვნად გაამკაცრა მონეტარული პოლიტიკა - მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთმა 2015 წლის ბოლოსთვის 8 პროცენტთან ნიშნულს მიაღწია და მცირედი შემცირების შემდეგ მაღალ დონეზე შენარჩუნდა. 2013-2014 წლებში ასევე შემცირდა საერთაშორისო რეზერვების მოცულობაც.

აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად ლარის მნიშვნელოვანი გაუფასურებისა აშშ დოლარისა და ევროს მიმართ, 2014-2016 წლებში ინფლაციის მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად არ გადახრილა მიზნობრივი დონიდან. თავის მხრივ ინფლაციის დაბალი მაჩვენებელი კი იმით აიხსნება, რომ აშშ დოლარი (და ევრო) საქართველოს სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნების ვალუტების მიმართაც გამყარდა, რაც გაუფასურებიდან მომდინარე ინფლაციურ ზეწოლას ასუსტებდა. ამასთანავე, შესუსტებული ერთობლივი მოთხოვნა ინფლაციაზე დაღმავალ წნეხს ქმნიდა (საქართველოს ეროვნული ბანკი, 2020).

სავალუტო კრიზისის აღნიშნული პერიოდის დროს საქართველოს რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდა მნიშვნელოვნად შენედა (2015-2016 წლებში საქართველოს ეკონომიკა საშუალოდ დაახლოებით 3 პროცენტით გაიზარდა), თუმცა ქვეყანამ შეძლო რეცესიის თავიდან არიდება (საქართველოს მეზობელ ქვეყნებს, განსაკუთრებით ნავთობის ექსპორტიორ რუსეთსა და აზერბაიჯანს, საკმაოდ მწვავე რეცესიასთან გამკლავება მოუხდათ).

COVID-19-ის ჯანდაცვის კრიზისი. ნაშრომის ფარგლებში იდენტიფიცირებული სავალუტო კრიზისების მესამე პერიოდი 2020 წელს უკავშირდება. აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ 2019 წლის ზაფხულში რუსეთიდან ფრენების აკრძალვამ უარყოფითი გავლენა მოახდინა ტურისტების ნაკადის შემოღინებაზე, ეროვნულ ვალუტასა და მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკაზე. ნომინალური გაცვლითი კურსის მნიშვნელოვან გაუფასურებას იმავე წლის სექტემბერში ფასების დონის ზრდა მოჰყვა (სექტემბერში ინფლაციამ 6 პროცენტს გადააჭარბა, მაშინ როცა ეროვნული ბანკის მიზნობრივი მაჩვენებელი 3 პროცენტზე იყო განსაზღვრული). ინფლაციის მატებაში ყველაზე დიდი წვლილი საკვების ფასების ზრდას ჰქონდა, რაც ინფლაციური მოლოდინების წარმოქმნის საშიშროების გარდა მნიშვნელოვან სოციალურ დანახარჯებს ქმნიდა მოსახლეობის დიდი ნაწილისთვის.

ქვეყანა მნიშვნელოვან ნეგატიურ შოკთან გამკლავებას ცდილობდა, როდესაც ახალი, გაცილებით უფრო მასშტაბური გამოწვევის - COVID-19-ის პანდემიის პირისპირ აღმოჩნდა. ჯანდაცვის კრიზისი ფრენების შეზღუდვით დაიწყო, რამაც მყისიერად იმოქმედა ტურიზმსა და მასთან დაკავშირებულ სექტორებზე. ფრენების აკრძალვას სოციალური დისტანცირების პოლიტიკა და შემდგომში ვირუსის გავრცელების პრევენციის მიზნით ქვეყნის შიგნით გადაადგილების აკრძალვა და ლოქდაუნი მოჰყვა. ამის პარალელურად დამძიმდა ეპიდემიოლოგიური სიტუაცია საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში. ამ ყოველივეს კი შედეგად საგადასახდლო ბალანსის მკვეთრი გაუარესება და ლარი/აშშ დოლარის კურსის გაუფასურება მოჰყვა. იმავე პერიოდში მნიშვნელოვნად გაუფასურდა ნომინალური ეფექტური გაცვლითი კურსი.

პანდემიის საპასუხოდ, 2020 წლის იანვარ-აგვისტოში, საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა სავალუტო აუქციონების გზით 341 მლნ აშშ დოლარი გაყიდა. ესოდენ მასშტაბური სავალუტო ინტერვენციების განხორციელების საშუალებას წარსულში

დაგროვებული სავალუტო რეზერვები და მთავრობის მაღალი წმინდა შემოდინებები იძლეოდა. ცენტრალური ბანკების დიდმა ნაწილმა პანდემიას აგრესიული ექსპანსიური მონეტარული პოლიტიკა დაუპირისპირა. თუმცა, მიზნობრივზე მაღალი ინფლაციის პირობებში (რაც 2019 წლის ბოლოს ნომინალური ეფექტური გაცვლითი კურსის გაუფასურებას უკავშირდებოდა), საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა გამკაცრებული მონეტარული პოლიტიკიდან ეტაპობრივი გამოსვლა დაიწყო. 2020 წლის მარტიდან აგვისტომდე მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთი 9 პროცენტიდან ერთი პროცენტული პუნქტით, 8 პროცენტამდე შეამცირა. აღსანიშნავია, რომ გაცვლითი კურსიდან ინფლაციაზე გადაცემა უფრო ძლიერი იყო აღნიშნული კრიზისის შემთხვევაში წინა პერიოდებთან შედარებით, რაც ნომინალური გაცვლითი კურსის დინამიკით (ნომინალური გაცვლითი კურსი მნიშვნელოვნად გაუფასურდა 2020 წელს, მაშინ როცა მისი ცვლილება ნაკლებად დრამატული იყო სავალუტო კრიზისის წინა პერიოდებისას) და მთავრობის შეზღუდვების პირობებში მწარმოებლების გაზრდილი დანახარჯებით აიხსნება. ინფლაციის დასტაბილურების შემდეგ საქართველოს ეროვნული ბანკი უფრო აქტიურად შეარბილებს მონეტარულ პოლიტიკას, რაც წინა პერიოდებთან შედარებით გაუმჯობესებული მონეტარული პოლიტიკის ჩარჩოს (და ძლიერი გადაცემის მექანიზმის) პირობებში შეამცირებს პანდემიის ნეგატიურ გავლენას ეკონომიკაზე (საქართველოს ეროვნული ბანკი, 2020).

დასკვნა

შეჯამების სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სავალუტო კრიზისის სამივე პერიოდი დიდწილად გლობალური და/ან რეგიონალური ნეგატიური შოკებით არის გამოწვეული და განსხვავებული თავისებურებებით ხასიათდება. თუმცა შოკის გადაცემის თვალსაზრისით კრიზისის ამ შემთხვევებს შორის გარკვეული მსგავსებაც შეინიშნება. 2008 წლის სავალუტო კრიზისი რეგიონალურ ხასიათს ატარებდა და ძირითადად გამოწვეული იყო რუსეთთან შეიარაღებული კონფლიქტისა და ნეგატიური გლობალური მაკროეკონომიკური შოკებით, რომლებიც აშშ-სა და ევროკავშირის სახელმწიფოების უმრავლესობაში მძვინვარე ფინანსური კრიზისის პირობებში განვითარებადი ქვეყნებიდან კაპიტალის გადინებასა და ნავთობისა და სასაქონლო ფასების მკვეთრ შემცირებას უკავშირდებოდა. 2015-2016 წლების სავალუტო კრიზისი გამოწვეულია როგორც გლობალური, ასევე რეგიონალური და ქვეყნისთვის სპეციფიკური ფაქტორებით. საგარეო ფაქტორებს შორის გამოსარჩევია აშშ-ს მონეტარული პოლიტიკა, შეიარაღებული კონფლიქტი რუსეთსა და უკრაინას შორის, რუსეთისთვის ეკონომიკური სანქციების დაწესება და მსოფლიო ბაზარზე ნავთობის ფასების დაცემა. 2020 წლის სავალუტო კრიზისამდე, გაცვლითი კურსის გაუფასურება ჯერ კიდევ 2019 წლის ბოლოს იწყება, როდესაც რუსეთიდან ფრენების აკრძალვის შემდგომ მკვეთრად შემცირდა ტურისტული ნაკადების შემოდინება. ამას თან დაერთო პანდემია და ნავთობის ფასების ისტორიული შემცირება, რამაც ეროვნული ვალუტის მნიშვნელოვანი მერყეობა გამოიწვია.

გამოყენებული ლიტერატურა

პაპავა ვლადიმერ. “არატრადიციული ეკონომიკის”, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, თბილისი, 2011.

- პაპავა ვლადიმერ. „საქართველოს ეკონომიკა“, გამომცემლობა ინტელექტი, თბილისი, 2015.
- საქართველოს ეროვნული ბანკი. „ფინანსური სტაბილურობის ანგარიში 2020“. *SSN 2667-9183*, 2020.
- Avetisyan, Hayk. "Early Warning Systems for Predicting Currency Crises In Armenia." *Central Bank of Armenia Working Paper*, Number WP 08/09-01E, 2017.
- Burnside Craig, Eichenbaum Martin, Rebelo Sergio, „Currency Crisis Models“, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics, 2nd Edition*, 2007.
- Dabrowski, Marek. "Currency crises in emerging-market economics: Causes, consequences and policy lessons." *CASE Network Reports* 51, 2002.
- Dabrowski, Marek. "Monetary policy regimes in CIS economies and their ability to provide price and financial stability." *BOFIT Discussion Papers*, 8., 2013.
- Dabrowski, Marek. "Currency crises in post-Soviet economies—a never ending story?" *Russian Journal of Economics* 2, no. 3 (2016): 302-326.
- Eichengreen, Barry J., Ricardo Hausmann, and Ugo Panizza. *Original sin: the pain, the mystery, and the road to redemption*. No. BOOK. [sn], 2002.

Davit Keshelava

*Ph.D. student at the Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Economics and Business faculty;*

PECULIARITIES OF CURRENCY CRISES IN GEORGIA

DOI: 10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.KESHELAVA

Expanded summary

Under the Bretton Woods and Gold Standard international currency systems, currency crises were quite rare events. There were several leading currencies all around the world, and the system experienced major fluctuations only due to the large-scale events, such as the Great Depression and World War II. After the collapse of the Bretton Woods system, most of the countries switched to the fiat money system, and hence, the stability of a single currency became dependent on the economic and political situation of a specific country. In addition, globalization and the increasing trend of economic integration of the countries makes it even more difficult to maintain stability of the national currency. As a result, the cases of the currency crises become more frequent in the 20th century, and several global crises have already occurred in the beginning of the 21st century. Thus, it is quite important to predict the episodes of the currency crises in a timely manner and propose policy measures that can avoid or at least mitigate negative impact of the crisis to macroeconomic stability. This article aims to define currency crisis, identify episodes of the currency crisis for Georgia and describe peculiarities of these episodes.

In general, currency crisis is defined as an abnormally large change in the national currency over a short period of time, resulting in the partial or complete loss of the medium of exchange and store of value functions of the national currency [Burnside, Eichenbaum & Rebelo, 2007, pg. 1]. Nevertheless, this definition is mostly valid for fixed exchange rate regimes, while many countries (including Georgia) prefer a floating exchange rate regime over the fixed exchange rate regime. Hence, the most common definition states that, a currency crisis is a situation, when speculative attack leads to a sharp devaluation / depreciation of the exchange rate and / or a significant reduction of the official international reserves.

This article defines currency crisis based on the Exchange Market Pressure Index (EMP), which consists of three main components: 1) annual percentage change of the nominal exchange rate (USD to GEL exchange rate in case of Georgia); 2) Deviation of the domestic nominal interest rate from the foreign nominal interest rate (monetary policy rate for nominal interest rate and US federal funds rate for foreign nominal interest rate); 3) Change in official international reserves [Eichengreen, Rose & Wyplosz, 1996]. In the next stage, EMP is compared to its critical value, and hence, a binary variable is defined.

Since 2008, there have been 8 episodes of the currency crisis and it is possible to distinguish three periods of crises: 1) 2008-2009; 2) 2015-2016; and 3) 2020 currency crises. The global 2008 currency crisis was mostly driven by the negative global macroeconomic shocks associated with capital outflows from developing to developed countries, and decreased crude oil and commodity prices in the international market associated with the severe financial crises in United States and EU countries. It is notable that the direct impact of the global financial crisis to the Georgian economy through the financial sector was quite limited due to low integration of Georgia's financial sector into the global financial network. Nevertheless, the crisis had a negative contribution to the real sectors of Georgia's partner countries - worldwide aggregate demand decreased notably.

The 2015-2016 currency crises in Georgia is caused by both regional and country-specific factors. The external factors include:

- Monetary policy of the Federal Reserve System (FED) – after a long-lasting expansionary monetary policy, economic agents had expectation that US federal funds rate is going to increase that ultimately reduced the net inflow of capital to the developing countries.
- Decline in world prices of crude oil, agriculture products and metals – some Post-Soviet countries like Azerbaijan, Kazakhstan, Russia, Turkmenistan and Uzbekistan are oil exporter countries, while Belarus benefits from the transit of Russian crude oil. Most of the Post-Soviet countries (including Georgia) are also heavily dependent on the exports of ferroalloys, metals, and agriculture products. Hence, reduction of the international prices of these products have a significant negative impact on the Post-Soviet countries [Dabrowski, 2016].
- Armed conflict between Russia and Ukraine has led to the human losses, damaged infrastructure in the conflict regions, notable increase in military spending, increased expenditures related to the IDP assistance programs from the Donbas, and trade disruptions between Russia and Ukraine. This process was accompanied by the political problems in Ukraine.
- Notably strained political relations between Russia, and the United States and EU countries, leading to the imposition of diplomatic, political and economic sanctions on Russia by the EU countries, the United States, Canada, Australia, Japan and other countries. Imposed sanctions tend to have a negative impact on the Russian economy.

The third period of the currency crises is related to the COVID-19 pandemic in 2020. It should be noted that the first wave of the currency depreciation started in the summer of 2019 (before COVID-19 pandemic) due to the ban of flights from Russia that had a significant negative contribution to the tourism inflows, national currency and aggregate demand. Depreciation of Georgian lari against currencies of the partner countries was followed by inflation rate notably exceeding NBG's target (e.g. inflation was 6.1 percent in September 2019, while NBG's target was only 3 percent). Then, COVID-19 health crisis caused restriction of the international flight (affecting tourism inflows), local policies of social distancing and policy measures devoted to decreasing mobility of the people that had a negative impact on production, deteriorated trade and foreign direct investment. It is notable that after sharp decline remittances started to recover quite soon.

ԵՆՈՒՅՆ

Дмитрий Евгеньевич Сорокин

14 марта 2021 г. на 76-м году жизни скончался известный ученый-экономист и педагог, научный руководитель Финансового университета при Правительстве Российской Федерации, руководитель Департамента экономической теории Финансового университета, главный научный сотрудник Института экономики РАН, член-корреспондент Российской академии наук, доктор экономических наук, профессор **Дмитрий Евгеньевич Сорокин**.

Дмитрий Евгеньевич Сорокин родился в 1946 году. Окончил Московский экономико-статистический институт по специальности инженер-экономист.

До 1998 г. он находился на педагогической работе в московских вузах. С 1998 по 2014 гг. работал в Институте экономики РАН первым заместителем директора по научной работе и заведующим сектором. С 2014 г. в Институте экономики РАН продолжал работать в должности главного научного сотрудника по совместительству.

С 2008 года до 2014 год он работал в Финансовом университете при правительстве РФ заведующим кафедрой макроэкономического регулирования (по совместительству). С 2014 года проректором по научной работе, а с 2016 года до конца жизни - научным руководителем того же университета.

Дмитрий Евгеньевич являлся известным ученым и организатором научных исследований, внесших весомый вклад в разработку позиции Российской академии наук по стратегии социально-экономического развития страны. Он активно участвовал в развитии международных научных связей, являясь руководителем и участником ряда международных исследовательских проектов с научными и университетскими центрами Канады, КНР, Польши, Белоруссии, Казахстана, Узбекистана и др. Привлекался в качестве эксперта по различным вопросам экономической политики Государственной Думой РФ, Советом Безопасности при Президенте РФ, Счетной палатой РФ и др. органами государственной власти и управления.

Круг научных интересов Дмитрия Евгеньевича включал: политико-экономические проблемы современного российского общества и формирование социально-экономической стратегии России, анализ вариантов и альтернатив социально-экономической трансформации российского общества, исследование проблемы институционального реформирования экономической системы России, реформирование отношений собственности, трудовых отношений, реформирование институтов государственного регулирования экономики. Он автор свыше 150 научных работ, в т.ч. монографий: «Россия-2015: оптимистический сценарий», «Стратегический ответ России на вызовы нового века», «Россия перед вызовом: политическая экономия ответа», «Россия в глобализирующемся мире» и др.

Дмитрий Евгеньевич был редактором журнала «Вестник Финансового университета», а также член редколлегий и редсоветов журналов: «Вопросы экономики», «Экономическая наука современной России», «Вестник Института экономики РАН», «Вестник Российской таможенной академии», «Журнал экономической теории», «Проблемы анализа риска», «Проблемы теории и практики управления», «Современная конкуренция», «Труды Вольного экономического общества России». Он был одним из организаторов постоянно действующего круглого стола Вольного экономического общества России «Экономический рост России».

Дмитрий Евгеньевич был лауреатом премии Правительства РФ в области образования и премии МЧС России за работу «Стратегические риски России».

У нас были прекрасные деловые и дружеские отношения с Дмитрием Евгеньевичем на протяжении многих лет, он справедливо приобрел огромную признательность и любовь со стороны нашего коллектива, поэтому его смерть - большая потеря для нас и мы глубоко скорбим.

Дмитрий Евгеньевич был светлой души человек, прекрасным мужем и отцом (источник: <https://www.eg-online.ru/article/434264/>). Он был зятем Тбилиси. Его жена, госпожа Нази, родилась и выросла в Тбилиси.

Дмитрий Евгеньевич заслужил в Грузии огромное уважение и любовь.

Светлая память о **Дмитрии Евгеньевиче Сорокине** навсегда останется в сердцах грузинских коллег и друзей.

Вечная память его имени. Желаем благополучия и счастья его семье.

От имени коллектива Института экономики
им. Пааты Гугушвили ТГУ

Рамаз Абесадзе

Директор института, доктор
экономических наук, профессор

ჟურნალი “ეკონომისტი”

მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14; ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

ჟურნალ “ეკონომისტი” სტატიების გამოქვეყნების წესები იხილეთ ვებგვერდზე:
ekonomisti.tsu.ge

Journal “**Ekonomisti**”

Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street, tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103

Rules of Publication of articles in the journal “Ekonomisti” see: ekonomisti.tsu.ge

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა

რედაქტორი **ნატო აბესაძე**

Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU

Redactor **Nato Abesadze**